

Een heerlijke boodschap van grote blijdschap

Een onderzoek naar het gebruik van taalintensiveerders in
hedendaagse protestantse prediking

Frank Scholten

Masterscriptie

Een heerlijke boodschap van grote blijdschap

Een onderzoek naar het gebruik van taalintensiveerders in hedendaagse protestantse prediking

F. (Frank) Scholten

Studentnummer 1715351

Protestantse Theologische Universiteit

Vakgebied Community / Care – Praktische Theologie

11 januari 2025

Begeleider: dr. T.T.J. (Theo) Pleizier

Beoordelaar: prof. dr. H.P. (Henk) de Roest

Woord vooraf

Mijn dank gaat uit naar dr. Theo Pleizier voor de prettige begeleiding van mijn thesis. Hij stond voor mij klaar om, mondeling of digitaal, alle vragen te beantwoorden die ik tijdens het werken aan deze scriptie had. Zijn literatuursuggesties bleken van grote waarde. Zijn kennis van digitale enquête-methodiek bleek onontbeerlijk. Specifiek wanneer het ging over het digitaal inrichten van de enquête en het analyseren van de data daarvan, ben ik Theo mijn dank verschuldigd. Mijn kennis van de methodiek achter deze data was niet toereikend, en ik ben blij dat hij mij daarbij geholpen heeft. Ook dank ik prof. dr. Henk de Roest voor de energie en tijd die hij geïnvesteerd heeft als beoordelaar van deze thesis.

Mijn dank gaat uit naar de vier predikanten van wie ik preken mocht 'lenen' om te analyseren. Zonder hun toestemming was dit onderzoek niet mogelijk geweest. Fijn dat er zo positief en meewerkend gereageerd werd, en ook leuk dat er door verschillende voorgangers aangegeven is dat zij benieuwd zijn naar de resultaten van dit onderzoek. Voorts dank ik alle mensen die hebben deelgenomen aan de enquête zoals die ten grondslag ligt aan 'Deelonderzoek 2' van deze thesis. Ik weet dat het hen tijd gekost heeft in een drukke decemberperiode.

Ook dank ik mijn lieve Miriam voor haar liefde en ondersteuning. Al de uren, middagen, avonden die ik ongezellig doorbracht, typend achter mijn laptop, terwijl zij mij voorzag van steun, vriendelijkheid, thee, koffie, koekjes en chips. Ook bijzonder dat wij in de periode dat ik aan deze scriptie schreef, getrouwd zijn. Hoewel dit logistiek een hele planning was, knijp ik mijn handen dicht met jou als vrouw.

Hoewel deze thesis niet de afsluiting van mijn studietraject aan de PThU is (door een afwijkende studieroute als deeltijder moet ik nog het vak 'Leidinggeven' volgen), rest mij tenslotte om de studenten, docenten en overige medewerkers van de PThU te bedanken voor de prettige studietijd. Als deeltijdstudent is het niet altijd gemakkelijk een drukke baan als docent op een middelbare school te combineren met een opleiding, maar de inspiratie en het plezier dat ik erin gevonden heb, maakten dat het vol te houden was.

Ik wens u, als lezer, veel plezier bij het lezen van deze scriptie.

Enter, januari 2025

(de foto's die deze scriptie verfraaien zijn gemaakt door Miriam)

INHOUDSOPGAVE

1. INLEIDING	7
2. PROBLEEMSTELLING, ONDERZOEKSVRAGEN EN HYPOTHESES	
2.1. PROBLEEMSTELLING	9
2.2. ONDERZOEKSVRAGEN	10
2.3. HYPOTHESES	11
2.4. VOORUITBLIK	13
3. TAALINTENSITEIT	
3.1. INLEIDING	15
3.2. TAALINTENSITEIT: EEN DEFINITIE	15
3.3. TAALINTENSITEIT: HET DOEL	18
3.4. TAALINTENSIVEERDERS IN CATEGORIËN	18
3.5. EEN DISCUSSIE	20
3.6. CONCLUSIE	21
4. LITERATUUR ONDER DE LOEP	
4.1. INLEIDING	22
4.2. ALGEMEEN TAALKUNDIG ONDERZOEK	22
4.3. ONDERZOEK NAAR TAALINTENSITEIT	23
4.4. DE PREEK ALS TAALUITING	24
4.5. PREEKOPVATTINGEN	
4.5.1. Inleiding	29
4.5.2. Reformatorische preekopvatting	29
4.5.3. Moderne preekopvatting	30
4.6. PREEKSTIJLEN	
4.6.1. Inleiding	31
4.6.2. Bevindelijke preekstijl	31
4.6.3. Moderne preekstijl	32
4.6.4. Ethische preekstijl	33
4.7. HET BELANG VAN PREEKSTIJLEN VOOR DIT ONDERZOEK	34
4.8. LUISTERSTIJLEN	35
4.9. METADISCOURS	35
4.10. HOORDERSONDERZOEK	37
4.11. CONCLUSIE	39
5. METHODE DEELONDERZOEK 1	
5.1. INLEIDING	41

5.2.	HET SELECTEREN VAN DE GEMEENTEN	41
5.3.	HET SELECTEREN VAN DE PREKEN	43
5.4.	HET VERWERKEN VAN DE PREKEN	44
5.5.	METHODOLOGISCHE VERANTWOORDING	45
5.6.	EEN VIERDE CATEGORIE	46
5.7.	CONCLUSIE	48
6.	RESULTATEN DEELONDERZOEK 1	
6.1.	INLEIDING	49
6.2.	TELLINGEN ZONDER 'DIRECTE CITATEN'	49
6.3.	TELLINGEN MET 'DIRECTE CITATEN'	52
6.4.	VERDELING VAN DE SOORTEN INTENSIVEERDERS	53
6.5.	CONCLUSIE	54
7.	METHODE DEELONDERZOEK 2	
7.1.	INLEIDING	56
7.2.	HET SELECTEREN VAN DE FRAGMENTEN	56
7.3.	HET SELECTEREN VAN DE RESPONDENTEN	58
7.4.	'SCHAAL SCHOLTEN'	59
7.5.	CONCLUSIE	60
8.	RESULTATEN DEELONDERZOEK 2	
8.1.	INLEIDING	61
8.2.	RESPONDENTEN	61
8.3.	BETROUWBAARHEIDSANALYSE VAN DE SCHAAL	63
8.4.	WAARDERING	64
8.5.	CONCLUSIE	65
9.	DISCUSSIE VAN DE RESULTATEN	
9.1.	INLEIDING	67
9.2.	DISCUSSIE VAN DE RESULTATEN VAN DEELONDERZOEK 1	
9.2.1.	Preeklengte	67
9.2.2.	Aantal intensieveerders (totaal en per 100 woorden)	68
9.2.3.	Verskil in intensieveerders: kalender en ligging	69
9.2.4.	Variatie tussen de intensieveerders	70
9.3.	DISCUSIE VAN DE RESULTATEN VAN DEELONDERZOEK 2	
9.3.1.	De waardering van taalintensiteit	71
9.3.2.	De waardering van de eigen gemeente	72

10.	KRITISCHE EVALUATIE	
10.1.	INLEIDING	75
10.2.	GEKOZEN GEMEENTES	75
10.3.	RESPONDENTEN	76
10.4.	CODERINGEN	77
10.5.	DE ‘SCHAAL SCHOLTEN’ EN DE VORMGEVING VAN DE ENQUETE	77
10.6.	GESCHREVEN IS NIET GESPROKEN	78
11.	CONCLUSIES EN SUGGESTIES VOOR VERDER ONDERZOEK	79
	BRONNEN	81
	BIJLAGE 1 – CODERINGEN	87
	BIJLAGE 2 – PREEKFRAGMENTEN	116
	BIJLAGE 3 – INFORMED CONSENT	124
	BIJLAGE 4 – RESPONDENTENCODES	126
	BIJLAGE 5 – VOORBEELD	127
	BIJLAGE 6 – BINNENGEKOMEN REACTIES	128
	BIJLAGE 7 – DATAMANAGEMENTPLAN	130
	VERKLARINGENBLAD	135

1. INLEIDING

Een ieder die wel eens een kerkdienst beluistert, zij het fysiek in de kerkzaal of online via de moderne techniek, zal beamen dat een preek¹ de ene keer meer binnenkomt dan de andere keer. Dit kan aan allerlei factoren liggen: het onderwerp, hoe je in je vel zit op het moment van luisteren, een mooi lied dat geklonken heeft net voor de preek, of zelfs banale zaken als de inrichting van de kerkzaal, de kwaliteit van de microfoonversterking, een kriebel onder je voet of een vervelend kuchende kerkganger achter je.

Toch herkennen veel kerkgangers de ervaring dat soms net die ene zin blijft hangen; De rest van de preek gaat langs je heen, maar die ene zin die blijft je bij. Taal is daarmee een belangrijk instrument voor de voorganger²: Hoe verwoord je je gedachten, en welke woorden kies je om je preek zo aansprekend mogelijk te maken? Menig voorganger schrijft de gehele preek woordelijk uit, daarbij zorgvuldig nadenkend over zinsbouw en woordkeus. Zelfs voorgangers die, geheel of grotendeels, uit het hoofd spreken, weten dat ze hun woorden zorgvuldig moeten kiezen, willen ze de hoorders bereiken (Immink, 2018, p. 27 & p. 135). De juiste woorden doen ertoe, zo weet ook de Spreukendichter: “Een mens vindt vreugde in een goedgekozen antwoord, de juiste woorden op de juiste tijd – hoe voortreffelijk is dat.” (Spreuken 15:23, NBV).

Met een pakkende woordkeuze kan men mensen voor zich winnen of juist verliezen. Zo is althans de aanname die vanuit de reclamewereld tot ons komt. Als je iets ‘aan de man wilt brengen’, horen daar slogans, catch-phrases en aanprijzingen bij³. Loop over een drukke markt en je hoort en ziet het om je heen: “Allerbeste aardbeien!”, “Topkwaliteit verse vis!” en “Nu nog lekkerder!”. Woorden als ‘allerbeste’, ‘topkwaliteit’, ‘nog lekkerder’: ze maken ons enthousiast voor het product en ze kunnen helpen ons te overtuigen om het product aan te schaffen, zo is kennelijk het idee van de marketing.

Maar gaat zo iets ook op voor een preek? Werkt het ook zo voor de hoorders in een kerkdienst? Kunnen hoorders door uitspraken als “In de kerstnacht schijnt een *helder, krachtig* licht” of “*heel* eenvoudig en *heel* rijk klinkt een *heerlijke* boodschap van *grote* blijdschap”⁴, enthousiast en overtuigd worden? Waar doe je goed aan als voorganger als je tijdens het schrijven van de overdenking

---

¹ In deze scriptie gebruik ik consistent het woord ‘preek’. Ik had ook kunnen kiezen voor ‘verkondiging’ of ‘overdenking’.

² In deze scriptie gebruik ik het woord ‘voorganger’ wanneer ik het heb over personen uit de grote groep van ambtsdragers die voorgaan in kerken: predikanten, kerkelijk werkers, proponenten en studenten. Verderop in deze scriptie gaat het over enkele voorgangers die ‘predikant’ zijn. In dat geval zal ik het woord ‘predikant’ in plaats van ‘voorganger’ kiezen.

³ Denk hierbij aan, inmiddels bijna ingeburgerde, zinnen als ‘Miele, er is geen betere’ of ‘Chocomel, de enige echte’.

⁴ Voorbeelden gebaseerd op enkele frases zoals ik die tegengekomen ben in de in deze scriptie onderzochte preken. Hierop is ook de titel van deze scriptie gebaseerd.

zorgvuldig je woorden weegt? Werkt het om af en toe een aanprijzing te gebruiken, zoals “een *heerlijke* boodschap van *grote* blijdschap”? Of doet dat af aan je geloofwaardigheid? Goede wijn behoeft immers geen krans en een goede boodschap behoeft dus ook geen overtuigende taal? Dit is ook een homiletische vraag: immers, als de preek Gods Woord is, moet deze dan met aanprijzende taal door voorgangers kracht worden bijgezet?

In een poging enig licht te werpen op het effect van aanprijzende taal in preken, zal ik in deze scriptie een achttal preken uit een viertal kerkgenootschappen analyseren op het gebruik van zogeheten ‘taalintensiveerders’. Dit zijn woorden als “topkwaliteit”, “heerlijke” en “grote”. Vervolgens zal ik in een hoordersonderzoek proberen te achterhalen of deze taalintensiveerders een effect hebben op de waardering van de preek door luisteraars.

2. PROBLEEMSTELLING, ONDERZOEKSVRAGEN EN HYPOTHESES

2.1. PROBLEEMSTELLING

Het probleem dat ten grondslag ligt aan deze scriptie, is dat het lastig is om in te schatten waar je als voorganger goed aan doet. Aan de ene kant hebben voorgangers hoge doelen met hun preken en willen zij dat hun preken hun hoorders “aanspreken”, “enthousiast maken” en “overtuigen” (Immink, 2018; De Leede & Stark, 2018; Oskamp & Geel, 1999). Dat hiervoor taal, en specifiek de manier waarop je dingen zegt, van belang is, lijkt evident. Er is zelfs een woord voor: “kanselwelsprekendheid” (Immink, 2018, p. 124). Tegelijkertijd is het lastig om in te schatten wat het effect is van de woorden die je als voorganger uitspreekt. Als proponent weet ik hoe moeilijk het is om te achterhalen hoe hoorders je preek waarderen. Mensen geven soms aan dat ze het mooi vonden, dat het hen raakte of dat ze mijn preek overtuigend vonden. Dergelijke complimenten zijn fijn om te krijgen. Tegelijkertijd vinden mensen het vaak moeilijk om te verwoorden wat het precies was dat hen raakte of overtuigde. Daarnaast zijn er ook veel kerkgangers die niets zeggen na een kerkdienst, en die met een vriendelijk hoofdknikje of een handdruk de kerk verlaten. De vraag of en hoe een preek hoorders bereikt, is iets waar veel voorgangers mee worstelen (Stoorvogel, 2019).

In de wereld van marketing en journalistiek is het gebruik van taalintensiteit als middel om mensen te bereiken al jaren gemeengoed en onderwerp van onderzoek (Liebrecht, 2015). De inzet of juist het vermijden van aanprijzende woorden (*‘language intensifiers’*) is al sinds de jaren-60 een studie-onderwerp in de communicatiewetenschap en taalintensiveerders lijken een goede manier om mensen aan te spreken als je kijkt naar wat er gebeurt in de wereld van de marketing (Bowers, 1963). Tegelijkertijd is een preek geen marketinginstrument. Als het goed is, staan voorgangers voor hun ‘product’ en willen zij hun hoorders overtuigen van de ‘goede boodschap’, maar voorgangers zijn geen marktlooplui die klanten moeten trekken met verkooppraatjes en woorden als “topproduct” en “perfecte kwaliteit” (Immink, 2018, p. 126)

Eerder wetenschappelijk onderzoek kan misschien enig inzicht geven in het effect van taalintensiveerders, maar zoals ik in het hiernavolgende hoofdstuk zal bespreken, richt het meeste wetenschappelijk onderzoek dat verricht is naar taalintensiteit, zich op reclame-uitingen, journalistieke berichten en politieke toespraken. Bovendien zijn de uitkomsten van deze studies erg wisselend. Over het algemeen lijken taalintensiveerders maar beperkt te werken in reclames en ze lijken zelfs de plank volledig mis te slaan in meer zakelijke boodschappen zoals krantenartikelen, waarbij taalintensiviteit negatief beoordeeld wordt door luisteraars. In politieke toespraken lijken intensieveerders echter wel te werken om de aandacht te trekken en luisteraars erbij te houden.

Naar het effect van ‘taalintensiteit’ in preken is echter nog geen onderzoek gedaan. Een preek is iets heel anders dan een reclameboodschap; ook iets heel anders dan een journalistiek bericht en een preek valt ook niet te vergelijken met een politieke toespraak. Tegelijkertijd vertoont een preek wel elementen van dergelijke communicatievormen: net als een reclame-uiting wil een preek de hoorder enthousiasmeren voor de ‘goede boodschap’, net als in de journalistiek vertelt een preek een deel van een Bijbelse geschiedenis na, en net als in de politiek probeert de voorganger zijn achterban te overtuigen van zijn of haar verhaal (Allen *et al.*, 2004). Gezien de wisselende uitkomsten in eerder onderzoek, valt er echter lastig te voorspellen welk effect intensiverders hebben op hoorders van preken.

Deze scriptie zal dan ook een voorzichtige poging zijn om deze leemte in de stand van het onderzoek te exploreren. Ik zal proberen een brug te slaan tussen de velden van de taalwetenschap, het hoordersonderzoek en de homiletiek om zo iets op het spoor te komen van het effect van taalintensiveerders op de manier waarop kerkgangers een preek waarderen en beleven. De combinatie van preekanalyse, hoordersonderzoek en onderzoek naar taalintensiteit is een onontgonnen onderzoeksveld dat nieuwe inzichten kan opleveren voor de homiletiek, door te ontdekken welke woordkeuze mogelijk positief of juist negatief werkt voor de waardering van een preek in de hedendaagse preekcontext. Voor zowel beginnende als ervaren voorgangers kunnen de resultaten van dit onderzoek van belang zijn bij het beantwoorden van de vraag waar zij goed aan doen bij het inzetten van taalintensiveerders. Dit kan hen vervolgens helpen in de zoektocht naar de juiste manier om hun hoorders te bereiken (Stoorvogel, 2019).

2.2. ONDERZOEKSVRAGEN

Deze scriptie zal proberen de volgende vragen proberen te beantwoorden:

Hoofdvraag:

Wat is de retorische kracht van taalintensiveerders in preken vanuit het perspectief van de hoorders?

Deelvraag 1:

Wat verstaan we onder taalintensiveerders?

Deelvraag 2:

Wat is er bekend over de retorische kracht van ‘taalintensiveerders’ in ‘seculier spreken’, zoals journalistiek, politiek en reclame? (anderstalige) preken? metadiscourse in de homiletiek?

Deelvraag 3: (Deelonderzoek 1)

In welke mate worden ‘taalintensiveerders’ ingezet in preken uit vier verschillende protestantse kerken, wanneer men kijkt naar

- soort preek?
- aantal ‘taalintensiveerders’?
- categorieën ‘taalintensiveerders’?

Deelvraag 4: (Deelonderzoek 2)

Hoe waarderen hoorders de inzet van de ‘taalintensiveerders’ in preken?

2.3. HYPOTHESEN

Aan dit onderzoek liggen een viertal hypothesen ten grondslag, die ik elk kort zal uitwerken en verduidelijken.

Hypothese 1: Kerstpreken zijn, per 100 woorden, kwantitatief rijker aan taalintensiteit dan preken in de ‘groene tijd’.

“Eer aan God in de hoogste hemel” en “God lovend en prijzend om alles wat ze gehoord en gezien hadden” (Lucas 2, NBV). Het kerstverhaal begint met een engelenkoor en vervolgt met herders die God loven en prijzen. De vreugde spat er in deze geschiedenis bijna vanaf. Ook voor veel christenen⁵ is kerst het hoogtepunt van het jaar: God wordt op aarde geboren, er is licht en redding voor “een wereld verloren in schuld” (‘Stille nacht, heilige nacht’, LB483, vers 3). Kerst is het feest van licht en jubelzang. Miskotte (2008) zei het al: “Kerstmis! Pasen! Pinksteren! – dáár valt het heilige, dat is het andere, het bijzondere, te beleven!”. De hypothese is dat dit terug te horen valt in de taal van kerstpreken: met veel bijvoeglijke naamwoorden en beeldspraak wordt de glorie van God geroemd, en dat maakt kerstpreken rijker aan taalintensiteit dan ‘normale’ preken uit de ‘groene periode’.

---

⁵ Overigens, ook voor niet-christenen lijkt kerst heel belangrijk te zijn. Zij het niet als christelijk feest, dan wel als gezelligheid in de donkere winterdagen, getuige het enorme aanbod van op kerst gerichte commercie.

Hypothese 2: Het aantal en soort taalintensiveerders verschilt per ligging van de kerk.

Onderzoek in media en politiek geeft aan dat de doelgroep invloed heeft op spreek- en schrijfstijl en daarmee op de mate van taalintensiteit. Zo bleek dat de politieke toespraken van extreemlinkse en extreemrechtse politici taalintensiever waren dan toespraken van hun collega's van de middenpartijen (Bogers, 2008). Ook blijkt uit onderzoek dat linkse media andere taalintensiveerders gebruiken dan rechtse media (Bakker & Scholten, 2009; Nuijten *et al.*, 2004; Pander Maat, 2004; Sanders *et al.*, 2000). Pattison stelde al in 1860 dat ook voorgangers hun preekstijl zouden moeten aanpassen aan hun doelgroep: "The preachers of any period are not to be censured for adapting their style of address and mode of arguing to their hearers." De Leede & Stark (2017) stellen dat verschillende kerkelijke liggingen, vanwege hun traditie en doelgroep, verschillende preekstijlen hanteren. De hypothese luidt dan ook dat een andere kerkelijke ligging zorgt voor een andere traditie en doelgroep, daarmee voor een andere stijl, en daarmee voor een andere mate van taalintensiteit.

Hypothese 3: Hoorders reageren positief op taalintensiteit in preken.

Preektaal moet "boeiend" zijn. Het moet "fraai" en "niet platvloers" zijn. Het moet "bezield" zijn en van "geloofwaardigheid" getuigen. Er moet wat "gebeuren" in een preek, willen de hoorders "meegenomen worden" in het verhaal (kenmerken gebaseerd op De Leede & Stark, 2018).

Taalintensiveerders lijken hiervoor een mogelijk middel te zijn. Immers, Pander Maat (2004) stelt dat het belangrijkste doel van de inzet van taalintensiveerders is om de hoorder/lezer positiever, of op z'n minst minder negatief, te laten voelen over datgene dat gezegd wordt en mee te nemen in de richting van een door de spreker bepaalde conclusie. Immink (2018, p. 115) stelt dat de "welsprekendheid" van de voorganger en de mate waarin de preek de lezer "meeneemt" in het verhaal, van invloed zijn op de mate waarin de hoorders geboeid kunnen (blijven) luisteren naar een preek. Er lijkt dus een positieve relatie te zijn tussen meeslepende taal en de beoordeling van een preek.

Hypothese 4: Hoorders reageren positiever op de mate van taalintensiteit zoals die voorkomt in preken van hun eigen gemeente.

Mensen raken gewend aan het soort taal dat klinkt in hun eigen kerk. Ik weet uit eigen ervaring als kerkganger in een gemeente die, na jaren een eigen voorganger te hebben gehad, vacant geworden is, hoe je moet wennen aan de preekstijl van gastvoorgangers. Sterker nog: het is vertrouwd en prettig om regelmatig dezelfde gastvoorgangers te horen, omdat je vertrouwd raakt met hun manier van

spreken. De Leede & Stark (2017) noemen dit een “*cultural-linguistic community*”. Elke gemeente heeft haar eigen taalveld, ingesleten en langzaam ontstaan, en mensen waarderen dat taalveld en voelen zich er vertrouwd bij. Daarom luidt de hypothese dat mensen positiever reageren op de mate van taalintensiteit zoals die voorkomt in hun eigen gemeente.

2.4. VOORUITBLIK

Om Deelvraag 1 te beantwoorden, zal dit onderzoek in Hoofdstuk 3 aanvangen met een literatuuronderzoek naar taalintensiteit. Welke definities zijn er van dit begrip, en zijn deze definities eenduidig? Ook zullen we kennismaken met verschillende onderzoeksmethodieken op het gebied van taalintensiteit.

Deelvraag 2 zal in Hoofdstuk 4 beantwoord worden. In dit hoofdstuk wordt recent en ouder onderzoek vanuit verschillende disciplines besproken. Ook zal in dit hoofdstuk aandacht besteed worden aan homiletische literatuur over de taal van preken, het doel van preken en de invloed van preken op hoorders.

Deelvraag 3 zal verkend worden in Hoofdstuk 5. Om de met deze deelvraag samenhangende Hypothesen 1 en 2 te verkennen, zal er een preekanalyse worden gedaan van een kerstpreek en een ‘groene’ preek zoals deze daadwerkelijk gehouden zijn binnen een viertal protestantse gemeenten. Dit gedeelte van het onderzoek zal ‘Deelonderzoek 1’ genoemd worden.

Hoofdstuk 6 zal de resultaten van Deelonderzoek 1 presenteren en enkele hoofdlijnen daarin proberen te duiden. Ook zal hier gekeken worden in hoeverre Deelvraag 3 beantwoord is door dit deelonderzoek en in hoeverre de hypothesen te onderbouwen zijn door de gevonden resultaten.

Deelvraag 4 zal verkend worden in Hoofdstuk 7. Om de met deze deelvraag samenhangende Hypothesen 3 en 4 te verkennen, zal een bescheiden hoordersonderzoek worden uitgevoerd. Dit gedeelte van het onderzoek zal ‘Deelonderzoek 2’ genoemd worden.

In Hoofdstuk 8 zullen de resultaten van dit tweede deelonderzoek gepresenteerd worden, waarbij enkele opvallende lijnen zullen worden uitgelicht. Er zal gekeken worden in hoeverre Deelvraag 4 beantwoord is door dit deelonderzoek en in hoeverre de daarmee samenhangende hypothesen door de resultaten worden ondersteund.

In Hoofdstuk 9, ‘Discussie’, zullen de ervoor gepresenteerde resultaten uitgebreider bediscussieerd worden. Wat valt op, en welke (voorzichtige) antwoorden vallen er te geven met het oog op het beantwoorden van de hoofdvraag?

Vervolgd zal worden met enkele kritische kanttekeningen bij dit onderzoek, die in Hoofdstuk 10 worden gepresenteerd.

In Hoofdstuk 11 wordt afgesloten met de Conclusie, waarin wordt teruggeblikt op dit onderzoek en enkele suggesties voor verder onderzoek volgen.

3. TAALINTENSITEIT

3.1. INLEIDING

In dit hoofdstuk zal ik proberen om Deelvraag 1 (*Wat verstaan we onder taalintensiveerders?*) te beantwoorden aan de hand van een literatuuronderzoek naar de stand van onderzoek op het gebied van taalintensiteit. We zullen zien dat er verschillende definities van ‘taalintensiteit’ bestaan, waarvan die Bowers (1967) als één van de eerste kan worden aangemerkt, terwijl die van Renkema (1997) in recenter Nederlands onderzoek als uitgangspunt genomen wordt. Ook zullen we zien dat onderzoek naar taalintensiveerders niet eenduidig is en dat verschillende wetenschappers verschillende uitgangspunten hanteren.

3.2. TAALINTENSITEIT: EEN DEFINITIE

Taalintensiteit en taalintensiveerders zijn in 1997 omschreven door Jan Renkema, taalwetenschapper en hoogleraar aan de Universiteit van Tilburg. Zijn werk is tot standaardwerk geworden in dit veld van onderzoek (Liebrecht, 2015). Renkema zelf baseert zich echter op een veel eerder, en veel kleiner, onderzoek van Bowers (1967). Bowers onderzocht het effect van woordkeuze op de attitude van hoorders. Hem viel op dat mensen positief of negatief getriggerd werden door zinnen die ‘zwaar in taal’ zijn. Te denken valt aan bijvoeglijke naamwoorden of metaforen. Deze taal noemde hij “intense language”. “Intense language” kenmerkt zich volgens Bower in het feit dat het afwijkt van neutrale spreektaal. Hij komt met de volgende definitie van “language intensity”, die nog altijd veel aangehaald wordt (zie bijvoorbeeld Liebrecht, 2015):

the quality of language which indicates the degree to which the speaker’s attitude toward a concept deviates from neutrality.

Bowers, 1963

In 1997 gaat Renkema in het Nederlandse taalgebied verder op het eerdere werk van Bowers. In de lijn met Bowers, omschrijft Renkema (1997) taalintensiveerders als woorden of frasen die “iets toevoegen aan een neutrale zin”. Een neutrale zin wordt zo tot een geïntensiveerde zin.

Waar Bowers nog geen concrete uitspraken deed over wat wel en wat niet onder taalintensiteit gerekend kon worden, stelde Renkema (1997) zich ten doel om taalintensiteit niet alleen te kunnen definiëren, maar de mate van taalintensiteit ook meetbaar te kunnen maken door teksten te analyseren. Hiervoor kijkt Renkema naar het aantal intensifieerders. Renkema stelt dat taalintensiteit ontstaat door taalintensifieerders, en dat taalintensifieerders op het spoor te komen zijn door te kijken naar hun ‘toevoegend effect’ in een neutrale zin. Wanneer dit toevoegend effect wordt blootgelegd, kan de taalintensifieerder worden gevonden. Dit toevoegend effect kan volgens Renkema (1997) op drie manieren worden blootgelegd: door het woord of de frase a) te *schrappen*, b) te *vervangen* of c) te *herschrijven*. Hieronder volgt van elk van de manieren een voorbeeld:

Voorbeeld 1 (schrappen):

Geïntensifieerde zin: Geef mij dat *belachelijke* ding.

Door het woord ‘belachelijke’ weg te laten, ontstaat een neutrale zin.

Neutrale zin: Geef mij dat ding.

Voorbeeld 2 (vervangen):

Geïntensifieerde zin: Ik *verslind* een boterham

Door het woord ‘verslind’ te vervangen door ‘eet’, ontstaat een neutrale zin.

Neutrale zin: Ik eet een boterham

Voorbeeld 3 (herschrijven):

Geïntensifieerde zin: Jan en Piet voelden zich daar *als vissen in het water*.

Door de frase ‘als vissen in het water’ te herschrijven, ontstaat een neutrale zin.

Neutrale zin: Jan en Piet voelden zich daar *thuis*.

In zijn onderzoek komt Renkema (1997) vervolgens met een aangepaste definitie van taalintensiteit, waarin zijn theorie over het toegevoegd effect is verwerkt:

een formulering die vervangen kan worden door een afgezwakte variant. De notie ‘afgezwakte variant’ wil zeggen dat er ‘iets’ weggelaten kan worden uit de formulering. Die weglating kan op drie manieren plaatsvinden: Er kan een woord worden geschrapt ... Een woord kan vervangen worden door een woord met een minder specifieke betekenis ... Een stijlfiguur kan herschreven worden tot ‘gewoon’ proza.

We kunnen dus zeggen dat een uitspraak intensiveerders bevat wanneer een formulering in de zin kan worden weggelaten of herschreven in neutraler taalgebruik, door Renkema ook wel “gewoon proza” of “niet-intensieve taal” genoemd.

Vijftien jaar na Renkema, voegen Van Mulken & Schellens (2012) twee kanttekeningen toe aan de definitie van Renkema. Zij stellen dat de zin die ontdaan is van intensiveerders, grammaticaal correct moet blijven en “een minder krachtige evaluatie tot uiting moet brengen”. Met dit laatste bedoelen zij dat de boodschap van de neutralere zin hetzelfde blijft, zij het minder krachtig. Dit klinkt logisch, maar dit werd door Renkema nog niet als zodanig benoemd. Een voorbeeld: wanneer de zin ‘De man is erg raar’ neutraler gemaakt wordt tot ‘De man is raar’, is de boodschap nog hetzelfde. Wanneer de zin ‘De man is erg raar’ neutraler gemaakt wordt tot ‘De man is normaal’, gaat er wat mis, omdat de “evaluatieve boodschap” dan niet alleen minder krachtig wordt, maar ook inhoudelijk verandert. Het neutraal, of niet-intensief maken van de zin, betekent dus niet dat elke graad van beoordeling wegvalt. Een zin mag zeker nog wel positief of negatief geladen zijn (‘raar’), zolang deze evaluatie maar zo veel mogelijk neutraal verwoord wordt en ontdaan van elementen die de boodschap kracht bijzetten (Van Mulken & Schellens, 2012).

Taalintensiteit zegt dus iets over de mate waarin de boodschap kracht wordt bijgezet. Hoe meer taalintensiveerders, hoe krachtiger de boodschap op de hoorder overkomt. Taalintensiteit is daarmee ook voor preken van belang: immers, als voorganger wil je je boodschap krachtig aan de hoorder overbrengen (Allen *et al.*, 2004). Tegelijkertijd is het de vraag in hoeverre je als verkondiger van het Woord dezelfde retoriek inzet als een spreker die een andere (politieke, economische, journalistieke) boodschap brengt. Gods Woord is immers geen mensenwoord. Deze homiletische vragen komen in Hoofdstuk 4 aan bod, waarin het gaat over preekopvattingen.

3.3. TAALINTENSITEIT: HET DOEL

Henk Pander Maat heeft in zijn onderzoek (2004) gekeken naar het nut van taalintensiveerders. Hij omschrijft taalintensiveerders als “wervende elementen”. Hij stelt dat taalintensiveerders mensen ‘werven’ voor de boodschap, door hen mee te laten gaan in wat de spreker zegt. Hij stelt:

meestal versterkt het wervende element een uitspraak met een positieve conclusie; maar soms verzwakt het een negatief gerichte uitspraak.

Pander Maat, 2004

Pander Maat gaat hiermee in op het doel van taalintensiveerders: mensen werven voor de boodschap van de spreker, een positieve conclusie versterken, of een negatieve conclusie verzachten. Daarmee komt hij tot de kern van het nut van intensiveerders: intensiveerders zorgen ervoor dat de hoorder meegaat in de boodschap van de spreker, en dat die boodschap uiteindelijk positief versterkt wordt, of in het geval van een negatieve boodschap, minder negatief overkomt. Voor de preekpraktijk is dit een interessant gegeven. De meeste voorgangers willen immers hoorders ‘werven’ voor hun boodschap en hen meenemen richting de conclusie die zij voor ogen hebben (Allen *et al.*, 2004; Carrell, 2000). Meer hierover volgt in Hoofdstuk 4, waarin vanuit homiletisch oogpunt gekeken wordt naar de taal en het doel van de preek.

3.4. TAALINTENSIVEERDERS IN CATEGORIËN

Met een definitie van taalintensiteit zijn we er echter nog niet. Met deze kennis kunnen we niet veel meer dan intensiveerders in een stuk tekst ontdekken en hooguit de totale aantallen tellen. Wanneer we de taalintensiteit tussen verschillende preken met elkaar willen vergelijken, zullen we echter ook de verschillen in het gebruik van taalintensiveerders moeten kunnen aanwijzen. Om dit te bewerkstelligen, is er meermaals geprobeerd door middel van schema's de verschillende intensiveerders in categorieën onder te brengen. Dit wordt ‘coderen’ genoemd. Door te werken met categorieën, kan eenvoudig gekeken worden welke spreker zich in welke situatie van welke categorie bedient, en of dit afwijkt van andere sprekers of andere situaties.

In de literatuur zijn drie indelingen voor taalintensiteit bekend. Dit zijn de indeling van Renkema (1997), de indeling van Pander Maat (2004), en de indeling van Van Mulken & Schellens (2012).

In de indeling van Renkema wordt gewerkt met het overzichtelijke aantal van drie hoofdcategorieën intensieveerders, gebaseerd op Renkema's eigen definitie waarin 'schrappen', 'vervangen' of 'herschrijven' het uitgangspunt vormt. Renkema's schema is het meest eenvoudige van de drie schema's, omdat deze ontwikkeld is voor één codeur. Daarnaast heeft Renkema zijn schema ontwikkeld voor het analyseren van verhalende teksten, zoals vertellingen in een klaslokaal, leesboeken en korte verhalen. (Liebrecht, 2015)

Bij de indeling van Pander Maat (2004) worden de intensieveerders ingedeeld in vier hoofdcategorieën. Ten opzichte van Renkema (1997) voegt Pander Maat de categorie van de 'verbindingswoorden' toe. Dit zijn woorden als 'echter', 'bovendien' en 'niettegenstaande'. Deze extra categorie komt voort uit het onderzoeksdoel van Pander Maat: de analyse van krantenartikelen en persberichten. Hij kwam tot de conclusie dat in dit soort teksten, veel verbindingswoorden staan (vooral in de wat formelere teksten), en dat deze ook effect hebben op de intensiteit van het krantenbericht, maar niet in de bestaande categorieën 'weglaatbaar', 'vervangbaar' en 'herschrijfbaar' vallen. Pander Maats analyseschema is gemaakt voor drie codeurs, die los van elkaar coderen.

Bij de indeling van Van Mulken & Schellens (2012) wordt gewerkt met twee codeurs en worden de intensieveerders ingedeeld in maar liefst negen hoofdcategorieën. Zij splitsen de indeling van Renkema veel meer uit in woordsoorten, waar Renkema woordsoorten buiten beschouwing laat en alleen kijkt naar 'weglaatbaarheid', 'vervangbaarheid' en 'herschrijfbaarheid'. Van Mulken & Schellens (2012) concluderen dat hun indeling, in vergelijking met de indeling van Renkema (1997), beter in staat is intensieveerders in een specifieke categorie onder te brengen omdat er simpelweg meer categorieën zijn. Tegelijkertijd concluderen zij dat, juist door de vele categorieën, de indeling minder eenduidig en daardoor ook minder gemakkelijk hanteerbaar is. Zij raden dan ook aan deze indeling alleen te gebruiken als er meerdere codeurs zijn. Daarnaast is hun indeling ontwikkeld voor hoofdredactionele commentaren en recensies (beiden in kranten).

Voor dit onderzoek lijkt me de indeling van Renkema (1997) passend. Er zijn weliswaar minder categorieën dan in de indeling van Van Mulken & Schellens (2012), waardoor de verschillende soorten taalintensiveerders minder nauwkeurig van elkaar vallen te onderscheiden, maar dat is voor dit onderzoek geen obstakel. Dit onderzoek is namelijk niet nadrukkelijk op zoek naar de verschillende soorten taalintensiveerders, maar in eerste instantie naar de mate waarin taalintensiveerders gebruikt worden in preken. Daarbij wordt weliswaar gekeken naar verschillende categorieën, maar omdat er in dit onderzoek geen sprake is van meerdere codeurs is het raadzaam het aantal categorieën beperkt te houden. Van Mulken & Schellens' (2012) specifieke indeling in zeer fijnmazige

categorieën, is wellicht interessant voor vervolgonderzoek, waarbij eventueel ook gewerkt kan worden met meerdere codeurs. Daarnaast lijkt ook de indeling van Pander Maat minder passend, omdat ook hij werkt met meerdere codeurs en bovendien in zijn schema uitgaat van krantenartikelen met veel verbindingswoorden, iets wat minder past bij preken dan Renkema's uitgangspunt: de verhalende tekst.

3.5. TAALINTENSITEIT: EEN DISCUSSIE

Dat er zoiets bestaat als 'neutrale taaluitingen' en 'niet-neutrale taaluitingen', daarover is men het in de wetenschap wel eens (Liebrecht, Hustinx, Van Mulken & Schellens, 2016). Toch is het begrip 'taalintensiteit' geen klip-en-klaar aanvaard gegeven. Het genoemde onderzoek van Liebrecht *et al.* (2016) beschrijft een levendig debat dat gevoerd is naar wat precies onder 'taalintensiteit' gerekend moet worden.

Een belangrijk discussiepunt is of elke evaluerende uitspraak niet sowieso altijd taalintensiteit bevat. Een voorbeeld daarvan is een zin als 'De hond is vriendelijk'. Sommige onderzoekers (zoals Anderson & Blackburn, 2004) suggereren dat een dergelijke zin een evaluatie bevat (over 'de hond'), waardoor de zin automatisch niet meer neutraal is en dus taalintensief is. De onderzoekers uit het Nederlandse taalveld (zoals Pander Maat, 2004 en Van Mulken & Schellens, 2012) houden echter sterk vast aan Renkema's uitgangspunt van 'weglaatbaarheid', 'vervangbaarheid' en 'herschrijfbaarheid', waardoor niet elke evaluatieve uitspraak direct als taalintensiteit moet worden gerekend (Liebrecht *et al.*, 2016).

Een tweede discussiepunt is of taalintensiteit altijd versterkend moet zijn. Renkema (1997) stelt van niet. Hij zegt dat ook afzwakkende termen de zin minder neutraal en daarmee intensiever maken, waardoor een zin als 'Chantal was *een beetje* ziek' taalintensiever wordt door de weglaatbare toevoeging 'een beetje'. Hierdoor neemt de kracht van de uiting echter niet toe, maar juist af, waardoor sommige onderzoekers dergelijke zinnen niet als taalintensief zouden rekenen, maar een zin als 'Chantal was *flink* ziek' wel. Martin & White (2005) geven in hun onderzoek aan dat deze discussie te wijten is aan de terminologie: door het woord 'intensiteit' (of in het Engels '*intensity*') lijkt het alleen te gaan over elementen die de uitspraak 'erger' maken, maar ook afzwakkende elementen kunnen volgens hen intensiverend werken. Martin & White (2005) volgen hierin Renkema (1997) en de in Renkema's voetsporen werkende Nederlandse onderzoekers Pander Maat (2004) en Van Mulken & Schellens (2012).

Een derde discussie gaat over wat er precies geanalyseerd moet worden om taalintensiteit te meten. Algemene consensus is er over het analyseren van de frequentie waarin taalintensiveerders in teksten voorkomen (simpelweg ‘tellen’), en meestal wordt er daarbij ook een indeling in categorieën (zoals die van Renkema, 1997) gemaakt (‘coderen’). Een punt van discussie is of het mogelijk is om tussen de categorieën of zelfs binnen de categorieën onderscheid te maken in mate van intensiteit. Is bijvoorbeeld een ‘intensiverende bijvoeglijke naamwoord’ meer of minder intensiverend dan een ‘intensiverende beeldspraak’? En is het dan ook nog zo dat het ene bijvoeglijke naamwoord meer aan intensiteit toevoegt dan het andere? Dergelijk onderscheid blijkt echter in de praktijk zeer moeilijk te onderbouwen. Wie bepaalt immers of het woord ‘gigantisch’ intensiverender is dan ‘enorm’? En is ‘doodmoe’ intensiverender dan ‘hondsmoe’? Studies die hier onderscheid in proberen te maken, werken vaak met begrippen als ‘hoogintensief’ en ‘laagintensief’ om ‘gradering’ (in het Engels ‘*graduation*’) aan te geven, maar dit is niet algemeen geaccepteerd (Liebrecht *et al.*, 2016).

Een laatste, voor dit onderzoek interessante, discussie gaat over welk effect precies onderzocht moet worden wanneer er een hoorders-/lezersonderzoek gedaan wordt naar de perceptie van taalintensiveerders. Sommige studies onderzoeken de mate waarin de boodschap *duidelijker* wordt door taalintensiveerders (zoals Den Ouden & Van Wijk, 2007). Andere onderzoekers kijken niet naar de duidelijkheid, maar naar de mate waarin de boodschap *overtuigender* wordt door taalintensiveerders (zoals Ng & Bradac, 1993), terwijl weer anderen kijken naar *attitudeverandering* (Hamilton & Stewart, 1993) of *gedragsverandering* (Anderson & Blackburn, 2004) bij hoorders/lezers onder invloed van taalintensiveerders. Over het algemeen drukken de variabelen echter de mate uit waarin de boodschap binnenkomt en gewaardeerd wordt (Liebrecht *et al.*, 2016).

3.6. CONCLUSIE

Zoals gezien is er geen algehele consensus over wat precies onder taalintensiteit gerekend moet worden, noch over wat precies gemeten moet worden bij hoordersonderzoek waarbij taalintensiteit een rol speelt. In het Nederlands taalgebied wordt meestal de definitie van Renkema (1997) als uitgangspunt genomen, al dan niet aangevuld met de recentere inzichten van Van Mulken & Schellens (2012). Bovendien heeft Renkema een hanteerbaar analyse-model bedacht waarbij ‘weglaatbaarheid’, ‘vervangbaarheid’ en ‘herschrijfbaarheid’ de leidende principes zijn. Dit model lijkt werkbaar voor dit onderzoek, omdat het niet te omvangrijk is. Deelvraag 1 (*Wat verstaan we onder taalintensiveerders?*) lijkt hiermee voldoende beantwoord te zijn.

4. LITERATUUR ONDER DE LOEP

4.1. Inleiding

Dit hoofdstuk zal een inkijkje geven in de stand van het onderzoek op verschillende gebieden.

Allereerst zal een kort overzicht gegeven worden van onderzoek naar het algemeen effect van taal op hoorders, waarna vervolgd zal worden met een langer overzicht van studies die specifiek gaan over taalintensiteit. Daarna zal de focus van dit hoofdstuk zich verleggen naar homiletische inzichten in het gebruik van (preek)taal en daarbij ingaan op verschillende preektradities en enkele preekstijlen. Ook zal specifiek het onderzoeksveld van de ‘metadiscours’ uitgelicht worden, omdat hier taalwetenschap en homiletisch onderzoek samenkomen. Tenslotte zal stil worden gestaan bij verschillende soorten hoordersonderzoek en de uitkomsten daarvan. Het doel van dit hoofdstuk is het beantwoorden van Deelvraag 2: *Wat is er bekend over de retorische kracht van ‘taalintensiveerders’ in ‘seculier spreken’, zoals journalistiek, politiek en reclame? (anderstalige) preken? metadiscourse in de homiletiek?*.

4.2. ALGEMEEN TAALWETENSCHAPPELIJK ONDERZOEK

Binnen de algemene taalwetenschap is veel onderzoek gedaan naar het effect van woordkeus op luisteraars. Zo wordt bijvoorbeeld gekeken naar hoe de geloofwaardigheid van sprekers wordt beïnvloed door het gebruik van bepaalde woorden. Er is gebleken dat de keuze voor het ene woord in plaats van het andere woord, verschillende reacties uitlokt. Veel van de studies in dit onderzoeksveld tonen ongeveer hetzelfde aan: mensen zijn gevoelig voor woordkeuze en een specifieke woordkeuze roept vaak een reactie bij de luisteraar op. Zie hiervoor onder andere: Liebrecht, Hustinx & Van Mulken (2019), Hornikx *et al.* (2008), Schuring (2007), McEwen & Greenberg (2006), Burrell & Koper (1998), Hamilton & Hunter (1998), Hoeken & Westbeek (1997), Aune & Kikuchi (1993) en Hamilton *et al.* (1990). Hoewel dit soort onderzoek niet specifiek over homiletiek gaat, toont het wel aan dat er gronden zijn om aan te nemen dat woordkeus ook voor preken van belang is en een reactie bij de gemeente kan oproepen.

4.3. ONDERZOEK NAAR TAALINTENSITEIT

Specifieker dan de algemeen taalwetenschappelijke studies, waarin gekeken wordt naar woordkeuze in het algemeen, zijn de onderzoeken binnen de taalwetenschap waarin gekeken wordt naar 'taalintensiteit'. Deze richten zich tot op heden op een drietal velden:

1) taalintensiteit in journalistieke berichten –

zie bijvoorbeeld Burgers & De Graaf (2013), Theunissen (2013), Bogers (2008) en Hoeken & Westbeek (1997)

2) taalintensiteit in reclameboodschappen –

zie bijvoorbeeld Mos & Van Wijk (2013), Berney-Reddish & Areni (2005), idem (2006) en Hornikx, Pieper & Schellens (2008)

3) taalintensiteit in politieke toespraken –

zie bijvoorbeeld Deelen (2019), Schellens (2013) en Dijkerman (2008)

Enkele van de hier genoemde studies zal ik hier nader toelichten.

Hoeken & Westbeek (1997) onderzochten het effect van taalintensiteit in nieuwsberichten en de overtuigingskracht daarvan. Zij vroegen een aantal journalisten om een eenvoudig nieuwsfeitje (bijvoorbeeld 'Huis brandt af door verkeerd afgestelde magnetron') te beschrijven in twee verschillende nieuwsartikelen: één nieuwsartikel moest veel taalintensiveerders bevatten en één moest weinig taalintensiveerders bevatten. Dit resulteerde in twee artikelen die hetzelfde voorval omschreven: eentje zwaar van taalintensiteit en eentje met nauwelijks taalintensiteit. Opvallend was dat lezers de taalintensiteit in het ene nieuwsartikel totaal niet konden waarderen. Massaal kozen zij voor het artikel met nauwelijks taalintensiteit als het meest betrouwbaar en het meest overtuigend. Taalintensiteit wordt, althans in dit onderzoek naar nieuwsartikelen, dus negatief gewaardeerd en een zin als 'de brand was zeer, zeer heftig' wordt niet betrouwbaar en overtuigend geacht. Voor dit onderzoek naar preken is dit gegeven van belang: een hoge taalintensiteit kan een negatieve invloed hebben op de geloofwaardigheid van wat er gezegd wordt. Uiteraard zou dat voor een preek zeer ongunstig zijn.

Het onderzoek van Hoeken & Westbeek (1997) sluit enigszins aan bij Berney-Reddish & Areni; Zowel in hun onderzoek uit 2005 als in hun onderzoek uit 2006, reageren mensen negatief op taalintensiteit in reclame-uitingen. Mensen achten het onbetrouwbaar en niet overtuigend als reclames claims maken als 'de allerbeste crème' of 'zeer effectief tegen rimpels'. Het lijkt dat

reclamemakers daarmee een averechts effect veroorzaken: in plaats van hun claim overtuigender te maken, zorgen ze voor extra onbetrouwbaarheid en daarmee een negatieve waardering.

Dit komt echter niet overeen met wat Hornikx, Pieper & Schellens (2008) aantreffen in hun onderzoek naar taalintensiteit in Nederlandse reclames (Berney-Reddish & Areni verrichtten hun onderzoek in de Verenigde Staten). De Nederlandse onderzoekers konden geen positieve ook geen negatieve overtuigingskracht vinden van taalintensiveerders in reclames. Hornikx *et al.* stellen vervolgens dat Nederlandse luisteraars mogelijk ‘doof’ zijn geworden voor dergelijke taal omdat ze in reclames niet anders verwachten.

Werkt taalintensiteit dan dus niet om een tekst overtuigender te maken? Voor nieuwsartikelen en reclames lijkt er immers weinig heil van te verwachten. Van Mulken & Schellens (2012) hebben echter aangetoond dat taalintensiveerders wel zeer goed werken in recensies. Zij onderzochten enkele filmrecensies en boekbesprekingen op taalintensiteit en zij keken ook naar de reacties van lezers daarop. Van Mulken & Schellens constateerden dat mensen wel degelijk positief reageerden op filmrecensies en boekbesprekingen die zwaar waren aan taalintensiteit. Dergelijke besprekingen werden overtuigender en fraaier gevonden dan teksten zonder taalintensiveerders. Iets soortgelijks vond Dijkerman (2008) voor taalintensiteit in politieke toespraken: dit werd overtuigend gevonden en positief beoordeeld door een groep respondenten.

4.4. DE PREEK ALS TAALUITING

4.4.1. Het doel van de preek

Paulus stelt in zijn brief aan de Kolossenzen: “Laat uw woord altijd aangenaam zijn, met zout smakelijk gemaakt, opdat u weet hoe u iedereen moet antwoorden.” (Kolossenzen 4:6, HSV). Zo werden al aan de eerste christenen instructies gegeven hoe te spreken: ‘aangenaam’ en ‘met zout’. Het is dan ook niet verwonderlijk dat ook in de homiletiek, preektaal een belangrijk onderzoeksveld is. Een preek is immers “het verwoorden van het geloof”, zo stelt Immink (2018, p. 31). Het is “godsdienst-in-uitvoering”. De “mondellinge voordracht” betreft de kerkgangers als deelnemers (Immink, 2018, p. 32). Een preek is daarmee een uitvoering, een *performance*, waarin het gaat om de wisselwerking tussen voorganger en hoorder, aldus Immink.

Een preek “wil de hoorder meenemen”, wil “zich verbinden met het verhaal van de hoorder”, en “het instrument daartoe is de performatieve werking van de taal in de preek”, stellen De Leede & Stark (2017). Samengevat: elke preek “wil iets met de hoorder doen”. Over het algemeen wordt gesteld dat een preek wil overtuigen (Allen *et al.*, 2004). In een onderzoek van Carrell (2000) bleek

zelfs dat meer dan de helft van de voorgangers (54%) het overtuigen van de hoorders als belangrijkste doel zag. Allen *et al.* (2004) stellen dat “all sermons need to be persuasive in nature”.

Daarnaast wil een preek hoorders nieuwe inzichten bieden, op nieuwe sporen brengen en hen meenemen naar iets nieuws (Stark, 2023). Een goede preek heeft de kracht om levensveranderend te werken in sommige situaties (Carrell, 2000; Hawkins & Parkinson, 2008), al moeten de verwachtingen van het effect van een preek niet torenhoog zijn (Guthrie, 2007). Allen *et al.* (2004) stellen dat voorgangers, door middel van de preek, de hoorders willen meenemen in hun waarheid en inzichten in Bijbel en geloof. Er zitten daarmee dus twee kanten aan de preek: een nieuw spoor aanbieden aan de hoorders, maar ook het proberen te overtuigen dat dat spoor goed is om te kiezen.

4.4.2. Preektaal

Om hoorders te bereiken, dient de taal van voorganger en hoorder op elkaar aan te sluiten. Dit wordt de ‘*Communication Accommodation Theory*’ genoemd, zoals verwoord door Giles & Ogay (2007). Zij stelden dat sprekers zich altijd, bewust en onbewust, aanpassen aan degenen tot wie zij spreken, zowel in onderwerp als in woordkeuze. De Leede & Stark (2017) spreken in deze context over “*cultural-linguistic communities*”. Elk kerkelijke gemeente vormt een eigen ‘*community*’ die gevormd wordt door de specifieke context van geografische ligging, sociale achtergronden, kerkelijke ligging, traditie en geschiedenis. Elk van die ‘*communities*’ kent een eigen taalveld en in dat taalveld vindt de wisselwerking tussen voorganger en gemeente plaats. Voor deze scriptie is dit interessant omdat verschillende kerken zullen deelnemen aan het onderzoek, die mogelijk elk hun eigen taalveld hebben (meer hierover in Hoofdstuk 5, ‘Methode Deelonderzoek 1’).

Burgoon, Jones & Stewart (1975) benoemen de ‘*Language Expectancy Theory*’. Zij stellen dat van sommige sprekers, zoals voorgangers, bepaalde taal *verwacht* wordt. Deze verwachting is vaak impliciet en cultureel bepaald. Zo wordt van een voorganger in een Afrikaanse evangelische context een andere woordkeus verwacht dan van een voorganger in een westerse protestantse of anglicaanse setting. Het is dan ook logisch dat voorgangers, bewust of onbewust, aansluiten bij wat er van hen verwacht wordt (Adekunle & Soku, 2015). Zo zou het bijzonder vreemd zijn als een voorganger in een traditionele protestantse gemeente zich zou bedienen van straattaal.

Dat voorgangers qua taal aansluiten bij hun doelgroep en wat van hun ambt verwacht wordt, betekent echter niet dat preken de hoorder naar de mond praten. Zoals Stark (2023) stelt: “het evangelie van Jezus Christus is immers ‘aanstoot’ (*skandalon*, 1 Korintiërs 1:23-24) en ‘niet naar de

mens' (Galaten 1:11)". Preken zijn er juist om de hoorder op een ander spoor te brengen, hen te prikkelen of anders naar de dingen te laten kijken (Stark, 2023). Hier openbaart zich dus een spanningsveld: een preek moet aan de ene kant de taal van de hoorder spreken, ook als de boodschap hen tegenspreekt (De Leede & Stark, 2017).

4.4.3. Retoriek

Juist in dit spanningsveld van meespreken en tegenspreken, is volgens sommige onderzoekers de klassieke *retorica* van belang. Oskamp & Geel (1999, p.162) stellen dat de *retorica* van voorgangers eist dat woordkeuze en spreekstijl die zij hanteren op drie manieren passen:

- 1) bij de voorganger zelf, diens karakter en rol in de kerk,
- 2) bij de hoorder, de kerkelijke gemeente en
- 3) bij het onderwerp en de gelegenheid, dat zijn de Bijbeltekst en het soort dienst.

Dit sluit aan de inzichten over preektaal van De Leede & Stark (2018). *Retorica* werkt overtuigend (Burke, 1969) en zorgt voor een hogere waardering bij hoorders (Wästerfors & Holsanova, 2005). Het is dan ook niet verwonderlijk dat verschillende onderzoeken (Versluis, 2007; Childers, 1998) positieve effecten vinden van de klassieke *retorica* op de overtuigingskracht en de waardering van preken.

Ook Oskamp & Geel (1999) en De Leede & Stark (2018) besteden uitgebreid aandacht aan de *retorica* als klassieke manier om overtuigingskracht te creëren in preken. Een beproefde manier is de inzet van aristotelische retorische modi van *logos*, *ethos* en *pathos*.

Oskamp & Geel (1999, p.175) stellen het als volgt:

de *logos* is de logische redenering,

de *ethos* is houding en het optreden van de spreker,

en de *pathos* is het vermogen om het publiek in een bepaalde gemoedstoestand te krijgen.

De *pathos* heeft daarbij de meeste invloed op de attitudeverandering, stellen Oskamp & Geel met Leeman & Baert (1987). Of dit altijd zo is, is overigens maar zeer de vraag. Allen *et al.* (2004) vonden in

een studie dat slechts 20% van de overtuigingskracht door de *pathos* ontstaat, en dat de andere 80% van de overtuigingskracht van een preek bepaald wordt door de persoon van de voorganger (de *ethos*) en de kwaliteit van de argumentatie (de *logos*). Hierbij dient wel aangetekend te worden dat het hier ging om een evangelische context in de Verenigde Staten. Schaap-Jonker (2008) vond echter iets soortgelijks in een Nederlandse context: de waardering voor de persoon van de voorganger bepaalt voor een groot gedeelte de waardering voor de preek. Allen & Mulligen (2009) stellen, naar mijn mening terecht, dat de reden waarom mensen een preek waarderen sterk afhangt van de context: sommige contexten en tradities leunen zwaar op één van de drie retorische principes (*logos*, *ethos*, *pathos*). Dit houdt verband met de door De Leede & Stark (2017) genoemde “*cultural-linguistic communities*”.

Logos, *ethos* en *pathos* wordt door Cicero gekoppeld aan drie spreekstijlen (Oskamp & Geel, 1999, p. 35):

- De *logos* wordt gekoppeld aan het *docere*: de heldere uitleg. Hierbij is zakelijke, onopgesmukte taal van belang.
- De *ethos* wordt gekoppeld aan het *declare*: het behagen van de hoorders met mooie verhalen, grapjes of aardige woorden.
- De *pathos* wordt gekoppeld aan het *movere*: hevige, soms emotioneel geladen, bloemrijke taal om de hoorders in beweging te krijgen en mee te nemen in een bepaalde zienswijze of in bepaald gedrag.

Te verwachten valt dat taalintensiteit vooral op de *pathos* gericht is, omdat het doel van taalintensiteit het overtuigen van het publiek is en hen meenemen in een positieve of negatieve boodschap (Pander Maat, 2004). Pander Maats omschrijving van ‘taalintensiteit’ en haar doel lijkt daarmee sterk op Oskamp & Geels omschrijving van *pathos* en *movere*.

De Leede & Stark (2017) stellen dat elke voorganger, rekening houdende met doelgroep, de Bijbeltekst en de actualiteit, keer op keer een nieuwe afweging zou moeten maken in de verdeling *logos-ethos-pathos/docere-declare-movere*. Hoe deze verdeling gemaakt zou moeten worden, hangt sterk af van de context van de gemeente, de heersende preekopvattingen en de retorische traditie waarin de gemeente staat, oftewel de “*cultural-linguistic community*”.

4.4.4. Retorica of kanselwelsprekendheid?

Niet iedereen is even gecharmeerd van het gebruik van de ‘wereldse’ *retorica* voor het brengen van Gods Woord in de preek. Immink (2018, p. 114) benoemt de orthodox-gereformeerde theoloog Herman Bavinck (1854-1921) die het liever heeft over “kanselwelsprekendheid”. Bavinck stelt: “Wie niet warm of koud weet te worden, wie geen passie, geen hartstocht, geen geestdrift en bezieling kent, wordt met geen gunst van de Muze der welsprekendheid bezocht. Haar geheim ligt in het gemoed. Laat de hartstocht aan het woord komen, en de welsprekendheid is geboren”.

Kanselwelsprekendheid wordt in de preekhistorie genoemd als het kenmerk van preektaal: Preken moet “welluidend” en “aansprekend” zijn voor de hoorder, en het moet de hoorder tot daden kunnen aanzetten (Immink, 2018, p. 121-122). Preken vragen daarmee om een taal die niet alleen betoogt (*docere*), niet alleen verhaalt (*declare*), maar zich ook richt op het gemoed (*movere*).

De overeenkomsten tussen de kanselwelsprekendheid en de eisen van de klassieke *retorica* zijn duidelijk. Kanselwelsprekendheid is echter een ander soort welsprekendheid dan zoals die gevraagd wordt van een advocaat, een diplomaat of een hoogleraar (Immink, 2018).

Kanselwelsprekendheid kan weliswaar geoefend worden, maar wordt in de eerste plaats gezien als ‘een gave’ (p. 115). In kanselwelsprekendheid speelt ook de werking van de Heilige Geest mee (p. 127). Niet voor niets bidt de voorganger om de Heilige Geest voordat de preek aanvangt. Dat maakt een kanselwelsprekendheid tot meer dan klassieke retoriek, in dat het een bijzondere mix is van menselijke en Goddelijk spreken, waarin retoriek een plaats mag hebben (Long, 2016).

De Ruijter (2013) en Robinson (2014) benoemen als taak van de voorganger om Gods Waarheid te spreken zonder dat daar extra overtuigingskracht voor nodig is. Zij steken sterk in op de werking van de Heilige Geest in de preek. Anderen (Boyd-MacMillan, 2006; Stanley & Jones 2006) noemen het juist de verantwoordelijkheid van de voorganger om de hoorders in beweging te zetten en op andere gedachten te brengen met gebruikmaking van retoriek. Veel homiletisch onderzoek probeert echter beide uitgangspunten bij elkaar te brengen en stelt dat de afhankelijkheid van de Heilige Geest niet betekent dat er geen ruimte meer zou zijn voor menselijke retoriek in de preek (Craddock, 2001; Lowry, 2001; Wilson, 1999).

4.4.5. Het einde van de woorden?

In *The End of Words: The Language of Reconciliation in a Culture of Violence* (2005) gaat Richard Lischer nog een stapje verder. Hij stelt kritische vragen bij de elke vorm van overtuigingskracht,

retoriek of welsprekendheid in de context van preken. Woorden alleen zijn volgens hem niet voldoende om de volle waarheid van het Evangelie over te brengen en om hoorders echt te kunnen overtuigen moet je verder reiken dan retorische vaardigheden als ‘welsprekendheid’ of *logos-ethos-pathos*.

Lischer benadrukt dat de bron van overtuigingskracht nooit in de voorganger zelf ligt, maar altijd in de kracht en waarheid van de Bijbel en in het werk van de Heilige Geest. Een voorganger moet daarom niet vertrouwen op de eigen welsprekendheid, maar op het Evangelie als transformerende kracht. De taal die vanaf de kansel gesproken wordt moet daarom ook niet gericht zijn op overtuigen, maar op verzoening en hoop voor deze wereld. Daaraan voegt Lischer de *ethos* toe als hij stelt dat voorgangers zelf moeten leven in overeenstemming met de boodschap die zij verkondigen.

Tot slot beschouwt Lischer de woorden van de prediker als instrumenten van transformatie. Woorden in een preek hebben volgens hem een ‘ontologische dimensie’: woorden klinken niet alleen, maar brengen ook een werkelijk van genade en hoop teweeg. Hierdoor krijgt een preek een diepere grondslag die verder gaat dan menselijke overtuigingskracht en retoriek.

4.5. PREEKOPVATTINGEN

4.5.1. Inleiding

Met deze homiletische bagage op zak, zullen we kijken naar enkele preekopvattingen die hun basis vinden in de bovengenoemde homiletische discussies. In dit hoofdstuk zal gesproken worden over ‘preekopvattingen’ en ‘preekstijlen’. Met ‘preekopvattingen’ bedoel ik grote, overkoepelende ideeën over wat een preek is, hoe een preek werkt, en hoe een preek zou moeten klinken. ‘Preekstijlen’ zijn de praktische vertalingen daarvan, in stijlen van preken die gevonden kunnen worden in onze kerken.

4.5.2. Reformatorische preekopvatting

Van oudsher wordt er in de Gereformeerde hoek gewaarschuwd voor preektaal waardoor de predikant zelf schittert en voor woorden die te veel emoties bij de hoorders zouden opwekken. Gereformeerd theoloog Tjeerd Hoekstra (1880-1936) schreef bijna honderd jaar geleden een lijvig preekhandboek waarin hij stelt:

Uit de eis van het schriftuurlijk karakter van de preektaal volgt, dat de prediker nalaat woorden en uitdrukkingen te gebruiken, waardoor hij wil schitteren, de gemoederen van de hoorders kittelen en op een wijze de psyche van het auditorium beïnvloeden.

(Hoekstra, 1926, p. 293)

Hoekstra, in lijn met veel andere Reformatorische theologen, pleit hiermee voor eenvoudige bewoordingen, vrij van omhaal, in de lijn met wat Paulus zegt in 1 Korinthe 2:4: “En mijn spreken en mijn prediking bestonden niet in overtuigende woorden van menselijke wijsheid” (HSV).

Dit komt voort uit de hoge preekvisie die er na de Reformatie ontstaat en die we bijvoorbeeld vinden bij Reformator Heinrich Bullinger (1504-1575): Het preken van Gods Woord, is Gods Woord⁶. De Leede & Stark (2018) stellen: Het is in deze traditie niet de voorganger die spreekt, maar God spreekt. Een preek behoeft om die reden geen menselijke opsmuk. Het is zelfs raadzaam niet al te mooi te spreken, omdat dat zou afleiden van waar het echt om gaat: Gods Woord (Hoekstra, 1926, p. 295). Het is dan ook niet verwonderlijk dat Hoekstra in hetzelfde werk het *docere* aanbeveelt, gericht op de *logos*.

We zien echter dat Hoekstra op twee gedachten hinkt: enerzijds moet de taal “eenvoudig”, “helder” en “duidelijk” zijn (Hoekstra, p. 293). Anderzijds moet zij ook “aanschouwelijk” zijn. Zo stelt hij dat het voor de gemeente te allen tijde duidelijk moet zijn dat het God zelf is die spreekt en dat het God zelf is die via de prediking zijn heilsfeiten aan de gemeente presenteert (Hoekstra, p. 59). Nog altijd zijn deze twee uitgangspunten in deze preekopvatting te vinden: het is de lage voorganger door wie de hoge God zelf spreekt. Dit levert, ook op taalgebied, een spanningsveld op tussen de eenvoudige taal van de voorganger en de verhevenheid van God (Beute, 2016).

4.5.3. Moderne preekopvatting

De moderne theologie, zoals die zijn oorsprong vindt bij Friedrich Schleiermacher (1768-1834), verlegt de focus van prediking van Gods openbaring in Zijn Woord, naar de gelovigen en hun gevoel (Beute, 2016). Het ‘*Gefühl der schlechthinnigen Abhängigkeit*’, zoals Schleiermacher dat omschrijft, is een diep in de mens aanwezig gevoel afhankelijk te zijn van iets hogers. De prediking wordt, in deze opvatting, een antwoord op dat gevoel en roept mensen op om hun eigen religieuze gevoelens te

---

⁶ “Praedicatio verbi Dei est verbum Dei” (Immink, 2018).

onderzoeken en te ontdekken en zichzelf te ontwikkelen tot betere mensen (Stark, 2005). De taal van de preek verandert daarmee ook: de preek is niet meer Gods Woord, maar een verwoording van de voorganger, die met eigen inzet moet proberen de gelovigen aan te spreken op hun gevoel.

Ernst Lange (1927-1974) sluit hierop aan in de jaren-60 van de vorige eeuw: er moet in de preek altijd gezocht worden naar de relevantie voor de mens (Biewenga, 2017). Dit wordt, met een Duitse term, de ‘empirische Wende’ genoemd. De mens, de hoorder, met al zijn aanvechtingen en problemen, moet in de prediking aangesproken worden, en daarbij is het Bijbelverhaal niet normatief (Allen & Mulligan, 2009). Stanley & Jones (2006) stellen dat in een moderne preekopvatting niet de ‘Bijbel naar de mens’ moet worden gebracht, ‘maar de mensen naar de Bijbel’. De mens mag zijn eigen invulling geven aan wat er uit het Bijbelverhaal klinkt (Beute, 2016). We zien hierin dat zich naast de Reformatorische preekopvatting een tweede, moderne preekopvatting ontvouwt. In deze opvatting brengt de preek weliswaar ‘God ter sprake’, maar is zij niet meer ‘God spreekt’ (De Leede & Stark, 2017).

4.6. PREEKSTIJLEN

4.6.1. Inleiding

De verschillende preekopvattingen hebben geleid tot verschillende preekstijlen (De Leede & Stark, 2017). Enkele preekstijlen zal ik, kort, nader toelichten.

4.6.2. Bevindelijke preekstijl

De bevindelijke preekstijl, ook wel ‘bevindelijk-gereformeerd’ genoemd (Immink, 2018, p. 49), heeft haar wortels in de Reformatorische preekopvatting dat de preek Gods Woord is. Dit Woord vraagt om ‘geloof’ en ‘beking’ in het innerlijk van de gelovige (Pleizier, 2023). In de preek wordt Gods heilsorde verkondigd en die heilsorde moet worden toegepast in de levensweg en levenswandel (tot ‘levensheiliging’) van de gelovige. Daarbij ligt sterk de nadruk op de verkondiging dat het innerlijke proces van beking en toe-eigening *in de gelovige zelf* moet plaatsvinden, door de werking van de Heilige Geest (Immink, 2018, p. 49). In meer of mindere mate dient dit vooraf te worden gegaan door

zondebesef bij de gelovigen, die beseffen en voelen dat zij in hun zonden van Gods genade afhankelijk zijn.⁷

De nadruk in dergelijke prediking ligt sterk op de Bijbel als enige bron van waarheid, de innerlijke ervaring hiervan en de toepassing van de Bijbel in ons leven in de vorm van bekering. Op deze manier wordt sterk de *pathos* aangesproken: het gaat om het gevoel van innerlijke nood, de ervaring van zondebesef, de noodzaak tot omkeer, en de attitudeverandering die daarbij hoort (Immink, 2018, p. 49-60). De *ethos* is van minder belang; de preek is immers Gods Woord waardoor de prediker er minder toe doet. Hetzelfde geldt voor de *logos*: de prediker probeert Gods Woord zo helder mogelijk te vertolken, maar de uiteindelijke toe-eigening daarvan begint bij de aanname van het Woord door de individuele gelovige door de werking van de Heilige Geest.

Dergelijke prediking kan onder andere worden gehoord binnen de rechtervleugel van de PKN, de Gereformeerde Bond, en binnen de Hersteld Hervormde Kerken. (Immink, 2018, p. 61, maar ook Pleizier, 2023).

4.6.3. Moderne preekstijl

Een preekstijl die eerder wordt aangetroffen binnen de linkervleugel van de PKN, is de moderne preekstijl (Altena, 2003). Met de moderniteit en de Verlichting, begint deze preekstijl bij de gelovigen met hun vragen, hun problemen en daarin hun zoeken naar God. Het *afhankelijkheidsgevoel*, zoals we dat al vonden bij Schleiermacher, zorgt ervoor dat elk mens op zoek is naar God, maar God laat zich niet zomaar vinden, ook niet in de Bijbel. Elk mens heeft een eigen zoektocht te gaan en de Bijbel is daarin een gids, vol voorbeeldverhalen (Altena, 2003). Net als bij de Reformatorische preekstijl ligt er ook in de moderne preekstijl sterk de nadruk op de hoorders en hun persoonlijke, innerlijke aanvaarding van wat er in de Bijbelse verhalen klinkt (Immink, 2018, p. 75)

De Bijbel geeft echter geen pasklare antwoorden, zoals in de bevindelijke preekstijl, en God kan niet direct gevonden worden. De preek dient als ontmoetingsplaats waar mensen elkaar vinden in hun zoektocht naar God (Immink, 2018, p. 105). In zijn werk over (post)moderne prediking stelt Bert Altena het als volgt: “De prediker dient er zorg voor te dragen dat enerzijds recht wordt gedaan aan God als een geheim en anderzijds de verbeelding maximaal wordt gestimuleerd” (Altena, 2003). Veel preken zijn daarom narratief van aard: ze nemen de hoorder mee in het verhaal van de Bijbel en hopen dat de hoorder zich kan identificeren met de emoties en het wel en wee van de personages die erin

---

⁷ Schriftuurlijk-bevindelijke prediking is een variant van dit soort prediking, waarin het zondebesef nog nadrukkelijker benoemd wordt en ook nadrukkelijker ervaren dient te worden. (Immink, 2018, p. 61)

voorkomen, om zo haar eigen emoties en levenshouding te veranderen (Lowry, 2001; Altena, 2003; De Leede & Stark, 2017). Dit geeft de hoorders veel vrijheid: zij mogen de preek opvatten zoals zij dat willen en eruit halen wat zij willen, al naar gelang door welk verhaalelement zij zich op dat moment aangesproken voelen (Lowry, 2001). Het gaat in dit soort prediking sterk om de verbinding van de eigen emoties en het eigen verhaal, met de emoties en het verhaal van de Bijbelse vertelling (Altena, 2003). Op deze manier wordt, net als in de bevindelijke traditie, vooral de *pathos* aangesproken, en doen de *logos* en de *ethos* minder ter zake: God is immers een geheim dat niet te doorgronden valt en de Bijbel bevat geen stellige waarheden, waardoor *logos* ondergeschikt raakt. Hetzelfde geldt voor de persoon van de voorganger, de *ethos*, omdat het uiteindelijk niet gaat over wie het zegt, maar wat het mij als hoorder zegt (Altena, 2003).

De Moderne en de Reformatorische preekstijl hebben met elkaar gemeen dat ze allebei een sterk beroep doen op het innerlijk van de hoorders met hun emoties en gevoelens. De *pathos* wordt daarin aangesproken, terwijl de *logos* en de *ethos* in beide tradities om verschillende redenen van minder belang zijn.

4.6.4. Ethische preekstijl

De Ethische preekstijl bevindt zich qua tijd en traditie tussen Reformatie en Moderniteit in (Immink, 2018, p. 79). Aan de ene kant wordt in deze prediking het heil en de inwerking op het leven van de mens verkondigd (bevindelijk), aan de andere kant komt daarbij de mens als subject met een eigen persoonlijkheid en levensinvulling centraal te staan (modern) (Immink, 2018, p. 62). Het gaat daarmee aan de ene kant om het werk van de Heilige Geest, maar tegelijkertijd wordt ook het eigene in het leven van de hoorders erkend en benoemd, met alle hoogte- en dieptepunten. Zoals Gunning stelt: “de Heilige Geest spreekt en zucht en roemt in het hart van de gelovige” (Immink, 2018, p. 62).

Waar de Reformatie het Verlichtingsdenken terzijde schuift als ‘menselijk denken’, en de Moderniteit het Verlichtingsdenken gepasseerd is en zoekt naar ‘de verbeelding’, probeert de Ethiek juist een antwoord te bieden aan de opkomende Verlichting met haar voortschrijdende inzichten op (Bijbel-)wetenschappelijk gebied. Het draait daarbij sterk om de “persoonlijke getuigenis” van de voorganger en diens “warme persoonlijkheid” (Immink, 2018, p. 80). De *ethos* komt in beeld in de persoonlijkheid van de voorganger die binnen de Ethiek meer dan ooit van belang wordt (Immink, p. 89). Vanuit de persoonlijkheid van de voorganger wordt de Bijbel verstaan, om van daaruit tegemoet te komen aan de noden en vragen die er in de geloofsgemeenschap zijn (Immink, p. 92). Het komt er

dus op aan dat voorgangers én het Evangelie én de gemeente zo verstaan, dat zij deze aan elkaar kunnen verbinden en zo “richting”, “troost” en “kracht” kunnen bieden (p. 92).

In deze preekstijl draait het sterk om de persoon van de voorganger, die vanuit zichzelf de brug slaat tussen Bijbel en geloofsmeenschap. Deze preekstijl kan, aldus Immink (p. 79), heden ten dage nog gevonden worden in de linkervleugel van de PKN, naast de eerder genoemde moderne preekstijl.

4.7. HET BELANG VAN PREEKSTIJLEN VOOR DIT ONDERZOEK

Hoewel enkele belangrijke preekstijlen zijn benoemd en omschreven, dient in het achterhoofd te worden gehouden dat het verschil in preekstijlen genuanceerd ligt. Elk van de hierboven genoemde stromingen valt bovendien te verdelen in sub-stromingen, die elk hun eigen accenten leggen.⁸ Geen enkele preek wordt ooit volledig in dezelfde preekstijl uitgesproken en binnen elke preektraditie zijn ook elementen uit andere preektradities te vinden (Immink, 2018, p. 79). Hoewel het gebruik van de *pathos* in deze indeling meer bij de Reformatorische en de Moderne preektraditie lijkt te passen, en het Ethische midden meer op de *ethos* leunt, zijn in elke traditie de elementen *logos-ethos-pathos* te vinden.

Daar komt nog bij dat de Bijbel zelf, met haar diversiteit aan verhaalgenres, vraagt om een diversiteit aan preekstijlen (Graves, 1997). Het ene Schriftgedeelte vraagt om een meer verhalende preek, terwijl het andere vraagt om een meer uitleggende preek. Tel daarbij de diversiteit aan hoordersgroepen op (hoogopgeleid, laagopgeleid, stad of platteland, oud of jong), en het moge duidelijk zijn dat elke preek in elke context om een eigen preekstijl en een eigen taalveld vraagt (De Leede & Stark, 2018).

Voor dit onderzoek is het van belang het verschil in preektradities mee te nemen en te benoemen. Immers, Hypothese 2 luidt dat het aantal intensiverders verschilt per kerkelijke ligging. Wellicht dat verschil in preekstijlen of preektradities hierin een rol spelen. Het gaat echter voor dit onderzoek te ver om de preken te analyseren op stijl en te onderzoeken in hoeverre deze passen binnen een bepaalde preekstijl (zie Hoofdstuk 5, Methode).

---

⁸ Te denken valt aan de ‘dialectische stroming’, die verwant is aan de ‘empirische Wende’, of de ‘confessionele stroming’ die verwant is aan de bevindelijkheid (Immink, 2018, p. 79).

4.8. LUISTERSTIJLEN

Naast preekstijlen bestaat er ook zoiets uit als ‘luisterstijlen’. Deze verschillen van persoon tot persoon. De één let meer op de logica van de argumentatie (de *logos*), voor de ander is de band met de voorganger belangrijk (de *ethos*) en weer anderen laten vooral hun gevoel (de *pathos*) spreken tijdens de preek (Immink, 2018, p. 132). Het bijzondere aan een preek is dat het een zeer diverse groep hoorders tegelijk aan moet spreken, met een diversiteit aan leeftijden, sociale achtergronden, opleidingsniveaus en geloofsbelevingen. Tegelijkertijd heeft elke gemeente wel een eigen samenhang en identiteit en bestaat er wel zoiets als een gezamenlijke preekbeleving doordat er binnen geloofsgemeenschappen vaak een gedeelde geloofsbeleving heerst (Pleizier, 2010, p. 173-182). Dit hangt samen met het begrip “*cultural-linguistic communities*” van De Leede & Stark (2017). Goed weten wie je doelgroep is en hier zo veel mogelijk op afstemmen is daarom van groot belang. Hier kunnen voorgangers hun verhouding *logos-ethos-pathos* op afstemmen (Immink, p. 134).

Carrell (2000) vond daarnaast dat er grote verschillen zitten in wat voorgangers willen bereiken en waar hoorders naar op zoek zijn. De meeste voorgangers gaven aan hun hoorders te willen overtuigen, terwijl de hoorders zelf aangaven helemaal niet overtuigd te willen worden, maar veel meer op zoek te zijn naar inspiratie. Dit bijt elkaar echter niet: hoorders kunnen inspiratie vinden in een preek die op overtuigen gericht is, net zoals hoorders overtuigd kunnen worden door een preek die op inspiratie gericht is.

4.9. METADISCOURS

Preekonderzoek omvat vaak grote onderzoeken naar grote corpora, en daarmee vergeleken is deze scriptie maar onbeduidend. Bekend is bijvoorbeeld het werk van Agersnap *et al.* (2020) die bijna 12.000 Deense preken onderzochten op de manier waarop sociale thema’s in de maatschappij worden besproken, of Agersnap, Johansen & Braunvig (2022) die hetzelfde corpus onderzoeken op verwijzingen naar Deense kerkvaders. Dit zijn studies waar enorme datasets en vele jaren werk in zitten en ze zijn om die reden nauwelijks vergelijkbaar met deze scriptie.

Het onderzoek naar ‘metadiscours’ is echter een vorm van preekonderzoek waar ik wat langer bij stil wil staan. Het betreft een tak van taalwetenschap die binnen de homiletiek is gebruikt in het onderzoek naar preken. Het begrip ‘metadiscours’ verwijst naar het taalgebruik dat sprekers of schrijvers inzetten om hun boodschap te structureren, te verduidelijken en om hun houding ten opzichte van de inhoud of het publiek uit te drukken (Hyland, 2017). In de context van preken kan

metadiscours de voorganger helpen om de gemeente door de preek heen te leiden, de aandacht te laten vasthouden en de kernpunten in de preek te benadrukken. Voorbeelden van metadiscours zijn overgangszinnen zoals 'in aanvulling daarop' (Hyland, 2017), structuurmarkeringen zoals 'ten eerste' (Mauranen, 1993), en directe aanspreekvormen zoals 'let op' (Crismore, Markkanen & Steffensen, 1993).

De naam van de Zweedse onderzoeker Hans Malmström mag hier niet ontbreken. Hij heeft onderzoek verricht naar het gebruik van metadiscours in religieuze contexten, met een specifieke focus op preken. In één van zijn eerste studies, in 2013, analyseert Malmström het woordgebruik in hedendaagse Engelstalige preken. Hij onderzoekt de complexiteit en frequentie van bepaalde woorden en termen, en hoe deze de begrijpelijkheid van de preek voor de gemiddelde hoorder beïnvloeden. In zijn conclusie wijst Malmström voorgangers erop bewust te zijn van hun woordkeuze, om goede communicatie met de gemeente te waarborgen. Hoewel in deze studie geen onderzoek is gedaan naar taalintensiveerders, heeft dit onderzoek zeker raakvlakken met deze scriptie.

In 2015 doet Malmström een drietal studies naar metadiscourse in preken. Zijn eerste onderzoek, (Malmström, 2015a), richt zich op het gebruik van 'hedging' (taaluitingen die onzekerheid of voorzichtigheid uitdrukken) in hedendaagse preken, afkomstig uit drie christelijke denominaties in het Verenigd Koninkrijk. Malmström constateert dat predikanten regelmatig 'hedging' gebruiken en dat dit helpt bij het bespreken van gevoelige onderwerpen en bij het vermijden van dogmatische stellingen.

In zijn tweede onderzoek uit 2015 analyseert Malmström het gebruik van vragen in preken. Hij ontdekt dat voorgangers strategisch vragen inzetten om zelfonderzoek bij hoorders op te roepen en hoorders te betrekken bij de preek (Malmström, 2015b). Hoewel ook dit geen onderzoek naar taalintensiteit betrof, blijkt wel dat de retoriek van de voorganger effect heeft op de betrokkenheid van de hoorders bij de preek.

Zijn derde studie (2015c) onderzoekt de uitdagingen waarmee niet-Engelstalige luisteraars worden geconfronteerd bij het horen van Engelstalige kerkdiensten in het Verenigde Koninkrijk. Malmström geeft aan dat taalbarrières en culturele verschillen het begrip van preken bemoeilijken. Zijn belangrijkste advies is het kiezen voor eenvoudige, toegankelijke bewoordingen, omdat je anders hoorders kwijtraakt. Hoewel dit onderzoek niet specifiek gaat over taalintensiteit, blijkt uit dit onderzoek van Malmström wel dat als de woordkeuze verkeerd is, hoorders afhaken.

In een recenter werk uit 2019, richt Malmström zich op de vraag of preken in traditionele kerken wellicht te academisch zijn of te veel gebruikmaken van theologisch jargon. Met een analyse

van 150 preken toont Malmström aan dat de door hem onderzochte preken slechts in beperkte mate gebruikmaken van moeilijk religieus taalgebruik omdat voorgangers zich bewust zijn van hun woordkeuze en actief nadenken over de woorden die zij kiezen. Dit toont aan dat voorgangers het belang van “de juiste woorden op de juiste tijd” inzien.

Hoewel het werk van Malmström raakvlakken heeft met deze scriptie, zijn er ook een aantal belangrijke verschillen. Om te beginnen heeft Malmström zijn al onderzoek verricht in een Britse, dus Engelstalige, context. Bovendien heeft hij dit gedaan in de Anglicaanse Kerk, in de Rooms-Katholieke Kerk en in Baptistengemeenten, wat qua doelgroep anders is dan de focus van dit onderzoek. Een derde nadeel aan het werk van Malmström, in dit verband, is dat hij vooral kijkt naar wat er taalkundig gebeurt in preken, maar dat hij maar weinig hoordersonderzoek uitvoert. Tenslotte heeft Malmström weliswaar allerlei taalkundige zaken in preken onderzocht, maar heeft hij nog nooit gekeken naar taalintensiteit.

4.10. HOORDERSONDERZOEK

Naast taalonderzoek en preekonderzoek, is er in de afgelopen jaren meer aandacht gekomen voor de hoorder van de preek (Stoorvogel, 2019). Hoordersonderzoek heeft een vlucht genomen, waarbij verschillende invalshoeken worden gekozen. Ik zal enkele recente studies kort bespreken, waarbij ik me focus op onderzoek dat gedaan is in de Nederlandse context. Ik zal daarbij ook aangeven wat de overeenkomsten en verschillen zijn met deze scriptie.

Allereerst het onderzoek van Schaap-Jonker (2008). Zij heeft, op het snijvlak van theologie, psychologie en de sociale wetenschap, onderzoek gedaan naar wat hoorders ervaren terwijl ze naar een preek luisteren. Door middel van vragenlijsten waarop een statistische analyse is losgelaten, heeft zij geprobeerd te achterhalen welke elementen in een preek voor de hoorder betekenisvol zijn. Op dat vlak lijkt haar onderzoek enigszins op wat er in deze scriptie onderzocht wordt. Schaap-Jonkers onderzoek speelt zich echter niet af op woordniveau, zoals dit onderzoek, maar kijkt naar grotere thema's als 'hoop', 'doel van het leven', 'troost' en 'inspiratie'. Schaap-Jonker onderzoekt op welke momenten in en rond de preek hoorders deze levensthema's ervaren, en hoe dat psychologisch verklaard kan worden.

Pleizier (2010) heeft zich in zijn proefschrift als doel gesteld te onderzoeken wat er godsdienstig gebeurt als hoorders naar een preek luisteren. Hij gaat daarmee in op de vraag wat luisteren eigenlijk is. Wat gebeurt er als hoorders naar een preek luisteren? Wat gebeurt er in hen, en

met hen? Hiervoor voert Pleizier een 22-tal diepte-interviews uit waarin hoorders van verschillende (kerkelijke) achtergronden aangeven wat ze in een preek horen, waarom ze dat zo horen, wat dat met hen doet, en of ze daarin iets van God ervaren. Pleizier begint in zijn onderzoek dus niet bij de zender, maar bij de ontvanger, en de werking van de preek in hem of haar. Pleizier tekent de preek als een huis waarin de hoorders binnentreden, verblijven, dingen horen en dingen ervaren. Als de hoorders dat huis weer verlaten, is er mogelijk iets met hen gebeurd. Gaarden & Lorensen (2013) omschrijven iets soortgelijks: de preek is een kamer waarin dingen gebeuren die zowel de voorganger als de hoorder niet zelf onder controle hebben. Dit is de werking van de preek en wellicht zelfs de werking van de Heilige Geest. Pleizier stelt dat dit ook iets van de hoorder vraagt, die zich moet openstellen en de confrontatie niet uit de weg gaat. Opnieuw heeft dit onderzoek raakvlakken met mijn scriptie, namelijk dat het probeert uit te zoeken wat de werking is van een preek. Echter, net als in het werk van Schaap-Jonker, bekijkt mijn onderzoek de preek op woordniveau en wordt minder ingegaan op de grotere ervaringen van de hoorder. Tegelijkertijd stelt het werk van Pleizier de vraag in hoeverre het effect van een preek kan worden bepaald door de voorganger: immers, in het huis van de preek gebeurt meer dan wat met woorden teweeg kan worden gebracht (denk hierbij ook aan Lischers 'End of words').

Vergelijkend hoordersonderzoek is veel toegepast door Henk de Leede en Ciska Stark (zie bijvoorbeeld De Leede & Stark, 2013). In het vergelijkend hoordersonderzoek worden geloofsgemeenschappen met elkaar vergeleken in hoe zij naar preken luisteren en welke elementen in hun prediking aan de orde komen. In hun werk uit 2013 kijken De Leede & Stark bijvoorbeeld naar preekverwachting in verschillende kerken (van vrijzinnig tot orthodox): wat verwachten hoorders te horen in een preek en komt dit er ook in terug? Veel van dit soort onderzoek gaat opnieuw over 'grote thema's' als 'genadeverkondiging', 'zondebesef', 'heil' en 'Godsbeelden', en er wordt niet gekeken naar de beleving van een preek op woordniveau.

Een interessant onderzoek dat niet ongenoemd mag blijven in deze paragraaf is dat van Stoorvogel (2019). Hij onderzocht, net als deze scriptie, de waardering en overtuigingskracht van preken. Hij keek in hoeverre luisteraars door inzet van bepaalde retorische middelen in preken, deze preken gingen waarderen en in hoeverre zij door die preken overtuigd werden. Hij onderzoekt retorische middelen als 'humor', 'voorbeeldverhalen', 'een rituele handeling' en 'directe oproepen aan de hoorders'. In een uitgebreid onderzoek binnen een grote (evangelische) gemeente waarin op zondagochtend twee identieke kerkdiensten gehouden worden, laat hij steeds twee identieke preken houden: de ene mét het retorische element (bijvoorbeeld met een voorbeeldverhaal) en de andere zónder dat element. Dit gebeurt een jaar lang elke zondag, dankzij de participatie van de voorgangers

in de betreffende gemeente. Na elke preek voert Stoorvogel enquêtes uit om te kijken wat het toegevoegde effect is van het, al dan niet weggelaten, retorische middel. Hij ontdekt dat het ene retorische middel meer kracht heeft dan het andere retorische middel, en dan mensen verschillend reageren op de inzet ervan. Zo lijkt ‘humor’ de waardering en de overtuigingskracht positief te beïnvloeden, maar is er bij een ‘rituele handeling’ geen effect waarneembaar. Interessant is dat Stoorvogels onderzoek net als deze scriptie gaat over retorische middelen, maar de setting van zijn onderzoek is volledig anders: het gaat om een grote evangelische gemeente en bovendien zijn de retorische middelen die Stoorvogel onderzoekt omvangrijke taalelementen of zelfs handelingen, terwijl deze scriptie op woordniveau kijkt.

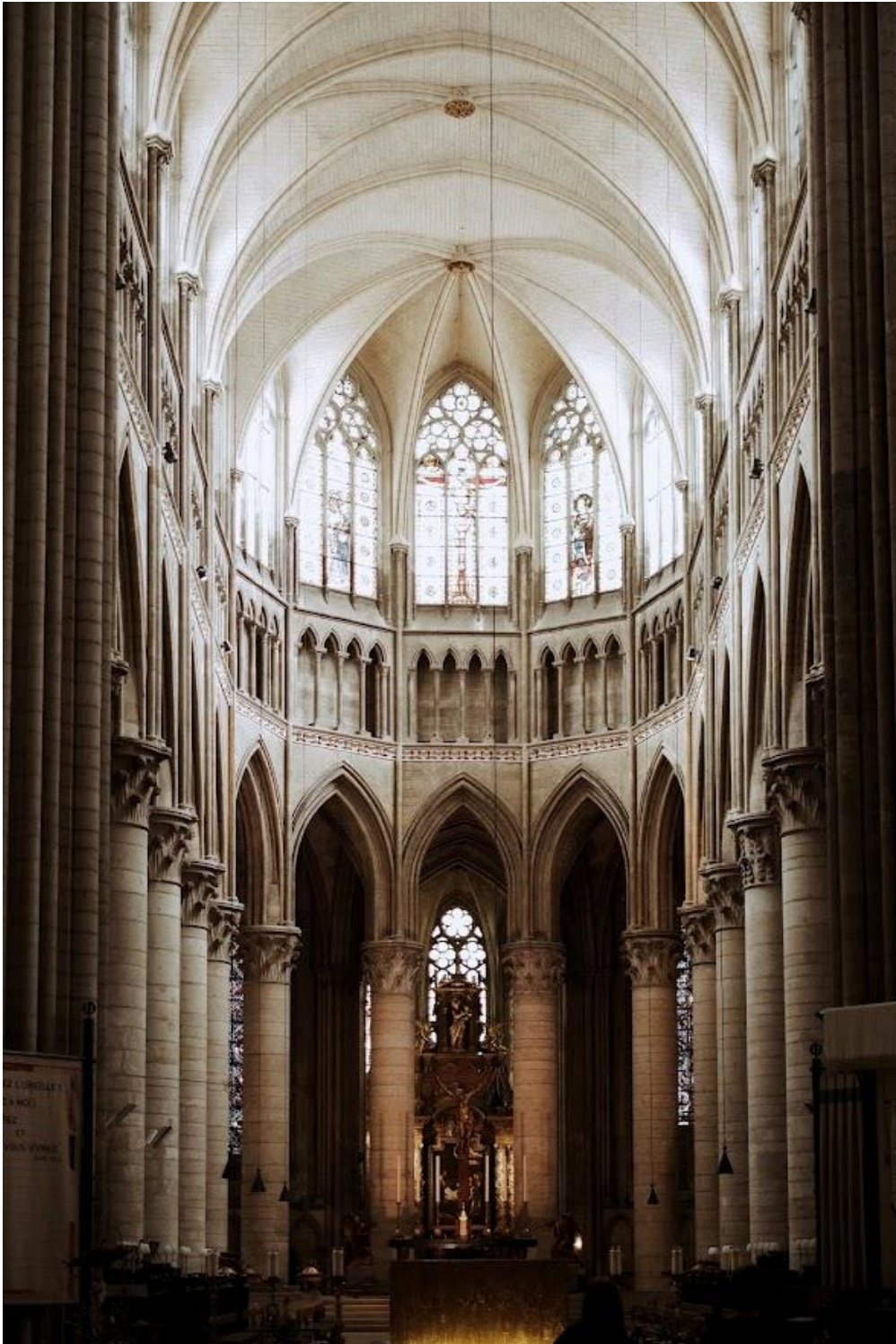
Hoordersonderzoek, waarbij kerkgangers geïnterviewd of geënquêteerd worden over de preek, is dus een veelgebruikte onderzoekstechniek in de homiletiek en praktische theologie (Allen *et al*, 2004; Guthrie, 2007). Tegelijkertijd is de insteek van veel van deze onderzoeken hetzelfde: wat is het effect van grote thema’s als ‘hoop’ of ‘heil’ op hoorders van de preek? Pleizier (2010) steekt anders in, omdat hij kijkt naar wat er gebeurt *in* de hoorder, maar ook dit onderzoek sluit niet aan bij deze scriptie, omdat er niet gekeken wordt naar het effect van woordkeuze. Ook Stoorvogels onderzoek (2019), dat weliswaar kijkt naar de overtuigingskracht van preken, kijkt niet naar de preek op woordniveau. Er lijkt daarmee dus een leemte te zijn tussen preekonderzoek aan de ene kant, waarbij wel gekeken wordt op woordniveau naar weinig hoordersonderzoek wordt toegepast, en het hoordersonderzoek, waarbij wel de ervaringen van de hoorder worden onderzocht, maar niet de preken op woordniveau worden geanalyseerd. Deze scriptie is een poging om die twee onderzoeksvelden wat meer aan elkaar te verbinden.

4.11. CONCLUSIE

Zoals we hebben kunnen zien, is het onderzoeksterrein van de taalintensiteit zeer breed. Tot nu toe is er weinig bekend over taalintensiteit in preken, hoewel onderzoek naar metadiscours in preken raakvlakken vertoont met dit onderzoek. Ook is er in de praktische theologie vrij veel hoordersonderzoek gedaan, maar dit hoordersonderzoek sluit dan weer niet aan bij het preekonderzoek op woordniveau.

Over preektaal zelf is veel gezegd, maar tegelijkertijd zien we daarin dat het verschil in preekopvatting en preektraditie leidt tot een variëteit aan uitgangspunten. Dit leidt niet alleen tot verschillende opvattingen op het gebied van preekgezag, maar ook tot verschillende opvattingen over wat precies het doel is van een preek en welke retorische middelen daarvoor aangewend moeten

worden. Deelvraag 2 (*Wat is er bekend over de retorische kracht van ‘taalintensiveerders’ in ‘seculier spreken’, zoals journalistiek, politiek en reclame? (anderstalige) preken? metadiscourse in de homiletiek?*) lijkt in dit hoofdstuk zo goed mogelijk beantwoord te zijn, waarbij opgemerkt moet worden dat de inzichten en resultaten uit de studies op het gebied van ‘seculier spreken’ zo divers zijn en ze weinig houvast bieden voor dit onderzoek. Bovendien is taalintensiteit in preken nog niet onderzocht.

5. METHODE DEELONDERZOEK 1

5.1. INLEIDING

In dit hoofdstuk zal worden ingegaan op de opzet, methodiek en uitvoering van Deelonderzoek 1. Deelonderzoek 1 betreft een preekanalyse van acht preken en dient om de derde deelvraag te beantwoorden: *In welke mate worden ‘taalintensiveerders’ ingezet in preken uit vier verschillende protestantse kerken, wanneer men kijkt naar soort preek? aantal ‘taalintensiveerders’? categorieën ‘taalintensiveerders’?*

Om deze derde deelvraag te beantwoorden, zullen Hypothese 1 en Hypothese 2 worden getoetst. Deze luiden respectievelijk: *Kerstpreken zijn, per 100 woorden, kwantitatief rijker aan taalintensiteit dan preken in de ‘groene tijd’* en *Het aantal en soort taalintensiveerders verschilt per ligging van de kerk.*

De eerste hypothese gaat in op het verschil in soorten preek, zoals dat in de deelvraag voorkomt. In de kerkelijke liturgische praktijk komen verschillende soorten preken voor, afhankelijk van de tijd van het kerkelijk jaar of vanwege een bijzondere situaties als doop, avondmaal of overlijden. Zo is een preek tijdens een uitvaartdienst anders qua doelgroep en thematiek dan een preek op Paasochtend (Fechtner, 2011). In deze hypothese gaat het over twee soorten preken die liturgisch mogelijk zo zeer van elkaar verschillen, dat er verschillen in aantal taalintensiveerders en categorieën taalintensiveerders op het spoor kunnen worden gekomen, om zo bij te dragen aan de beantwoording van de deelvraag.

Hypothese 2 gaat in op de verschillen die er mogelijk kunnen zijn in het aantal en soort taalintensiveerders in verschillende kerkelijke liggingen. Dit houdt verband met de eerder besproken verschillen in preekstijlen, maar ook met in Hoofdstuk 3 besproken literatuur die aantoont dat de doelgroep effect heeft op het aantal taalintensiveerders. Door kerken van verschillende ligging met elkaar te vergelijken, kan er gekeken worden of er verschil is in gebruik per ligging.

In dit hoofdstuk zal ik verslag doen van de methodische aanpak van dit deel van het onderzoek, te beginnen bij de selectie van de preken en de gemeenten, de codering van de taalintensiveerders, en de vragen en moeilijkheden die daarbij kwamen kijken.

5.2. HET SELECTEREN VAN DE GEMEENTEN

Voor Deelonderzoek 1 heb ik allereerst vier kerken geselecteerd van verschillende signatuur. Hiervoor is gekozen om te kunnen achterhalen of het gebruik van a) aantal en b) type taalintensiveerders

verschilt tussen de kerken met verschillende kerkelijke ligging. In de onderstaande Tabel 1 worden de geselecteerde gemeenten op een aantal punten met elkaar vergeleken:

	Geografie	Setting	Kerkgenootschap	Kerkelijke ligging	Geslacht predikant	Leeftijd predikant	Aantal jaar ervaring predikant
Gemeente A	oosten van NL	kleinstedelijk	PKN	vrijzinnig	vrouw	50-er	20-25 jaar
Gemeente B	oosten van NL	kleinstedelijk	PKN	protestants/midden	man	50-er	20-25 jaar
Gemeente C	oosten van NL	kleinstedelijk	PKN	gereformeerde bond	man	50-er	20-25 jaar
Gemeente D	oosten van NL	kleinstedelijk	Hersteld Hervormd	bevindelijk	man	50-er	20-25 jaar

Tabel 1: Een vergelijking van de deelnemende gemeente op een aantal punten.

Er is voor deze gemeenten gekozen omdat ze op een aantal punten vergelijkbaar zijn (geografische ligging, setting, leeftijd predikant, en aantal jaar ervaring van de predikant). Dit beperkt het aantal variabelen dat van invloed kan zijn op de uitkomst. Bovendien lukt het mij om binnen deze gemeenten een op een aantal punten diverse groep respondenten te selecteren, die ik nodig heb voor Deelonderzoek 2. Ik ben namelijk met elk van de gemeenten persoonlijk bekend en kan daarom gericht respondenten benaderen om de enquête van Deelonderzoek 2 in te vullen.

De kerkelijk ligging van elk van de gemeenten is geen label dat door mij persoonlijk is geplakt. Voor gemeente A geldt dat het een gemeente is met een lange historie binnen de Vrijzinnig Hervormde traditie die zichzelf volgens de kerkenraad ook nu nog in dat gedachtegoed bevindt, bijvoorbeeld als het gaat om Schriftgezag.⁹ Ik heb daarom deze gemeente als ‘vrijzinnig’ gelabeld. Gemeente B is een gemeente in een nieuwbouwwijk en is daar, als enige PKN-gemeente, geplaatst als Protestantse gemeente die, volgens haar beleidsplan, put uit de breedte van de protestantse traditie.¹⁰ Ik heb daarom de gemeente als ‘protestants/midden’ gelabeld. Gemeente C is een gemeente met een lange historie binnen de Gereformeerde Bond, die zich sinds het ontstaan van de PKN altijd als GB-gemeente is blijven zien, met bijbehorend Schriftgezag¹¹. Ik heb deze gemeente daarom als ‘Gereformeerde Bond’ gelabeld. Gemeente D is de enige gemeente van buiten de PKN. Het betreft een gemeente die tot aan het ontstaan van de PKN tot de Nederlands-Hervormde Kerk heeft behoord, maar zich niet kon vinden in de grondslagen, de kerkorde en de ordinanties van de nieuw gevormde PKN. De gemeente heeft zich daarom afgescheiden. Men omschrijft de eigen ligging als ‘bevindelijk’.¹²

De ligging van de vier gemeenten is bewust gekozen met de in Hoofdstuk 4 besproken preektradities in het achterhoofd. De Hersteld Hervormde gemeente en de Gereformeerde Bondsgemeente zijn beiden sterk geworteld in de Reformatorische preektraditie, die uitgaat van de preek als het Woord van God.¹³ Hier zal waarschijnlijk een bevindelijke preekstijl aangetroffen kunnen

⁹ N.a.v. gesprek met de kerkenraad.

¹⁰ N.a.v. beleidsplan en gesprek met de predikant.

¹¹ N.a.v. beleidsplan.

¹² N.a.v. beleidsplan.

¹³ N.a.v. beleidsplan.

worden. De Vrijzinnig Hervormde gemeente staat daarentegen in een lange traditie van de Verlichting en kent daarmee een Moderne preektraditie die de preek ziet als een menselijke verwoording waarin mogelijk iets van God gevonden kan worden door het gelovige subject.¹⁴ De veel recenter in de nieuwbouwwijk ‘geplante’ Protestantse gemeente, die volgens haar beleidsplan zegt te putten uit de breedte van de kerk, heeft een minder duidelijke preektraditie. Of de in deze studie geselecteerde preken ook passen in een bepaalde preekstijl (Bevindelijk, Ethisch of Modern) wordt in dit onderzoek niet onderzocht, omdat dit een verregaande inhoudelijke analyse van de preekstijlen en de gehouden preken zou vergen, wat voor dit onderzoek te ver gaat.

Er is bewust voor gekozen niet alleen gemeenten met mannelijke voorgangers te selecteren, maar minstens één vrouwelijke voorganger in het onderzoek mee te nemen. Dit om uit te sluiten dat de gevonden uitkomsten alleen voor mannelijke voorgangers zouden gelden.

Belangrijk bij de selectie van de gemeenten was ook dat de kerkdiensten ervan voor mij beschikbaar zouden zijn, via *YouTube* of via één van de bekende kanalen *Kerkdienstgemist.nl* of *Kerkomroep.nl*. Ik wilde de kerkdiensten immers downloaden om deze op te kunnen slaan en te kunnen transcriberen, en bovendien had ik een kerstpreek nodig van 2023 (dus uit het kalenderjaar vóór de start van dit onderzoek). Ook wilde ik geen al te recente preken gebruiken, omdat deze mogelijk herkend zouden kunnen worden door de respondenten. Hierdoor zijn, in een voorstadium, een aantal gemeentes afgefallen die hun kerkdiensten niet online beschikbaar hadden of slechts één of twee weken online hadden staan.

5.3. HET SELECTEREN VAN DE PREKEN

Van elke gemeente zijn twee preken geselecteerd: de preek tijdens de ochtenddienst op Eerste Kerstdag 2023, en de preek uit de liturgisch ‘groene’, feestloze periode van 2024. Dit is gedaan om Hypothese 1, dat is dat kerstpreeken rijker zijn aan taalintensiteit dan preken op een reguliere zondag in de ‘groene periode’ van het kerkelijk jaar, te toetsen. Voor elke gemeente is de kerstpreek van kerstochtend 2023 als uitgangspunt genomen. Als referentiecorpus zijn enkele preken uit de ‘groene periode’ van 2024 gebruikt. Dit vergde enige uitzoekwerk. Voor de kerstpreek waren er geen selectiecriteria, behalve dat deze door de eigen predikant gehouden was, wat in elk van de vier gemeentes het geval was. Voor de ‘groene preken’ waren er de volgende selectiecriteria:

- De preek moest (net als de kerstpreek) door de eigen predikant gehouden zijn.

---

¹⁴ N.a.v. gesprek met kerkenraad en predikant.

- Het mocht geen bijzondere dienst zijn (bijv. kinderdienst, zangdienst of dienst voor mensen met een beperking). Dit om het taalgebruik niet te laten beïnvloeden door de bijzondere doelgroep van de preek.
- De preek moest, net als de kerstpreek, een Bijbeltekst als uitgangspunt hebben. Dit sloot de leerpreken (over bijvoorbeeld de Heidelbergse Catechismus of de Dordtse Leerregels) zoals die in gemeente C en D worden gehouden uit. Dit opnieuw omdat dit het taalgebruik van de preek kan beïnvloeden.
- De dienst moest, net als de kerstdienst, een ochtenddienst zijn. Dit omdat de aanvangstijd de doelgroep (en daarmee het taalgebruik) kan beïnvloeden; de avonddienst trekt namelijk in sommige gemeenten (gemeente B en C) een jonger publiek, omdat de jeugd op zondagmorgen wil uitslapen. In gemeente A zijn er sowieso geen avonddiensten.

Dit resulteerde in acht geselecteerde preken. Deze preken zijn zo snel mogelijk gedownload, om te voorkomen dat ze lopende dit onderzoek opeens weg zouden zijn.

Vervolgens is contact gelegd met elk van de betrokken predikanten om hen te vragen of ze ermee akkoord gingen dat hun preken gebruikt werden. Deze toestemming is door elk van de vier predikanten verleend en schriftelijk via de mail bevestigd.

5.4. HET VERWERKEN VAN DE PREKEN

De acht geselecteerde preken zijn vervolgens getranscribeerd, waardoor de exact uitgesproken woorden zijn gebruikt. Omdat de betrokken predikanten elk benaderd zijn, was er de mogelijkheid geweest hen te vragen naar de uitgeschreven tekst van de preken. Er is echter gekozen voor transcriptie van gesproken woord en niet voor het werken met uitgeschreven preken, om twee redenen. Allereerst omdat niet elk voorganger werkt met een uitgeschreven tekst. Ten tweede, omdat de uitgeschreven tekst niet altijd overeenkomt met de gesproken tekst. Juist ‘op de kansel’, als er met vuur gesproken wordt, is het voorstelbaar dat er afgeweken wordt van uitgeschreven teksten. Tijdens het bekijken van de opnames viel op dat elk van de predikanten preekte ‘van papier’, in het feit dat zij allen papier voor zich hadden liggen. De mate waarin het papier gebruikt werd, viel lastig te zeggen, evenals wat er precies op het papier stond. Dit kan variëren van enkele steekwoorden tot volledig uitgeschreven zinnen. Daarom valt in dit onderzoek het onderscheid ‘preken met uitgeschreven tekst’ - ‘preken zonder uitgeschreven tekst’ niet mee te nemen.

Voor de transcriptie is allereerst gewerkt met twee computers. Op de ene computer werd het fragment afgespeeld, op de andere computer werd dit ‘beluisterd’ met behulp van de dictafoon-functie van het computerprogramma ‘Google Office’. Er is gekozen voor deze software omdat deze gratis beschikbaar is, eenvoudig in gebruik en bovendien goed werkt voor het Nederlands. De meeste software op dit gebied is namelijk ontwikkeld voor de Engelse taal of vraagt een hoge aanschafprijs. Met behulp van ‘Google Office’ werd een eerste transcriptie gegenereerd, maar deze diende nog wel volledig nagelopen te worden; van de interpunctie klopte maar weinig, stukken tekst die niet duidelijk waren uitgesproken leverden een brei van woorden op, en ook Bijbelse namen als “Mozes en Aäron” werden niet herkend. Handmatig zijn dus alle preken nogmaals langsgelopen en gecorrigeerd. Hierdoor ontstond uiteindelijk een woordelijk kloppende transcriptie.

5.5. METHODOLOGISCHE VERANTWOORDING

De transcripties werden vervolgens geanalyseerd op de mate van taalintensiteit volgens de indeling van Renkema (1997). De keuze hiervoor is in Hoofdstuk 3 verantwoord: het is een eenvoudig indelingsschema, geschikt voor één zelfstandig werkende codeur, en het is ontwikkeld voor verhalende teksten. Hierbij worden Renkema’s drie hoofdvormen van taalintensiteit onderzocht en gecodeerd. De hoofdcategorieën die Renkema (1997) noemt zijn ‘lexicale intensieveerders’, ‘semantische intensiveers’ en ‘stilistische intensieveerders’ (zie Paragraaf 3.2 en Bijlage 1).

Elke zin van elke preek werd op zich gelezen en daarna voorzien van kleurmarkeringen voor elk van de genoemde vormen van taalintensiteit. Er is geprobeerd om deze codering met AI (*ChatGPT*) te doen, maar dit leverde een zeer slecht resultaat op. Daarom zijn de preken door mijzelf twee keer doorgewerkt, met daartussen een week vakantie. Er is bewust voor gekozen om de eerste codering vóór en de tweede codering ná de vakantie te laten plaatsvinden, omdat ik hierdoor mijn eigen corrector werd. Bij de tweede keer, met frisse blik, kwamen enkele twijfelgevallen alsnog door de test, en enkele intensieveerders die ik bij de eerste keer doorlezen al onduidelijk had gevonden, vielen bij nadere inspectie alsnog af. Uitgangspunt om tot een codering te komen was dat ik, voor mijzelf, beide keren, voor elke codering kon verantwoorden waarom deze gecodeerd was en waarom in deze kleur. Als ik dat de eerste keer kon, en de tweede keer nogmaals op dezelfde manier, kwam de intensieveerder door de test (zie Bijlage 1).

Enkele kanttekeningen:

- Soms wordt een zelfde intensiveerder om verschillende redenen gecodeerd.
Bijvoorbeeld in de zinnen “Kerst begint **in het donker van de nacht**. In het **donker van onze wereld**”, staat de eerste codering voor de stilistische intensiveerder ‘beeldspraak’ (‘in het donker van de nacht’ t.o.v. ‘s nachts’) en de tweede codering voor de stilistische intensiveerder ‘herhaling’ (de frase wordt herhaald).
- Hetzelfde woord kan, afhankelijk van de zin, in verschillende categorieën vallen, zoals ‘harde’ in dit voorbeeld: “(Het gebeurde) in de **harde** werkelijkheid van onze wereld. Lucas vertelt van Keizer Augustus die met **harde hand regeert**.” In de eerste zin is ‘harde’ een lexicale intensiveerder, want een woord dat weggelaten kan worden. In de tweede zin is ‘harde’ onderdeel van de uitdrukking ‘met harde hand’ en daarom een stilistische intensiveerder.

Naast de verschillende soorten intensiveerders, werden ook de preken van een code voorzien, waarbij elk van de preken een eigen label krijgt:

VHK:	Vrijzinnig Hervormde gemeente, kerstpreek
VHG:	Vrijzinnig Hervormde gemeente, ‘groene’ preek
PGK:	Protestantse gemeente, kerstpreek
PGG:	Protestantse gemeente, ‘groene’ preek
GBK:	Gereformeerde Bond, kerstpreek
GBG:	Gereformeerde Bond, ‘groene’ preek
HHK:	Hersteld Hervormd, kerstpreek.
HHG:	Hersteld Hervormd, ‘groene’ preek

Vervolgens werden per preek de totale aantallen geteld en geteld per categorie. Het aantal intensiveerders werd vervolgens kwantitatief berekend per 100 woorden, zoals dat gebruikelijk is in dergelijk onderzoek (Liebrecht, 2015).

5.6. EEN VIERDE CATEGORIE

Tijdens het coderen viel het veelvuldig gebruik van citaten op. In elke preek werd, in meer of mindere mate, direct geciteerd uit de voorliggende Bijbeltekst. Daarnaast werd er ook gebruik gemaakt van citaten van derden (o.a. Henri Nouwen (preek VHgroen), Calvijn (HHgroen) en Augustinus (PGkerst)) en werd er geciteerd uit liederen.

Van Mulken & Schellens (2012) adviseren om citaten niet mee te tellen bij onderzoek naar taalintensiteit, omdat de spreker zelf geen invloed heeft op de formulering ervan en dus zelf ook geen invloed heeft op de gebruikte taalintensiveerders. Tegelijkertijd stelt Pander Maat (2004) dat het gebruik van citaten wel degelijk onderdeel is van iemands retoriek en dat citaten bovendien vaak verhoudingsgewijs veel taalintensiveerders bevatten.

Er is daarom in dit onderzoek gekozen voor een tussenoplossing, door de citaten wel te coderen, maar deze als aparte categorie op te nemen in plaats van in te delen in één van de bestaande categorieën. Bijvoorbeeld deze uitspraak van Augustinus, “God wordt geboren in de ziel en regeert over het over de gebroken wereld met liefde”, die als citaat voorkomt in preek PGkerst, wordt wel meegeteld in de aparte, vierde categorie ‘direct citaat’, maar de in het citaat aanwezige intensiveerders (zoals “geboren in de ziel” en “gebroken”) worden niet meegeteld binnen de bestaande categorieën lexicale, semantische en stilistische intensiveerders. Hierdoor worden citaten niet volledig buiten beschouwing gelaten, maar worden ze ook niet klakkeloos opgenomen in iemands eigen taalrepertoire.

Indirecte citaten en parafraseringen worden, zoals Van Mulken & Schellens (2012) adviseren, wel meegenomen in de bestaande categorieën, omdat het hier wel de eigen bewoordingen van de spreker betreft.

- Een voorbeeld van een indirect citaat is: “Dorstigen worden genodigd tot de wateren van het heil” (preek HHgroen). Hoewel hier duidelijk gerefereerd wordt aan Jesaja 55 (‘dorstigen’ die tot ‘de wateren’ moeten gaan), is hier geen sprake van een direct citaat.
- Een voorbeeld van een parafrasering is: “Toen keerde Mozes terug tot de Heer en zei: ‘Heer. waarom hebt u dit volk kwaad gedaan? Hoe, hoe kan dit en waarom en waarom hebt u mij dan gezonden als dit het resultaat is?’” (preek GBkerst). Hoewel hier woorden in Mozes’ mond worden gelegd, is hier geen sprake van een direct citaat.

5.7. CONCLUSIE

Door op deze manier een variatie aan gemeenten te selecteren, is geprobeerd verschillende preektradities bij het onderzoek te betrekken. Hierdoor kan er mogelijk iets gezegd worden over de vraag of het aantal en het soort taalintensiveerders verschilt bij een verschillende kerkelijke ligging. Door preken uit de kersttijd en de ‘groene’ tijd te selecteren, kan er mogelijk iets gezegd worden over of de ‘liturgische kalender’ invloed heeft op het soort en het aantal intensiveerders dat gebruikt wordt

in de preek. Er is geprobeerd dit methodologisch zo zorgvuldig mogelijk te doen, met gebruikmaking van de methode van Renkema (1997) en een daar voor dit onderzoek extra aan toegevoegde ‘vierde categorie’ van ‘Directe citaten’. Uiteraard valt hier wat op af te dingen, en daarom zal ik in Hoofdstuk 10 dit onderzoek voorzien van een kritische evaluatie.

6. RESULTATEN DEELONDERZOEK 1

6.1. INLEIDING

In dit hoofdstuk zal ik de resultaten van Deelonderzoek 1 presenteren. Ik zal deze resultaten in tabellen inzichtelijk maken. Elke tabel zal ik kort voorzien van een uitleg die als een leeswijzer fungeert. Daarnaast zal ik enkele opvallende resultaten uitlichten met gebruikmaking van kleuren. Ook dit kleurgebruik zal ik kort toelichten. De resultaten zullen verder inhoudelijk worden besproken in Hoofdstuk 9, 'Discussie', waarin ik zowel de resultaten van Deelonderzoek 1 als die van Deelonderzoek 2 zal analyseren en becommentariëren.

Deelonderzoek 1 heeft als doel gehad om antwoord te geven op de derde deelvraag (*In welke mate worden 'taalintensiveerders' ingezet in preken uit vier verschillende protestantse kerken, wanneer men kijkt naar soort preek? aantal 'taalintensiveerders'? categorieën 'taalintensiveerders'?*).

Ten dienste van deze deelvraag zijn twee hypothesen getoetst. Hypothese 1 (*Kerstpreken zijn, per 100 woorden, kwantitatief rijker aan taalintensiteit dan preken in de 'groene tijd'*) is getoetst door vier preken uit de kerstperiode, per gemeente, te vergelijken met vier preken uit de 'groene' periode uit diezelfde gemeentes. De Hypothese was dat het aantal intensiveerders per 100 woorden in de kerspreken hoger zou liggen dan in de 'groene preken'. In dit hoofdstuk zal ik toelichten of deze hypothese ondersteund kan worden door de gevonden resultaten.

Hypothese 2 (*Het aantal en soort taalintensiveerders verschilt per ligging van de kerk*) is getoetst door vier kerken van verschillende ligging (Vrijzinnig Hervormd, Protestants, Gereformeerde Bond en Hersteld Hervormd) met elkaar te vergelijken. Hierbij was de aanname dat er verschillen zouden zitten tussen het aantal en het soort intensiveerders per 100 woorden zoals die gevonden werden in de verschillende kerken. In dit hoofdstuk zal ik toelichten of ook deze hypothese ondersteund kan worden door de gevonden resultaten.

6.2. TELLINGEN ZONDER 'DIRECTE CITATEN'

In Tabel 2 hieronder laat de resultaten van Deelonderzoek 1 zien, met onder de tabel een korte uitleg. De tabel brengt de resultaten van de coderingen en bijbehorende tellingen bij elkaar. Zo kan in één oogopslag gezien worden of kerstpreken per 100 woorden meer intensiveerders bevatten dan groene

preken (Hypothese 1) en of er de verschillen zijn in aantal en soort intensieveerders per gemeente (Hypothese 2).

	Totaal aantal woorden	Totaal aantal intensieveerders	Aantal intensieveerders per 100 woorden	Totaal aantal lexicale intensieveerders	Totaal aantal semantische intensieveerders	Totaal aantal stilistische intensieveerders
VH - Kerst	1035	93	8,99	35 (38%)	11 (12%)	47 (50%)
VH - Groen	1321	129	9,77	58 (45%)	30 (23%)	41 (32%)
PG - Kerst	1639	133	8,11	63 (47%)	30 (23%)	40 (30%)
PG - Groen	2047	145	7,08	52 (36%)	33 (23%)	60 (41%)
GB - Kerst	3776	340	9	193 (57%)	73 (21%)	74 (22%)
GB - Groen	4927	393	7,97	114 (29%)	116 (30%)	163 (41%)
HH - Kerst	4958	397	8,01	156 (39,3%)	129 (32,5%)	112 (28,2%)
HH - Groen	5776	491	8,5	178 (36,3%)	196 (39,9%)	117 (23,8%)

Tabel 2: De uitkomst van de tellingen van Deelonderzoek 1.

In de eerste kolom staan de betreffende gemeente en de betreffende preek (de afkorting VH staat voor Vrijzinnig Hervormd, PG voor Protestantse Gemeente, GB voor Gereformeerde Bond, en HH voor Hersteld Hervormd). Wat opvalt in de tweede en derde kolom is respectievelijk dat de kerstpreken in elke gemeente korter zijn dan de ‘groene’ preken, en (derde kolom) dat het totaal aantal taalintensieveerders in elk van kerstpreken absoluut gezien lager ligt dan in de ‘groene preken’. De vierde kolom laat echter het ‘aantal intensieveerders per 100 woorden’ zien, waardoor deze kolom een helderder beeld geeft van de relatieve aantallen. In deze kolom is te zien dat het aantal intensieveerders per 100 woorden in de kerstpreken in twee van de vier gemeenten *hoger* (PG en GB) en in twee van de vier gemeenten *lager* (VH en HH) ligt dan in de preken in de ‘groene periode’. Hypothese 1 stelde dat kerstpreken kwantitatief rijker aan taalintensiteit zijn dan ‘groene’ preken, maar dit kan niet worden ondersteund met de resultaten van dit onderzoek.

In de laatste drie kolommen staan de getelde, absolute aantallen van elke specifieke soort intensieveerder, zoals aangegeven boven elke kolom. Tussen haakjes staan percentages. Dit betreft het percentage van een specifiek soort intensieveerder zoals gebruikt door de desbetreffende voorganger. Een voorbeeld: Onder ‘Totaal aantal lexicale intensieveerders’ bij ‘VH – kerst’ staat ‘35 (38%)’. Dit betekent dat de betreffende voorganger, in de betreffende preek, geteld 35 lexicale

intensivereers heeft gebruikt, en dat dit 38% betrof van het totale aantal van 95 door deze voorganger gebruikte intensivereers.

Hypothese 2 stelde dat er verschillen zouden zitten in het aantal en het soort intensivereers tussen de vier gemeenten. Zoals in de vierde kolom gezien kan worden, lijkt het aantal intensivereers per 100 woorden dicht bij elkaar te liggen en er is geen gemeente die opvallend hoog of opvallend laag scoort. Dit kan zo gesteld worden omdat in andere studies, de aantallen per 100 woorden veel duidelijker variëren. Renkema (1997) vond verschillen tussen 4,65 en 12,22 intensivereers per woorden in zijn onderzoek naar beeldende teksten. Schellens (2013) vond variaties tussen de 2,78 en 8,14 per 100 woorden in zijn onderzoek naar taalintensiteit op discussiesites van verschillende kranten. Tevens vond hij variaties tussen de 0,22 en 2,54 in politieke debatten, waarbij hij de inbreng van verschillende politici met elkaar vergeleek (Schellens, 2013). De in dit onderzoek gevonden resultaten variëren tussen de 7,08 en 9,77 per 100 woorden, en liggen daarom vergeleken met de resultaten van andere onderzoeken vrij dicht bij elkaar. Hetzelfde geldt voor het soort intensivereers. We zien in deze resultaten geen gemeente waar een sterke voorkeur lijkt te bestaan voor een bepaald soort intensivereers. In Hoofdstuk 9, 'Discussie', zal ik verder op deze resultaten ingaan.

Verskillende resultaten in de tabel zijn voorzien van de kleuren groen of oranje. 'Groen' staat voor het minste aantal of percentage van de betreffende kolom, 'oranje' staat voor het hoogste aantal of percentage van de betreffende kolom. Zo valt bijvoorbeeld in de eerste kolom, 'Totaal aantal woorden' eenvoudig te zien dat de preek 'VH – Kerst' het minste aantal woorden had, terwijl de preek 'HH – Groen' het meeste aantal woorden had. Voor wat betreft de percentages is bijvoorbeeld te zien, in de laatste kolom 'Totaal aantal stilistische intensivereers', dat de preek 'VH – Kerst' het hoogste percentage van 50% 'stilistische intensivereers' bevatte en de preek 'GB – Kerst' met 22% procentueel het laagste aantal 'stilistische intensivereers'. Dit moet niet verward worden met exacte aantallen, want dan ligt 'GB – Kerst' met 74 'stilistische intensivereers' hoger dan 'VH – Kerst' met 47 'stilistische intensivereers', wat logisch is, gezien de lengte van de preek.

Er is voor gekozen de aantallen op deze manier weer te geven, omdat dit overeenkomt met Liebrecht (2015), die aangeeft dat er het best gewerkt kan worden met aantallen per 100 woorden, om de lengte van de toespraak/tekst te verdisconteren. Daarnaast is met percentages van het totale aantal gerekend om de verschillen in gebruik van intensivereers tussen de verschillende preken en voorgangers inzichtelijk te maken.

6.3. TELLINGEN MET 'DIRECTE CITATEN'

Zoals gesteld in Hoofdstuk 5, 'Methode', viel tijdens het coderen het gebruik van directe citaten in elk van de preken op. Om die reden zijn 'Directe citaten' opgenomen als vierde categorie, naast de bestaande drie categorieën 'lexicaal', 'semantisch' en 'stilitisch' van Renkema (1997). In onderstaande Tabel 3 is dan ook de vierde, extra categorie, 'Directe citaten' opgenomen. Dit is te zien in de, ten opzichte van Tabel 2, extra toegevoegde laatste kolom. Verder is deze tabel qua opzet gelijk aan de hiervoor beschreven Tabel 2.

	Totaal aantal woorden	Totaal aantal intensieveerders	Aantal intensieveerders per 100 woorden	Totaal aantal lexicale intensieveerders	Totaal aantal semantische intensieveerders	Totaal aantal stilitische intensieveerders	Totaal aantal directe citaten
VH - Kerst	1035	95	9,2	35 (38%)	11 (12%)	47 (51%)	2 (2%)
VH - Groen	1321	132	9,99	58 (44%)	30 (23%)	41 (31%)	3 (2%)
PG - Kerst	1639	138	8,42	63 (46%)	30 (22%)	40 (28%)	5 (4%)
PG - Groen	2047	156	7,62	52 (33%)	33 (22%)	60 (38%)	11 (7%)
GB - Kerst	3776	349	9,24	193 (55%)	73 (21%)	74 (21%)	9 (3%)
GB - Groen	4927	400	8,11	114 (28%)	116 (29%)	163 (41%)	7 (2%)
HH - Kerst	4958	422	8,51	156 (37%)	129 (31%)	112 (26%)	25 (6%)
HH - Groen	5776	523	9,05	178 (34%)	196 (37%)	117 (23%)	32 (6%)

Tabel 3: De uitkomst van de tellingen van Deelonderzoek 1 met daarbij in de laatste kolom de directe citaten.

Verwacht werd dat wellicht in het gebruik van directe citaten zich een onderscheid tussen de verschillende preken of de verschillende kerken zou aftekenen. Het aantal directe citaten ligt echter, procentueel gezien, in alle preken laag. Drie van de acht preken scoren slechts 2%, nog eens twee andere preken 3% en 4%. Met twee preken met 6% directe citaten en één preek met 7% directe citaten, scoren respectievelijk de Hersteld Hervormde gemeente en de Protestantse gemeente iets hoger, maar ook hierin tekenen zich geen grote verschillen tussen de vier gemeenten af. Ook het verschil in het 'Totale aantal intensieveerders per 100 woorden' verschuift nauwelijks als de resultaten uit de Tabel 3 vergeleken worden met de resultaten van Tabel 2. Zonder 'Directe citaten' was het verschil tussen de laatste en de hoogste score per 100 woorden 7,08 en 9,77. Met 'Directe citaten' is datzelfde verschil 7,62 en 9,99. Het verschil tussen de hoogste en de laagste score is door toevoeging van de categorie 'Directe citaten' dus zelfs met 0,32 afgenomen.

6.4. VERDELING VAN DE SOORTEN INTENSIVEERDERS

Wanneer gekeken wordt naar de inzet van de verschillende soorten intensieveerders per preek, je kunt ook zeggen de ‘variatie in intensieveerders’, valt op dat de HH-predikant nauwelijks andere intensieveerders gebruikt in zijn kerstpreek dan in zijn ‘groene’ preek. Bovendien zijn de procentuele aantallen intensieveerders bij deze predikant redelijk gelijkmatig verdeeld (zie Tabel 4).

	Totaal aantal woorden	Totaal aantal intensieveerders	Aantal intensieveerders per 100 woorden	Totaal aantal lexicale intensieveerders	Totaal aantal semantische intensieveerders	Totaal aantal stilistische intensieveerders	Totaal aantal directe citaten
HH - Kerst	4958	422	8,51	156 (37%)	129 (31%)	112 (26%)	25 (6%)
HH - Groen	5776	523	9,05	178 (34%)	196 (37%)	117 (23%)	32 (6%)

Tabel 4: Verdeling soorten intensieveerders bij de HH-voorganger.

Qua inzet van intensieveerders bij deze predikant zien we in de kerstpreek een heel lichte voorkeur voor lexicale intensieveerders en in de ‘groene’ preek een heel lichte voorkeur voor semantische intensieveerders, maar de procentuele aantallen liggen heel dicht bij elkaar. Deze predikant lijkt dus heel constant te zijn in zijn gebruik van intensieveerders. Bij de andere predikanten is meer variatie te zien tussen de kerstpreek en de ‘groene’ preek (zie Tabel 5).

	Totaal aantal woorden	Totaal aantal intensieveerders	Aantal intensieveerders per 100 woorden	Totaal aantal lexicale intensieveerders	Totaal aantal semantische intensieveerders	Totaal aantal stilistische intensieveerders	Totaal aantal directe citaten
VH - Kerst	1035	95	9,2	35 (38%)	11 (12%)	47 (51%)	2 (2%)
VH - Groen	1321	132	9,99	58 (44%)	30 (23%)	41 (31%)	3 (2%)
PG - Kerst	1639	138	8,42	63 (46%)	30 (22%)	40 (28%)	5 (4%)
PG - Groen	2047	156	7,62	52 (33%)	33 (22%)	60 (38%)	11 (7%)
GB - Kerst	3776	349	9,24	193 (55%)	73 (21%)	74 (21%)	9 (3%)
GB - Groen	4927	400	8,11	114 (28%)	116 (29%)	163 (41%)	7 (2%)

Tabel 5: Verdeling soorten intensieveerders bij de VH-, PG- en GB-voorganger.

De oranje blokjes geven opvallende variaties aan. Belangrijk is om nogmaals te noemen dat het hier elke keer gaat om dezelfde voorganger per gemeente (kerst en ‘groen’).

Bij de Vrijzinnig Hervormde preken valt op dat, hoewel het aantal intensieveerders per 100 woorden min of meer gelijk blijft, er in de ‘groene’ tijd andere intensieveerders gebruikt worden dan in

de kersttijd. Behalve in de categorie ‘directe citaten’ zien we een verandering in gebruik bij elk van de andere categorieën (‘lexicaal’, ‘semantisch’ en ‘stilistisch’), waarbij er in de kerstpreek opvallend meer stilistische intensieveerders gebruikt worden.

Bij de Protestantse gemeente zien we ook in drie van de vier categorieën een verschuiving. Het aantal semantische intensieveerders blijft procentueel precies gelijk, maar verder neemt het gebruik van stilistische intensieveerders juist toe in de ‘groene’ preek ten opzichte van de kerstpreek. Dit is precies andersom dan in de Vrijzinnig Hervormde preken.

Bij de Gereformeerde Bond zien we dat het aantal semantische intensieveerders en het aantal directe citaten procentueel ongeveer gelijk is, maar dat er tussen de ‘lexicale intensieveerders’ en stilistische intensieveerders grote verschillen zijn. Als je de ‘groene’ preek vergelijkt met de kerstpreek, neemt het aantal lexicale intensieveerders flink af, terwijl het aantal stilistische intensieveerders toeneemt.

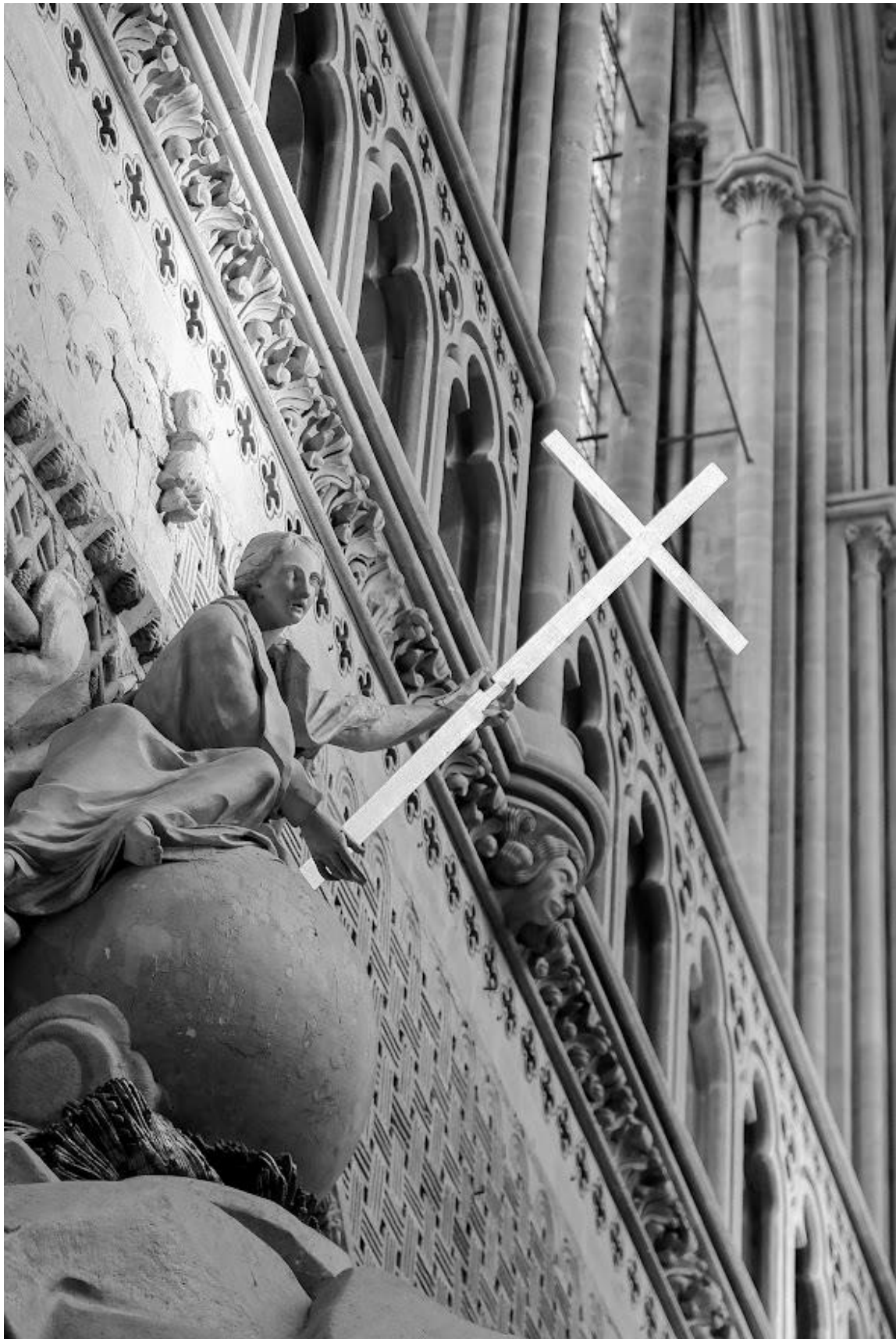
6.5. CONCLUSIE

Dit deel van het onderzoek, Deelonderzoek 1, diende ter beantwoording van Deelvraag 3: *In welke mate worden ‘taalintensieveerders’ ingezet in preken uit vier verschillende protestantse kerken, wanneer men kijkt naar soort preek? aantal ‘taalintensieveerders’? categorieën ‘taalintensieveerders’?*. De Hypothesen waren dat aantal en soort taalintensieveerders zouden verschillen tussen kerstpreken en ‘groene’ preken, en dat aantal en soort taalintensieveerders zouden verschillen tussen de kerken vanwege hun verschillende ligging. Op basis van de verkregen resultaten, kunnen beide hypothesen niet worden bevestigd. De verschillen tussen kerstpreken en ‘groene’ preken zijn niet opvallend en variëren bovendien per gemeente; In de ene gemeente bevat de kerstpreek meer intensieveerders en in de andere gemeente juist de ‘groene’ preek. Daarnaast zit er ook geen duidelijk te ontdekken lijn in de inzet van de verschillende soorten taalintensieveerders tussen de preken. Ook tussen de verschillende gemeenten zitten geen grote verschillen als het gaat om aantal en soort intensieveerders en liggen de gevonden resultaten, vergeleken met ander onderzoek, dicht bij elkaar.

Wel kan worden gesteld dat drie van de vier predikanten variëren in hun inzet van taalintensieveerders. Ze gebruiken andere taalintensieveerders in de kerstpreek dan dat zij in de ‘groene’ preek doen.

De deelvraag *In welke mate worden ‘taalintensieveerders’ ingezet in preken uit vier verschillende protestantse kerken, wanneer men kijkt naar soort preek? aantal ‘taalintensieveerders’? categorieën ‘taalintensieveerders’?* is daarmee beantwoord, in dat de resultaten van dit deelonderzoek

aangeven dat er weinig verschillen zitten in soort preek en aantal intensiverders tussen de vier onderzochte kerken. Enige variatie is zichtbaar in de gebruikte categorieën, maar hier is geen lijn in te vinden. In Hoofdstuk 8, 'Discussie', zal ik verder bij deze uitkomsten stilstaan.

7. METHODE DEELONDERZOEK 2

7.1. INLEIDING

In dit hoofdstuk zal worden ingegaan op de opzet, methodiek en uitvoering van Deelonderzoek 2. Deelonderzoek 2 betreft het hoordersonderzoek zoals dat uitgevoerd is onder respondenten afkomstig uit de gemeenten van de preekanalyse. Deelonderzoek 2 dient om de vierde deelvraag te beantwoorden: *Hoe waardereren hoorders de inzet van de ‘taalintensiveerders’ in preken?*

Om deze vierde deelvraag te beantwoorden, zullen Hypothese 3 en Hypothese 4 worden getoetst. Deze luiden respectievelijk: *Hoorders reageren positief op taalintensiteit in preken* en *Hoorders reageren positiever op de mate van taalintensiteit zoals die voorkomt in preken van hun eigen gemeente.*

Hypothese 3 gaat over de waardering van taalintensiveerders in het algemeen. In dit deelonderzoek zal via een enquête aan respondenten uit de verschillende kerken gevraagd worden wat hun waardering is voor preekfragmenten mét en zónder taalintensiteit, om zo te kijken of hun waardering voor de taalintensivee preekfragmenten hoger is.

Hypothese 4 gaat over de waardering van taalintensiteit zoals die voorkomt in hun eigen preken. Tijdens de enquête weten de respondenten echter niet welke fragmenten uit hun eigen gemeente afkomstig zijn, waardoor onderzocht kan worden of de waardering voor de eigen ‘thuisgemeente’ hoger ligt dan voor andere gemeenten.

In dit hoofdstuk zal ik verslag doen van de methodische aanpak van dit deel van het onderzoek, te beginnen bij de selectie van de preekfragmenten, daarna het selecteren van de respondenten, gevolgd door een uitleg van de methodiek en de vragen en moeilijkheden die bij dit deelonderzoek kwamen kijken.

7.2. HET SELECTEREN VAN DE FRAGMENTEN

Na de acht preken geanalyseerd te hebben op de mate van taalintensiteit, zoals nodig was voor Deelonderzoek 1, werden uit elke preek vijf fragmenten van maximaal enkele zinnen geselecteerd om mee verder te werken in Deelonderzoek 2. In Hoofdstuk 10, ‘Kritische discussie’, zal ik nader ingaan op de voor- en nadelen van dergelijke korte fragmenten. De voorwaarden voor selectie waren:

- Het fragment is rijk aan taalintensiteit (meerdere intensiveerders in verschillende categorieën).

- Het fragment is inhoudelijk niet terug te traceren naar één van de gemeentes. Zo werd er in één preek een plaatselijk dialectwoord gebruikt, werden er in verschillende preken referenties gemaakt naar de woonplaats of het gezin van de predikant, en werd er in één preek gerefereerd naar de kanttekeningen van de Statenvertaling. Omdat dit soort fragmenten te veel in de richting van een bepaalde gemeente wezen, vielen deze af.
- Het fragment is als losstaand fragment, zonder context, te begrijpen. Een fragment als: “Ja, vervelend voor de burens, maar voor mezelf was ik blij en gelukkig. Heel de bovenverdieping in lichterlaaie. Kon gelukkig snel geblust worden, maar je bent in allereerste instantie toch vooral blij” (fragment uit preek GBKerst), bevat weliswaar veel taalintensiveerders, maar is los van de context moeilijk te plaatsen en wordt daarom niet in de enquête opgenomen.

Dit resulteerde in een corpus van 40 preeksamples zoals ze daadwerkelijk zijn uitgesproken. Deze 40 preeksamples worden elk ontdaan van taalintensiveerders (in het geval van lexicale, weglaatbare, intensiveerders) of herschreven in neutraal proza (in het geval van semantische en stilitische intensiveerders). Hierbij een voorbeeld:

En de boot is met de leerlingen op een meer. Er is een hevige storm opgestoken en ze worstelen met wind en golven en ze roeien alsof hun leven er vanaf hangt. Maar het helpt allemaal niets.

< Echte fragment¹⁵

En de boot is met de leerlingen op een meer. Er is een storm opgestoken en ze hebben te maken met wind en golven en ze roeien hard. Maar het helpt niets.

< Herschreven fragment

Hierdoor ontstonden naast de 40 taalintensieve preeksamples, ook 40 niet-taalintensieve preeksamples, waardoor een corpus van in totaal 80 fragmentteksten ontstond.

Elke fragmenttekst werd voorzien van een fragment-ID. Dit bestond uit: het nummer van het fragment, TRUE of FALSE voor respectievelijk intensieve preeksamples en niet-intensieve preeksamples, een kerkcode ('VH' voor Vrijzinnig Hervormd, 'PG' voor Protestantse Gemeente, 'GB' voor Gereformeerde Bond en 'HH' voor Hersteld Hervormd) en tenslotte een 'kalendercode' ('kerst' of 'groen'). Een mogelijk fragment-ID is dus: 2TRUEVHkerst. Met behulp van dit systeem krijgt elk van de 80 preekfragmenten, zowel daadwerkelijk uitgesproken en herschreven, een eigen unieke code, waarbij de nummers 1TRUE en 1FALSE met elkaar correspondeerden, evenals 2TRUE en 2FALSE,

¹⁵ De cursivering en onderstreping zijn hier ter verduidelijking toegevoegd. Deze typografische accentuering ontbrak in de enquête zoals de respondenten die te zien kregen.

enzovoort. Tevens viel aan de code snel te zien uit welke kerk en uit welke tijd van het jaar de preek afkomstig was (zie Bijlage 2).

7.3. HET SELECTEREN VAN DE RESPONDENTEN

Vervolgens werden uit de genoemde vier kerken, elk tien respondenten geselecteerd. Dit geeft een groep respondenten van 40 personen. De respondenten zijn geselecteerd vanuit mijn eigen achterban (via familie, vrienden en via het koor waar ik zing) of mensen die via gemeenteleden of predikant zijn aangedragen. Voorwaarde voor deelname was dat de respondent lid moest zijn van één van de geselecteerde gemeenten. Geprobeerd is deze groep zo divers mogelijk te maken in leeftijd en geslacht.

Alvorens de respondenten te benaderen met een vragenlijst, is hen eerst een toestemmingsformulier toegestuurd, waarin zijn konden aangeven voldoende te zijn geïnformeerd, consent te geven voor deelname, en waarin zij enkele achtergrondgegevens kwijt konden (zie Bijlage 3).

Pas wanneer consent gegeven was, ontvingen de deelnemers een inlognaam en wachtwoordcode die zorgde voor een toegang tot een online vragenlijst die afgestemd was op de kerkelijke achtergrond van de respondent (zie Bijlage 4). Voordat deze vragenlijst werd opengezet voor de respondenten, is deze eerst getest door drie testpersonen die tegelijk vanaf verschillende apparaten en adressen inlogden in het systeem. Deze test verliep goed.

Met behulp van een online vragenlijst (zie Bijlage 5), kregen zij willekeurig elk 25 preekfragmenten gepresenteerd, die zij dienden te scoren op de 'Schaal Scholten' (zie hierna). Van deze 25 preekfragmenten, komen er steeds 10 (al dan niet herschreven) uit de eigen gemeente, en 15 preekfragmenten (al dan niet herschreven) uit andere gemeenten. Ongeveer de helft van de fragmenten in de enquête was taalintensief (TRUE) terwijl de andere helft niet-taalintensief was (FALSE). Hierbij werd ervoor gezorgd dat de respondent niet in één enquête zowel de daadwerkelijk uitgesproken tekst en de herschreven versie daarvan aantrof (bijv. 9TRUE en 9FALSE), omdat dit tot verwarring zou kunnen leiden. In de verdeling is geen rekening gehouden met het onderscheid tussen kerst-'groen', omdat dit onderscheid voor Deelonderzoek 1 van belang was en niet voor Deelonderzoek 2. In de enquête zijn verwijzingen naar God of Jezus met hoofdletters geschreven (bijv. 'Zoon', 'Zaligmaker', 'Hij'/'Hem'/'Zijn'), zodat te allen tijde duidelijk is naar wie het verwijzwoord refereert en bovendien de typografie niemand voor het hoofd zou kunnen stoten.

De enquête is geprogrammeerd met de online OpenSource-tool ‘FormR’ (versie v0.22.0)¹⁶, een softwareprogramma waarmee online enquêtes gemaakt en afgenomen kunnen worden en waarmee ook de data kunnen worden opgeslagen en geanalyseerd. De software is ontwikkeld door onderzoekers van de Georg August Universität in het Duitse Göttingen (Arslan, Walther & Tata, 2020).

7.4. ‘SCHAAL SCHOLTEN’

De fragmenten werden gescoord op de voor dit onderzoek ontworpen ‘Schaal Scholten’. Deze schaal is opgebouwd als een vijfpunts-Likertschaal, kent vijf waarderingskenmerken en ziet er als volgt uit:

Als ik dit gedeelte in een preek zou horen, klonk dit voor mij:					
	zeker niet	niet	neutraal	wel	zeker wel
Ongeloofwaardig	1	2	3	4	5
Fraai	1	2	3	4	5
Helder	1	2	3	4	5
Ongepast	1	2	3	4	5
Bezield	1	2	3	4	5

De schaal is in eerste instantie gebaseerd op de schaal die Winnie Dijkerman gebruikt heeft in haar masterscriptie uit 2008 (zogenoemd ‘Schaal Dijkerman’). Zij deed onderzoek naar de taalintensiteit van politieke toespraken van Geert Wilders en Mark Rutte. In Dijkermans onderzoek dienden proefpersonen zinnen in te delen op een vierpunts-Likertschaal van ‘saai’ naar ‘levendig’, ‘respectvol’ naar ‘respectloos’, ‘prettig’ naar ‘vervelend’ en ‘temperend’ naar ‘opruiend’. In haar scriptie legt Dijkerman verantwoording af voor het gebruik van deze termen, waarin zij uitlegt dat taalintensiteit door leken vaak met dergelijke bewoordingen omschreven wordt.

Hoewel Dijkermans gebruik van een Likertschaal geschikt leek voor dit onderzoek, waren de door haar gebruikte kenmerken dat niet. Zo zijn woorden als ‘opruiend’ of ‘respectloos’ niet meteen woorden die passend zijn voor preektaal. De vijf waarderingskenmerken van de ‘Schaal Scholten’ zijn daarom gekozen aan de hand van De Leede & Stark (2017), *Ontvouwen, protestantse prediking in de praktijk*. Hierin beschrijven de auteurs kenmerken van goede prediking. Zij doen dit aan de hand van velerlei bronnen, onder andere de *Retorica* van Aristoteles. De genoemde kenmerken zijn afkomstig

¹⁶ Waarvoor dank aan Theo Pleizier.

van p. 152 (geloofwaardig), p. 209 (fraai), p. 207 & 209 (helder), p. 187 (passend/gepast), en p. 244 (getuigend) van het genoemde werk.

Enkele door De Leede & Stark genoemde termen zijn iets aangepast. Om de vragenlijst sterker te maken (Kamoen *et al.*, 2007), zijn het eerste en het vierde kenmerk negatief geformuleerd (respectievelijk ‘ongeloofwaardig’ en ‘ongepast’). Deze worden daarom ook omgekeerd gecodeerd. Daarnaast is ervoor gekozen om het door De Leede & Stark genoemde kenmerk ‘getuigend’ te formuleren als ‘bezield’. Dit is gedaan omdat tijdens een eerste rondvraag in kleine kring bleek dat de overige vier kenmerken duidelijk en eenvoudig te begrijpen waren (‘ongeloofwaardig’, ‘fraai’, ‘helder’, ‘ongepast’), maar dat ‘getuigend’ niet door iedereen te duiden was. Daarom is, met behulp van een synoniemenwoordenboek en na overleg met een studiegenoot, gekozen voor het woord ‘bezield’. Uit een rondgang langs enkele potentiële respondenten bleek dat dit woord eenvoudiger te begrijpen was en een duidelijker beeld opriep.

Door de preekfragmenten met en zonder intensiverders te laten scoren op de bovenstaande kenmerken, kan gekeken worden in hoeverre de taalintensiteit van het fragment van invloed is op de waardering ervan, hetgeen overeenkomt met Deelvraag 4. Ook kan, door de waardering voor preken uit de eigen gemeente te vergelijken met de waardering voor preken uit de overige gemeenten, gekeken worden of de eigen gemeente positiever beoordeeld wordt. Tenslotte kan, door de taalintensieve fragmenten te vergelijken met de niet-taalintensieve fragmenten, gekeken worden of taalintensiteit positiever beoordeeld wordt.

7.5. CONCLUSIE

Door dit deelonderzoek op deze manier vorm te geven, kan er mogelijk enig licht geworpen worden op de vraag hoe hoorders taalintensiteit in preken waarderen. Er is een corpus ontstaan van 80 preekfragmenten, zowel intensief als niet-intensief, uit breedte van de protestantse traditie. Door respondenten uit deze zelfde vier gemeentes te selecteren, die de fragmenten vervolgens scoren zonder dat ze weten of het a) taalintensief of niet-taalintensief is en b) uit de eigen ‘thuisgemeente’ of een ander gemeente afkomstig is, kan gekeken worden of de waardering voor de fragmenten verschilt naar gelang deze variabelen. Het scoringsinstrument hiervoor is de door mij nieuw ontworpen ‘Schaal Scholten’, die weliswaar gebaseerd is op literatuur, maar zich nog niet bewezen heeft in een praktijksetting als deze. Gedurende een periode van één week in december 2024, hebben de respondenten de mogelijkheid gehad in te loggen in het digitale enquêtesysteem.

8. RESULTATEN DEELONDERZOEK 2

8.1. INLEIDING

In dit hoofdstuk zal ik de resultaten van Deelonderzoek 2 presenteren. Net als bij de resultaten van Deelonderzoek 1 in Hoofdstuk 6 zal ik ook deze resultaten waar nodig in tabellen inzichtelijk maken. Elke tabel zal ik daarna kort voorzien van een uitleg die als een leeswijzer fungeert. Net als in Hoofdstuk 6 heb ik enkele opvallende resultaten uitgelicht met gebruikmaking van kleuren. Ook dit kleurgebruik zal ik kort toelichten. De resultaten zullen verder inhoudelijk worden besproken in Hoofdstuk 9, waarin ik zowel de resultaten van Deelonderzoek 1 als die van Deelonderzoek 2 zal becommentariëren.

Deelonderzoek 2 heeft als doel gehad om antwoord te geven op de Deelvraag 4 (*Hoe waarderden hoorders de inzet van de ‘taalintensiveerders’ in preken?*)

Om deze deelvraag te beantwoorden zijn Hypothesen 3 en 4 getoetst. Hypothese 3 (*Hoorders reageren positief op taalintensiteit in preken*) is getoetst door hoorders hun waardering voor taalintensieve en niet-taalintensieve preekfragmenten te laten uitdrukken in een enquête. De uitkomsten van die enquête zullen in dit hoofdstuk gepresenteerd worden, waarbij zal worden toegelicht of de hypothese op basis van deze resultaten bevestigd kan worden. Ook Hypothese 4 (*Hoorders reageren positiever op de mate van taalintensiteit zoals die voorkomt in preken van hun eigen gemeente*) zal met de uitkomsten van deze enquête getoetst worden. Alvorens in te gaan op de uitkomsten van de enquête en de daarbij horende hypothesen, zal eerst kort geschetst worden hoe de enquête verlopen is bij de respondenten en welke problemen zich daar hebben voorgedaan en zal worden gekeken of de in de enquête gebruikte ‘Schaal Scholten’ betrouwbaar genoeg is gebleken om mee verder te werken.

8.2. RESPONDENTEN

Tussen maandag 16 december 2024, 15:09 uur en maandag 23 december 2024, 17:10 uur hebben de benaderde respondenten de enquête ingevuld. Na het invullen nam één respondent per e-mail contact op met de onderzoeksleider, dr. Theo Pleizier, en verzocht hem de eerste vijf scores te verwijderen, omdat de instructies niet goed waren geïnterpreteerd. Dit is vervolgens gedaan.

De respondenten kregen, zoals uitgelegd in Hoofdstuk 7, een individuele login die bestond uit respondentnummer en wachtwoord. Zes respondenten hebben, om onbekende redenen, sommige fragmenten vaker dan één keer gescoord.¹⁷ Bij deze respondenten zijn alleen de eerste scores meegenomen in de resultaten, de andere scores zijn uit de dataset verwijderd.

Van de 40 deelnemers, hebben uiteindelijk 39 de enquête met succes voltooid. Uit de HH-gemeente waren dit 10 van de 10 respondenten, uit de GB-gemeente waren dit ook 10 van de 10 respondenten, uit de PG-gemeente waren dit ook 10 van de 10 respondenten, en uit de VH-gemeente waren dit 9 van de 10 respondenten. Dit vond ik een mooie score, al was het natuurlijk fijn geweest als ook die ene respondent de enquête had voltooid om tot een 100% deelname te komen. Het is niet bekend waarom deze ene respondent de enquête niet heeft voltooid.

Doordat de deelname geen 100% was en ook enkele scores door de verschillende hiervoor beschreven redenen dienden te worden weggeschreven, bleven 886 ingevulde fragmenten over voor nadere analyse (zie Tabel 6).

	Totaal aantal fragmenten gescoord	Waarvan intensief	Waarvan niet-intensief	Waarvan 'thuis'	Waarvan 'anders'
VH	206	113	93	82	124
PG	212	118	94	87	125
GB	250	140	110	100	150
HH	218	121	97	87	131
Totaal	886	492	394	356	530

Tabel 6: Gescoorde fragmenten in de enquête per gemeente.

Tabel 6 toont per gemeente het totaal aantal gescoorde preekfragmenten in de eerste kolom. In de daarna volgende kolommen ziet u de verdeling van het aantal fragmenten dat is gescoord op de variabelen: intensief/niet-intensief en thuis/anders. 'Thuis' staat in dit geval voor de eigen gemeente, en 'anders' voor fragmenten afkomstig uit de overige drie gemeenten. Per respondent was de verdeling als volgt: 10 fragmenten uit de eigen gemeente, waarvan ongeveer 50% taalintensief, en 15 fragmenten uit de andere kerken, gelijkelijk verdeeld over de kerken, waarvan ongeveer 50%

¹⁷ Mogelijk kwam dit door een technische storing die plaats had op donderdag 19 december 2024 in het programma *FormR*. Op die dag gaven enkele respondenten bij mij aan dat het programma bij hen vastliep, waardoor ze opnieuw moesten beginnen.

taalintensief. In een ideale situatie was elke verdeling gelijk geweest aan de verdeling zoals die te zien is bij de GB-gemeente, en zouden in totaal dus 1000 fragmenten gescoord zijn.

8.3. BETROUWBAARHEIDSANALYSE VAN DE SCHAAL

Het is mogelijk om statistisch vast te stellen of een schaal betrouwbaar is en of de verschillende items samen één schaal mogen vormen. De waarde die de samenhang van de items weergeeft wordt Cronbach's Alpha genoemd. De zelfontworpen 'Schaal Scholten', de schaal om de waardering voor een preekfragment te meten, bestond uit 5 items: 'geloofwaardig', 'fraai', 'helder', 'gepast' en 'beziel'. Twee van deze items ('geloofwaardig' en 'gepast') zijn negatief aangeboden en vervolgens omgekeerd gecodeerd. Op een schaal van 0 tot 1, scoort de 'Schaal Scholten' een interne consistentie (Cronbach's alpha) van 0.86. Dit betekent dat de interne samenhang goed is (een score tussen de 0.9 en 0.8 (zie Tabel 7 en 8)

Cronbach's alpha	Aantal items
$\alpha = 0,86$	5

Tabel 7: Cronbach's Alpha van 'Schaal Scholten'.

Cronbach's alpha	Internal consistency
$\alpha \geq 0.9$	Excellent
$0.9 > \alpha \geq 0.8$	Good
$0.8 > \alpha \geq 0.7$	Acceptable
$0.7 > \alpha \geq 0.6$	Questionable
$0.6 > \alpha \geq 0.5$	Poor
$0.5 > \alpha$	Unacceptable

Tabel 8: Cronbach's alpha (tabel afkomstig uit het online SPSS-handboek, spsshandboek.nl).

De verschillende items in de enquête werden consistent ingevuld en ook de negatief geformuleerde items werden als zodanig herkend en ingevuld (zie Tabel 9). De respondenten lijken geen vragen of items volledig verkeerd begrepen te hebben, want dan zou de score niet zo hoog zijn geweest. Dit houdt onder meer in dat voor elk gescoorde fragment de gemiddelde waarde van de vijf items gebruikt kan worden als een indicatie voor de waardering van het fragment.

Item	M	SD	1	2	3	5
Geloofwaardig	4.12	1.18	-			
Fraai	3.70	1.19	0.49***	-		
Helder	4.01	1.13	0.54***	0.60***	-	
Gepast	4.21	1.05	0.56***	0.57***	0.47***	
Beziëld	3.90	1.10	0.46***	0.68***	0.58***	-

Tabel 9: De items met itemcorrelatie. (***) Pearson correlatie, $p < .001$).

Overigens wil een hoge interne consistentie niet zeggen dat de gehele enquête, de gehele schaal en alle fragmenten door iedereen helder werden begrepen. Minstens één fragment werd onduidelijk gevonden en ook zijn er opmerkingen binnengekomen over de term ‘beziëld’. Hier zal in Hoofdstuk 10, ‘Kritische evaluatie’, nader op worden ingegaan.

8.4. WAARDERING

Deelvraag 4, die hoort bij dit deelonderzoek, luidde: *Hoe waarden hoorders de inzet van de ‘taalintensiveerders’ in preken?*. ‘Waardering’ is daarmee het sleutelbegrip in dit deel van het onderzoek, en dan in het bijzonder de waardering voor taalintensiteit. Hypothese 3 verwoordde dan ook de verwachting dat taalintensieve preekfragmenten hoger zouden scoren op de ‘Schaal Scholten’. Deze hypothese kan op basis van de resultaten van dit onderzoek, echter niet worden bevestigd: De waardering van taalintensieve (M 4.01; SD 0.91) en niet-intensief getoonzette (M 3.96; SD 0.9) preekfragmenten verschilt weliswaar enigszins, maar dit verschil is niet significant.

Hypothese 4 bracht echter een ander element in, en dat is de waardering van de eigen gemeente (*Hoorders reageren positiever op de mate van taalintensiteit zoals die voorkomt in preken van hun eigen gemeente*). Om deze hypothese te toetsen is er ingezoomd op een ander onderscheid, namelijk dat tussen fragmenten uit de ‘thuisgemeente’ in vergelijking met preekfragmenten uit andere gemeenten. Wanneer dat gedaan wordt, ontstaat er een genuanceerder beeld. Tabel 10 laat zien dat hoorders uit de VH-gemeente en uit de HH-gemeente preken uit hun eigen gemeente hoger waarderen dan de preken uit andere gemeenten. Dit verschil in waardering is wél significant (T-test, $p < 0.05$).

	M 'thuis'	M anders	verschil	p-waarde (t-test)
VH	4.23	3.95	0.28	0.01
PG	3.91	3.94	-0.03	0.85
GB	3.83	3.96	-0.13	0.28
HH	4.34	3.87	0.47	0.00

Tabel 10: Preekwaardering 'thuis' en anders. De oranje resultaten zijn significant.

Een verdere nuance ontstaat wanneer specifiek gekeken wordt naar de taalintensieve fragmenten: het verschil in waardering neemt toe bij taalintensiviteit. Taalintensiviteit versterkt daarbij vooral de waardering van de fragmenten uit de 'thuisgemeente'. De verschillen blijven klein, en opnieuw is het verschil alleen bij VH en HH respondenten significant (zie Tabel 11).

	M 'thuis'-intensief	M anders-intensief	verschil	p-waarde (t-test)
VH	4.30	3.92	0.37	0.01
PG	3.97	3.88	0.09	0.66
GB	3.91	4.01	-0.10	0.53
HH	4.43	3.89	0.54	0.00

Tabel 11: Preekwaardering 'thuis'-intensief en anders-intensief. De oranje resultaten zijn significant.

8.5. CONCLUSIE

Uit Deelonderzoek 2 kan geconcludeerd worden dat de enquête een zeer goede respons heeft gehad en dat ook de 'Schaal Scholten' een betrouwbaar analysemiddel is gebleken om de waardering voor preken te meten. De Deelvraag *Hoe waarderen hoorders de inzet van de 'taalintensiveerders' in preken?* kan met de resultaten van dit onderzoek tweeledig worden beantwoord.

Aan de ene kant doen taalintensiveerders niet veel wanneer alle preekfragmenten 'op één hoop worden gegooid' en een kerkganger zowel fragmenten uit de eigen 'thuisgemeente' als uit andere gemeente krijgt te lezen. We zien hier weliswaar een licht hogere waardering voor taalintensieve fragmenten, maar dit bleek niet significant. Hypothese 1 (*Hoorders reageren positief op taalintensiteit in preken*) kan dus niet direct door deze resultaten bevestigd worden.

Aan de andere kant, echter, zien we dat in twee van de vier onderzochte gemeenten (Vrijzinnig Hervormd en Hersteld Hervormd) de fragmenten uit de eigen gemeente significant hoger gewaardeerd worden dan uit andere fragmenten (nogmaals, zonder dat men wist dat het fragmenten

uit de eigen gemeente betref), en dat deze hogere waardering nog eens extra versterkt wordt door taalintensiviteit. Hypothese 4 (*Hoorders reageren positiever op de mate van taalintensiteit zoals die voorkomt in preken van hun eigen gemeente*) lijkt daarmee dus deels bevestigd te worden door deze resultaten.

De resultaten van dit tweede deelonderzoek alsmede de resultaten van Deelonderzoek 1 (de mate waarin taalintensiviteitsgebruik wordt gebruikt in kerst-‘groene’ preken en per gemeente) zullen nader besproken worden in het hiernavolgende Hoofdstuk 9, ‘Discussie’.

9. DISCUSSIE VAN DE RESULTATEN

9.1. INLEIDING

In de Hoofdstukken 6 en 8 zijn de resultaten van de Deelonderzoeken 1 en 2 besproken. Zoals gezien komen daarin enkele opvallende resultaten naar voren. In het nu volgende hoofdstuk zullen deze resultaten elk korter of langer besproken worden. In paragraaf 9.1 zal gekeken worden naar de resultaten van Deelonderzoek 1, het onderzoek naar taalintensiveerders in de acht geselecteerde preken. In paragraaf 9.2 zal gekeken worden naar de resultaten van Deelonderzoek 2, het hoordersonderzoek. Het doel van dit hoofdstuk is om de resultaten zoals ze gepresenteerd zijn verder uit te werken en waar mogelijk van een verklaring te voorzien.

9.2. DISCUSSIE VAN DE RESULTATEN VAN DEELONDERZOEK 1

9.2.1. Preeklengte

Wat opvalt is dat in elk van de gemeenten, de kerstpreek korter is dan de preek in de ‘groene’ periode. Dit verschil is bij elk van de betrokken gemeenten ongeveer hetzelfde, namelijk dat de ‘groene’ preek ten opzichte van de kerstpreek zo’n 20 procent langer is. Dit verschil valt wellicht te verklaren door de in de kersttijd vaak vollere liturgie, waarbij er in drie van de vier gemeenten (gemeente A, B, C) sprake is van enkele liederen door een koor, het aansteken van adventskaarsen en uitleg rondom een liturgisch bloemstuk. Bij twee van de drie gemeenten (B en C) is bovendien nog een kinderkerstproject dat tijd vraagt. Wellicht dat de voorganger hiermee rekening heeft gehouden bij de lengte van de overdenking, maar dit is niet verder nagevraagd.

Een tweede mogelijkheid kan zijn dat de voorganger rekening houdt met de doelgroep, die bij kerst vaak breder is en minder trouw de kerk bezoekt dan anders, en daarom wellicht vraagt om een kortere overdenking. Bij navraag wordt dit in drie van de vier gemeenten herkend (gemeente A, B, C).¹⁸

Gemeente D, de Hersteld Hervormde gemeente, is hierin een uitzondering. Deze kerstdienst is in deze gemeente niet anders vormgegeven dan een dienst in de ‘groene’ periode. Ook wordt hier niet herkend dat het publiek op kerstmorgen anders is.¹⁹ De gemeente gaat elke zondag trouw ter kerke en dat is op kerstochtend niet anders, gasten of randkerkelijken zijn er (ook op kerstochtend) niet of nauwelijks. Navraag leert dat de kerstpreek toch vaak korter is vanwege het grote aantal diensten in

---

¹⁸ Navraag gedaan bij kerkenraad en/of kerkgangers.

¹⁹ Navraag gedaan bij kerkenraad en/of kerkgangers.

de kerstperiode, die veel vragen van de energie van de predikant en de gemeente. Er zijn, in de week van kerst, namelijk vijf kerkdiensten (twee op zondag, twee op Eerste Kerstdag, en één op Tweede Kerstdag), elk geleid door de eigen predikant.

Wat voorts opvalt in de preeklengthe is dat deze toeneemt naarmate de signatuur orthodoxer wordt. In de Protestantse gemeente wordt, in dit sample, langer gepreekt dan in Vrijzinnig Hervormd. In de Gereformeerde Bond wordt, op haar beurt, langer gepreekt dan in de Protestantse gemeente. In de Hersteld Hervormde gemeente wordt het langst gepreekt, hoewel 'HH – Kerst' slechts 200 woorden langer is dan 'GB – Groen'. Wellicht dat hieraan de verschillende preekopvattingen ten grondslag liggen. Een mogelijke suggestie is dat, hoe meer de preek samenvalt met Gods Woord, hoe meer tijd ervoor ingeruimd moet worden. Tegelijkertijd zijn er ook predikanten van orthodoxe signatuur die stelling nemen voor een korte, duidelijke preek. Zie voor een interessant artikel over de discussies over de lengte van de preek in verschillende gezindten: Van der Schaaf (1993).

9.2.2. Aantal intensieveerders (totaal en per 100 woorden)

Dat het aantal intensieveerders toeneemt naarmate de preeklengthe toeneemt, is niet verwonderlijk. Immers, hoe langer de teksten, hoe meer intensieveerders gevonden kunnen worden (Liebrecht, 2015). Zo gezien bevatten de Vrijzinnig Hervormde preken de minste intensieveerders, gevolgd door de Protestantse gemeente, daarna de Gereformeerde Bond, terwijl de meeste intensieveerders gevonden kunnen worden bij de Hersteld Hervormde preken. Dit verschil leek op het eerste gezicht groot: 95 intensieveerders in 'VH – Kerst' en 523 intensieveerders in 'HH – Groen'. Toen echter de berekening werd gemaakt naar het aantal per 100 woorden (zoals gebruikelijk in dit soort onderzoek, Liebrecht 2015) bleken de resultaten dicht bij elkaar te liggen: tussen de 7,08 en 9,77 intensieveerders per 100 woorden. Vergeleken bij uitkomsten van onderzoeken op andere gebieden, is dit verschil klein. Renkema (1997) vond verschillen tussen 4,65 en 12,22 intensieveerders per 100 woorden in zijn onderzoek naar beeldende teksten. Schellens (2013) vond variaties van tussen de 2,78 en 8,14 per 100 woorden in zijn onderzoek naar taalintensiteit op discussiesites van verschillende kranten evenals variaties tussen de 0,22 en 2,54 (de hoogste meer dan 10 keer zo veel als de laagste) in politieke toespraken (Schellens, 2013). Vergeleken daarmee verschilt dichtheid van intensieveerders volgens dit onderzoek weinig tussen de verschillende gemeentes. Ook wanneer het aantal directe citaten (de 'extra' vierde categorie) in de tellingen meegenomen wordt, ligt de taalintensiteit in dit onderzoek niet ver uit elkaar: 7,62 en de 9,99. De gemeente die op het eerste gezicht weinig taalintensiteit gebruikt (de Vrijzinnig Hervormde gemeente), komt in deze tellingen in haar 'groene' preek zelfs als hoogste uit dit onderzoek.

Een tweede vraag die gesteld kan worden bij deze getallen, is of er nu gezegd kan worden dat preken rijk zijn aan taalintensiteit. Dat lijkt wel het geval te zijn. Vergeleken met onderzoek in andere velden, blijken preken in dit onderzoek veel intensieverders per 100 woorden te bevatten. Zo scoren krantenartikelen en recensies allemaal rond de 2 tot 4 intensieverders per 100 woorden, evenals interviews, ingezonden brieven en opiniestukken, afhankelijk van het soort medium en de doelgroep (Liebrecht, 2015, Schellens, 2013). Politieke debatten scoren tussen de 0,2 en 2,6 per 100 woorden. (Schellens, 2013), variërend per politicus. Aan preken vergelijkbare scores van rond de 8 intensieverders per 100 woorden werden gevonden bij onderzoek naar het taalgebruik op online discussiesites van kranten (Schellens, 2013), al dient daarbij vermeld te worden dat het aantal van 8,14 per 100 woorden het hoogst gevonden aantal was, wat voor de gevonden preken niet geldt. De enige taaluitingen die, per 100 woorden, rijker aan taalintensieverders bleken dan de uitkomsten voor de preken in dit onderzoek, waren reclameteksten. Theunissen (2013) vond in haar onderzoek naar *advertorials* en *editorials* tussen de 9,88 en 12,33 intensieverders per 100 woorden.

Preken lijken daarmee dus taaluitingen te zijn die rijk zijn aan taalintensiteit. Weliswaar lijkt dit onderzoek te suggereren dat de taalintensiteit niet zo hoog lijkt als dat van reclame-uitingen, maar in vergelijking met krantentaal of politieke uitingen, is de taalintensiteit hoog. Wat daarbij nog meegenomen dient te worden, is dat in deze werkwijze zoals uitgelegd in het Hoofdstuk 5, 'Methode', elk direct citaat slechts als één intensieveert element is geteld, omdat het niet de eigen woorden van de betreffende predikant betrof. Als er gekeken zou zijn naar intensieverders binnen de citaten, zou het aantal waarschijnlijk (nog) hoger komen te liggen. Pander Maat (2004) stelt namelijk dat citaten vaak opvallend rijk zijn aan taalintensieverders, rijker dan de 'eigen spreektaal'. Het 'mee-coderen' van directe citaten zou daarmee tot ander beeld kunnen leiden, vooral bij uit de Protestantse gemeente en de Hersteld Hervormde gemeente. De PG- en HH-preken bevatten immers procentueel meer citaten dan die van de VH en de GB (tot meer dan drie keer zoveel).

9.2.3. Verschil in intensieverders: kalender en ligging

Tussen taalintensiteit van de preken uit de verschillende periodes van de liturgische kalender is geen verschil te ontdekken. Hoewel verwacht werd dat kerstpreken intensiever van taal zouden zijn, blijkt dat uit dit onderzoek niet. In twee van de vier gemeenten is de kerstpreek inderdaad rijker aan taalintensiteit (PG en GB), maar bij de andere twee gemeenten is dit niet het geval (VH en HH). Bovendien liggen ook per gemeente de aantallen per 100 woorden dicht bij elkaar. Hypothese 1:

Kerstpreken zijn, per 100 woorden, kwantitatief rijker aan taalintensiteit dan preken in de ‘groene tijd’ kan op basis van dit onderzoek dan ook niet worden bevestigd.

Opvallend is ook dat in deze opzet, er geen grote verschillen lijken te zitten in de taalintensiteit per 100 woorden tussen de verschillende gemeenten uit verschillende preektradities, met elk haar eigen doelgroep en lokale identiteit (*cultural-linguistic communities*, De Leede & Stark 2018). Hypothese 2: *Het aantal en soort taalintensiveerders verschilt per ligging van de kerk* kan op basis van dit onderzoek dan ook niet worden bevestigd. Dit is opvallend, omdat ander onderzoek aantoonde dat er wel degelijk significante verschillen zijn in taalintensiteit tussen politici van verschillende liggingen (Bogers, 2008) of media met verschillende doelgroepen (Schellens, 2013).

Mogelijk liggen de betrokken gemeentes qua ligging dichter bij elkaar dan de onderzochte politici en media. Het zijn immers alle vier protestantse gemeenten en er is in dit onderzoek geen sterk afwijkende gemeente betrokken (bijvoorbeeld een Rooms-Katholieke kerk, een Pinkstergemeente of een Jehova’s Getuige-gemeente).

Een andere mogelijkheid is dat de onderzochte vier gemeentes qua ligging wel voldoende verschillen, maar dat het gebruik van taalintensiveerders in preken desondanks overeen komt. Immers, de gemeenten komen op een aantal vlakken juist overeen (met een min of meer gelijke geografische ligging, min of meer gelijke kleinstedelijke setting en een min of meer gelijke leeftijd van de predikant). Een *cultural-linguistic community* wordt niet alleen gevormd door het gebruik van *pathos*, *logos*, *ethos* in de preektraditie, maar ook door de achterban die door opleiding en achtergrond een deel van taalveld bepaalt (De Leede & Stark, 2017).

9.2.4. Variatie tussen de intensiveerders

Gezien het kleine sample van vier voorgangers en acht preken, zijn hier geen grote conclusies aan te verbinden. Wat in elk geval opvalt, is dat de meeste voorgangers in staat lijken te variëren in hun gebruik van intensiveerders tussen preken. De gebruikte intensiveerders verschillen in drie van de vier gevallen flink per preek. Of dit afhankelijk is van de liturgische periode van het jaar, kan in dit onderzoek niet gezegd worden. Daarvoor zouden meer kerstpreken en meer ‘groene’ preken nodig zijn, of zou er een *case-study* uitgevoerd moeten worden naar één van de betreffende voorgangers om erachter te komen of hier wel of geen verband zit met ‘kerst’-‘groen’.

9.3. DISCUSSIE VAN DE RESULTATEN VAN DEELONDERZOEK 2

9.3.1. De waardering van taalintensiteit

Taalintensieve fragmenten lijken in dit onderzoek iets beter gewaardeerd te worden (M 4.01; SD 0.91) dan niet-intensief getoonzette (M 3.96; SD 0.9) preekfragmenten, maar dit verschil is niet significant. Taalintensiteit in preken wordt dus, in dit onderzoek, niet significant beter beoordeeld. Ook niet significant slechter. De gevonden resultaten liggen heel dicht bij elkaar. Hypothese 3: *Hoorders reageren positief op taalintensiteit in preken* kan dan ook niet door dit onderzoek worden bevestigd.

Eerder onderzoek naar taalintensiteit dat ook gebruikmaakte van een respondentenonderzoek leverde andere resultaten op. Van Mulken & Schellens (2012) vonden een *positieve* invloed van taalintensiteit op de waardering van recensies en film- en boekbesprekingen. Dijkerman (2008) vond een *positieve* invloed van taalintensiteit op de waardering van toespraken van politici. Hoeken & Westbeek (1997) vonden echter een *negatieve* invloed van taalintensiteit op de waardering van krantenartikelen. Het enige onderzoek dat vergelijkbare resultaten vertoont op het gebied van waardering van taalintensiveerders is dat van Hornikx, Pieper & Schellens (2008). Zij onderzochten het effect van taalintensiteit in reclames en ontdekten dat een hoge taalintensiteit niet of nauwelijks effect had op de waardering van luisteraars. Opnieuw zien we hier een overeenkomst tussen taalintensiteit in preken en reclames: beide taaluitingen zijn rijk aan taalintensiteit, maar in beide taaluitingen is het effect op de waardering ook laag. Hornikx, Pieper & Schellens verklaarden dit in het geval van de reclameteksten door het verwachtingspatroon van de hoorder: de hoorder verwacht in een reclametekst een hoge mate van taalintensiteit en daarom is het effect ervan verwaarloosbaar.

Iets soortgelijks kan er aan de hand zijn in het geval van ‘preektaal’. De ‘*Language Expectancy Theory*’ (Burgoon, Jones & Stewart, 1975) stelt dat hoorders een bepaald soort taal verwachten in een bepaald soort context. Het is heel goed mogelijk dat hoorders van een predikant in een preek een zekere ‘kanselwelsprekendheid’ (Immink, 2018) verwachten. Zoals Immink betoogt (p. 115) is dit een vorm van begeesterde retoriek waarmee de predikant spreekt “tot het gemoed en tot de verbeelding”. Dit soort taal, verwant aan het *movere* van Cicero, zou zo ingeburgerd kunnen zijn bij de hoorders (die immers allen trouwe kerkgangers zijn), dat het hen niet meer opvalt, waardoor het effect ervan minder wordt. Dit zou overeenkomen met Allen *et al.* (2004), die stellen dat de *pathos* in de taal 20% van de beïnvloeding bepaalt, maar dat de andere 80% door de persoon van de voorganger (*ethos*) en de goede argumentatie (*logos*) worden bepaald. De invloed van taalintensiteit op de waardering zou dan,

vergelijkbaar met de invloed van de *pathos*, geringer zijn dan andere onderzoekers (bijv. Oskamp & Geel, 1999, p. 175) denken.

Als dat zo is, zou het hoorders in hun waardering meer om andere factoren gaan: wat er gezegd wordt (de inhoud, *logos*), hoe het beargumenteerd wordt (de *logos*), wie het zegt (de bron, *ethos*), of waar het woord klinkt (de kerkelijk setting, *ethos*). Terugdenkend aan de uitkomsten van het onderzoek van Carrell (2000): voorgangers denken wel dat hoorders overtuigd willen worden, maar dat is helemaal niet zo; hoorders willen geïnspireerd worden. Uit onderzoek van Guthrie (2007) blijkt bovendien dat waardering en overtuigingskracht door enorm veel variabelen bepaald worden, waarvan ‘taal’ er slechts één is. Dit valt echter in dit onderzoek niet met zekerheid te zeggen, omdat vanwege de aard van taalintensiveerders als woorden die inspelen op het gemoed (Pander Maat, 2004), de *pathos* onvermijdelijk centraal staat. Deze beperking van dit onderzoek wordt in Hoofdstuk 10, ‘Kritische evaluatie’, nader besproken.

9.3.2. De waardering voor de eigen gemeente

In de lijn met voorgaande valt wel te zeggen dat hoorders uit de VH-gemeente en uit de HH-gemeente preken uit hun eigen gemeente hoger waarderen dan de preken uit andere gemeenten. Dit verschil is significant en Hypothese 4: *Hoorders reageren positiever op de mate van taalintensiteit zoals die voorkomt in preken van hun eigen gemeente* kan naar aanleiding van deze resultaten dus ten dele, namelijk als het gaat om twee van de vier gemeenten, worden bevestigd. Dit ‘thuiseffect’ werd bij twee gemeenten significant nog sterker waargenomen in de fragmenten die rijk waren aan taalintensiteit. Het valt op dat dit de twee gemeenten aan de randen van dit onderzoek betreft: qua ligging de meest linkse Vrijzinnig Hervormde gemeente en qua ligging de meest rechtse Hersteld Hervormde gemeente. Bij de andere gemeenten werd geen significant ‘thuiseffect’ gemeten.

Er kan daarom gesteld worden de waardering voor de preekfragmenten uit de ‘thuisgemeente’ hoger ligt, en dat taalintensiteit bijdraagt aan een nog betere waardering van de preekfragmenten uit de ‘thuisgemeente’, maar dat dit effect alleen in de twee meest uitgesproken gemeenten zichtbaar is.

Dit zou verklaard kunnen worden door een sterkere eigen identiteit en een duidelijker, eigen theologische kleur. Sprekende met De Leede & Stark (2017) zou je kunnen stellen dat juist de Vrijzinnig Hervormden en de Hersteld Hervormden duidelijke “*cultural-linguistic communities*” vormen die niet alleen hun eigen ‘taalveld’ herkennen, maar hier ook positief op reageren. Taalintensiteit kan daarmee bijdragen aan het ‘thuisgevoel’ in de preek.

Retorisch zou dit in verband kunnen staan met de dimensies van *pathos* en *ethos*, waarbij het affectieve en het relationele aan de orde zijn in de communicatie tussen voorganger en hoorders. We hebben namelijk gezien dat juist in de moderne prediking en in de bevindelijke prediking de *pathos* het sterkst aangesproken wordt (zie Hoofdstuk 4). Het vermoeden was dat dit soort prediking het sterkst aangetroffen zou worden in respectievelijk de Vrijzinnig Hervormde en de Hersteld Hervormde preken, al zijn de preken niet inhoudelijk geanalyseerd op deze retoriek. In het midden van de kerk zal ook een minder uitgesproken prediking plaatsvinden, waardoor de preekstijl daar wat meer divers is en mogelijk wat Ethischer van aard, waarbij niet zozeer de *pathos* maar meer de *ethos* en de *logos* een plaats vinden. Mensen uit het midden van de kerk zouden daardoor wellicht wat minder ‘aanslaan’ op *pathos* dan dat dat gebeurt aan de randen van de kerk.

Dit zou verband kunnen houden met wat Immink (2018, p. 132) zegt over luisterstijlen: uit onderzoek blijkt dat luisterstijlen per gemeente verschillen, waardoor respondenten wellicht (mogelijk onbewust) op zoek waren naar een bepaald soort retoriek in de preek, en daarom aansloegen op het stukje *pathos* zoals dat gevonden kon worden in de prediking aan de linker- en de rechterkant van het spectrum.

Toch is het bijzonder dat de mate van taalintensiveerders tussen de gemeenten niet ver uiteen loopt, maar dat respondenten aan de linker- en aan de rechterzijde wel hun eigen preken lijken te herkennen en daar positief op reageren. Mogelijk speelt hier niet alleen het aantal intensiveerders een rol (die lagen immers niet ver uit elkaar), en ook niet de verdeling tussen de drie categorieën van Renkema (daar zal immers ook weinig lijn in), maar gaat het in deze gevallen veel meer over wat de precieze bewoordingen van de intensiveerders zijn. We komen dan op een veel specifiekere soort onderzoek, waarin niet alleen geconstateerd wordt dat er lexicale, semantische of stilistische intensiveerders gebruikt worden, maar ook gekeken wordt naar de precieze aard van deze intensiveerders. Welke beeldspraak wordt er gebruikt? Welke bijvoeglijke naamwoorden worden er gebruikt om bijvoorbeeld God te omschrijven? Wat is de aard van de vergelijking die wordt gemaakt? Op deze manier kan niet alleen geconstateerd worden dat er taalintensiteit gebruikt wordt, maar ook wat de specifieke klank van die taalintensiteit is, die mogelijk herkend wordt door hoorders in sterke “*cultural-linguistic communities*”. Daardoor is het mogelijk dat, juist vanwege de sterkere eigen kleur, de respondenten ‘hun’ predikant (of in elk geval de stijl van hun predikant) herkend hebben in de fragmenten en deze (wellicht ook op basis van *ethos*) toeschietelijker hebben gewaardeerd. Om dit te onderzoeken vergt echter een zeer specifiek soort analyse waarbij vormen van ‘gradatie’ van de taalintensiveerders komen kijken, hetgeen erg moeilijk te doen valt (Liebrecht, 2015).

9.4. OPBRENGST VOOR DE HOMILETIEK

Deze scriptie levert met haar resultaten een bescheiden bijdrage aan de grote diversiteit aan homiletisch onderzoek. Homiletisch onderzoek richt zich op de kunst van het preken en de goede communicatie van de Bijbelse boodschap. Naar aanleiding van de resultaten van dit onderzoek, kan voorzichtig gesteld worden dat taalintensiveerders hierbij ondersteunend zijn, mits goed ingezet. Wanneer voorgangers in hun gebruik van taalintensiveerders aansluiten bij het taalveld zoals zich dat binnen een gemeente, als “*cultural-linguistic community*” (De Leede & Stark, 2017), bevindt, lijkt dit in sommige gevallen bij te dragen aan een ‘thuisgevoel’ bij de hoorders. Het lijkt erop dat zeker wanneer een gemeente een wat uitgesprokener identiteit heeft, een bepaald taalveld herkend en gewaardeerd wordt waarin taalintensiveerders een rol hebben.

Voor (beginnend) voorgangers laat zich dit vertalen in een praktisch toepasbaar advies: Taalintensiveerders kunnen de waardering van een preek verhogen, zeker wanneer ze aansluiten bij het taalveld zoals de gemeente dat gewend is. Dat is echter niet gemakkelijk. Het vergt inleving in wie er precies voor je zitten en met welke taal de gemeente vertrouwd is. Dit vraagt verregaande kennis van de gemeente en de preken die er gehouden worden. Het is onmogelijk om dit elke zondag voor elke preek te doen, zeker wanneer men als gastvoorganger in verschillende gemeenten voorgaat, soms zelfs twee keer per zondag. Een eerste stap kan zijn om uit te zoeken in welke traditie een gemeente staat: is dit een breed georiënteerde protestantse gemeente in een nieuwbouwwijk, dan zal er waarschijnlijk een minder sterke jarenlange preektraditie zijn. Betreft het echter een gemeente met een uitgesproken ligging en een langere traditie, dan kan het raadzaam zijn daarbij aan te sluiten door te kijken welk element van de preek wat meer gewicht zou moeten krijgen: *logos*, *ethos*, of *pathos*. Indien men wat sterker wil inzetten op de *pathos* kan de inzet van intensiveerders daarin een positieve rol spelen. Schaap-Jonker (2019) noemt dit “de exegese van de hoorder”.

Het is daarom raadzaam voor beginnende voorgangers om zich te verdiepen in de oude retorische principes van *logos*, *ethos*, en *pathos*. Een goede beheersing van de retoriek kan namelijk zeker bijdragen aan de waardering van de preek. Daarnaast zou ik adviseren om dit ook op de predikantsopleidingen in het curriculum op te nemen voor zover dat nog niet het geval is. Goed preken is namelijk niet alleen een gave, maar vergt ook inzicht en oefening in retorische principes.

10. KRITISCHE EVALUATIE

10.1. INLEIDING

In dit hoofdstuk zal ik het door mij uitgevoerde onderzoek van kritisch commentaar voorzien. Elk commentaar zal ik voorzien van een weerwoord, of een uitleg waarom gekozen is om het onderzoek te doen op de manier waarop het nu is gedaan.

10.2. GEKOZEN GEMEENTES

Omdat er in de hypothese uitgegaan werd van een relatie tussen ligging en inzet van intensiverders, vanwege de gelezen literatuur over politiek en journalistiek, werden voor dit onderzoek vier gemeentes van verschillende ligging gekozen. Hoewel de gemeenten met zorg geselecteerd zijn, pretendeert dit onderzoek niet dat deze gemeenten prototypisch zijn voor hun ligging. Zo zijn het allen gemeenten uit het oosten van het land, wat hen al atypisch maakt ten opzichte van een gemiddelde gemeente. Het taalgebruik in het oosten van het land is wellicht anders dan in de rest van Nederland, zeker omdat de gemeenten zich niet in een grootstedelijke omgeving bevinden (Ter Denge, 2021). Daarnaast gaat dit onderzoek uit van een Nederlandse, West-Europese omgeving. Als dit onderzoek in Afrika of Azië was uitgevoerd, waren er mogelijk andere resultaten uit gekomen (Stoorvogel, 2019).

Bovendien zijn er binnen de signaturen zelf kleurverschillen. Zo omschrijft de in dit onderzoek betrokken HH-gemeente zichzelf als één van de orthodoxere gemeenten binnen haar kerkverband. Dit kan van invloed zijn op het taalgebruik.

Ook zijn er tussen de gemeentes verschillen: de VH en PG gemeenten zijn sterk vergrijzend, met een dito doelgroep, terwijl de GB en HH gemeenten qua leeftijdsopbouw en kerkgangers diverser zijn. Dit verschil in doelgroep kan het taalgebruik van de preek beïnvloeden.

Ook kan er gesteld worden dat de diversiteit tussen de gemeentes niet groot genoeg is. Wellicht zouden de resultaten anders zijn geweest als er meer diversiteit aan gemeenten in het onderzoek waren meegenomen. Toch is dit ook maar zeer de vraag, omdat het verschil tussen Vrijzinnig Hervormd en Hersteld Hervormd qua signatuur groot is, maar qua uitkomsten uit dit onderzoek niet. Het valt dan ook te betwijfelen over meer diversiteit aan gemeenten, ook meer diversiteit aan resultaten gegenereerd zou hebben.

10.3. RESPONDENTEN

Hoewel gestreefd is naar een diverse groep respondenten, is er geen sprake van een representatieve groep. Daarvoor is het aantal van 39 respondenten te klein, en is de werving niet aselekt. Alle respondenten zijn immers door mij persoonlijk geselecteerd, met als belangrijkste uitgangspunt dat ik wist dat ze allereerst actief kerkganger zijn en daarnaast de enquête serieus zouden invullen. Mensen die vanwege hun leeftijd niet vaardig waren met computers, zijn daardoor afgevallen. Ook mensen die zo druk zijn dat ik hen niet wilde belasten, zijn afgevallen. Ook mensen waarvan ik vermoedde dat ze de enquête niet serieus zouden invullen (maar zouden afraffelen), zijn afgevallen.

Hierdoor bleef een vrij select groepje mensen over: actieve kerkgangers die digitaal vaardig waren, tijd hadden en serieus waren. Een mogelijk effect hiervan is dat de resultaten van de enquête vooral wat zeggen over deze groep: mensen die serieus naar de kerk gaan, niet zo oud zijn dat ze niet digitaal vaardig zijn, en niet zo jong zijn dat ze of door school of door een korte spanningsboog niet serieus tijd steken in een enquête. We hebben het daarmee dus over een serieuze middengroep. Tegelijkertijd vormt juist deze middengroep in de onderzochte gemeentes (en waarschijnlijk in heel veel gemeentes) het hart van de gemeente: zij zijn degenen die er wekelijks zitten en die de meeste taken uitvoeren. Het selecte groepje respondenten is daarmee dus geen onlogisch groepje.

Daarbij is het startpunt mijn eigen omgeving geweest: mijn familie, de leden van mijn koor, mijn vrienden en verdere bekenden. In tweede instantie is gekeken naar een groep daarbuiten, bijvoorbeeld mensen die mij via-via aangedragen zijn. Via mijn voorgaande in de regio en mijn taak als ouderling, ben ik persoonlijk bekend met elk van de betrokkenden gemeenten, en hierdoor lukte het mij gemakkelijk de gemeenten, de voorgangers en de mogelijke respondenten te benaderen. Hierbij is geprobeerd de verdeling man/vrouw gelijk te hebben.

De bovengenoemde groep mensen is aangeschreven, maar niet allen hebben ook daadwerkelijk deelgenomen aan de enquête. Hierdoor is de man/vrouw-verdeling wat scheef komen te liggen: 14 mannen ten opzichte van 25 vrouwen. Bovendien hebben verhoudingsgewijs veel 60-plussers (28 van de 39 respondenten) de enquête ingevuld. Zowel het geslacht als de leeftijd van de respondenten kan de resultaten beïnvloeden hebben. Jongeren gebruiken en waarderen immers ander taalgebruik dan ouderen (Den Ouden & Van Wijk, 2007) en vrouwen gebruiken en waarderen ander taalgebruik dan mannen (Berney-Reddish & Areni, 2006; Brook, 1999).

10.4. CODERINGEN

Hoewel ik het coderen van de taalintensiveerders zorgvuldig en met een dubbele controle heb uitgevoerd, kan hierin geen 100 procent score bereikt worden. Uit eerder onderzoek blijkt dat er altijd twijfelgevallen zijn, die niet gecodeerd worden of anders gecodeerd worden (Liebrecht, 2015). Wellicht had ik kunnen kiezen voor een tweede codeur, maar dit werkt niet altijd beter omdat dit ook juist tot verwarring kan leiden (Liebrecht, 2015). Bovendien is het schema van Renkema ontworpen voor één codeur, en is dit schema door mij ook nog vereenvoudigd, waardoor werken met mijzelf als enige codeur mogelijk was. Dat er echter een zekere foutmarge in de coderingen zit, is bijna niet te voorkomen.

10.5. DE 'SCHAAL SCHOLTEN' EN DE VORMGEVING VAN DE ENQUETE

Zoals uitgelegd in de methode, is 'Schaal Scholten' gebaseerd op de bestaande 'Schaal Dijkerman' met daarin waarderingskenmerken die passen bij preektaal (De Leede & Stark (2017)). Dit leverde de kenmerken 'geloofwaardig', 'fraai', 'helder', 'gepast' en 'bezield' op. Zoals gezegd werden deze begrippen eerst in kleine kring getoetst op duidelijkheid. Toch valt er op deze 'Schaal Scholten' één en ander af te dingen.

Allereerst: de bij De Leede & Stark (2018) gevonden kenmerken leunen vooral op de *pathos*, in het feit dat ze vooral inspelen op het gevoel van de hoorder ('bezield', 'fraai', 'gepast', 'geloofwaardig'). De *logos* komt wellicht enigszins terug in het begrip 'helder', maar de logica van een argumentatie kan zich toch vooral bewijzen in een langer stuk tekst. Hetzelfde geldt voor de *ethos*, dat wellicht enigszins zit in het begrip 'geloofwaardig', maar omdat de respondenten niet wisten welke fragmenten van welke predikant afkomstig waren, speelde de attitude jegens de predikant geen (positieve of negatieve) rol in de waardering. Het onderzoek richt zich dus echt op woord- en zinsniveau, en de grotere lijnen van de argumentatie en de persoon van de predikant worden daardoor buiten beschouwing gelaten. Dit is een nadeel van dit onderzoek, want *logos* en *ethos* zijn belangrijke factoren in prediking (Allen *et al.*, 2014). Tegelijkertijd is *pathos* in deze setting iets dat goed te testen is en het werk van De Leede & Stark lijkt dan geen verkeerd uitgangspunt: het is actueel, grondig en werd goed ontvangen. Bovendien blijkt uit de goede score op Cronbach's alpha dat de waarderingsschaal coherent is.

Ten tweede kan gesteld worden dat een ieder een eigen voorstelling heeft van de begrippen: wat is 'fraai', wat is 'bezield'? Een begrip als 'bezield' is wellicht wat vaag, maar toch is gekozen voor termen die elk op zich eenduidig en gemakkelijk te begrijpen zijn. Hoe iemand het begrip invult, dat is

individueel en dat is ook niet erg, omdat het onderzoek zich ook richt op de verschillende ervaringen. Het is daarom ook niet erg als de één een ander beeld heeft bij ‘fraai’ of ‘bezield’ of welk van de kenmerken dan ook, zolang men deze maar weet te duiden op de schaal.

Ook kun je je afvragen of de fragmenten, van elk twee of drie zinnen, lang genoeg zijn om een mening op te baseren. Een preekfragment waarderen is niet hetzelfde als het waarderen een preek als geheel. Toegegeven: de fragmenten hadden langer gekund door meer context te geven, en daardoor elk fragment sprekender te maken. Door vrij korte fragmenten te beoordelen en geen langere fragmenten of zelfs gehele preken, ontstaat er immers een soort laboratoriumsituatie. Tegelijkertijd had het selecteren van langere fragmenten (om niet te spreken van gehele preken) de enquête ook langduriger gemaakt om in te vullen en daarmee minder plezierig (om niet te stellen ‘onmogelijk’) voor de respondenten. Het aantal van 25 fragmenten werd nu al als veel ervaren (zie Bijlage 5). In de huidige opzet is daarom gekozen voor vrij korte fragmenten die mijn inziens op zich te lezen waren en zonder context duidelijk waren. Slechts één respondent gaf aan dat hij in fragment 2 de zin “Keizer Augustus die zich groot maakt” niet kon plaatsen in de context van het fragment. Andere reacties waren juist positief (zie Bijlage 5).

Dat de fragmenten zonder context gelezen konden worden, wil nog niet zeggen dat ze zonder context dezelfde waardering opleveren als in hun context van de gehele preek. Het blijft dus gissen of de waardering van losse fragmenten een goede indicatie is voor de waardering van de preek als geheel. Het zou interessant zijn te kijken of de respondenten fragmenten uit dezelfde preek vergelijkbaar scoren, maar ook dat is een wankel basis om iets over de preek als geheel te zeggen, omdat er dan nog geen gehele preek gewaardeerd wordt. Kortom, hier zit methodisch wel een beperking in het onderzoek.

10.6. GESCHREVEN IS NIET GESPROKEN

Hoewel dit onderzoek gebruikt maakt van woordelijke transcripties en daarmee dus dicht ligt bij het gesproken woord, blijft het een geschreven tekst die beoordeeld moet worden. Hierdoor mist de lezer de ervaring die hij als luisteraar zou hebben: de toon van wat er gezegd wordt, de stem, de articulatie, zelfs het kuchen en het verspreken. Dit zijn allemaal elementen die invloed hebben op de gesproken taal. Dit maakt dit onderzoek onnatuurlijk: niemand beoordeelt in het echt leven een preek op deze manier. Tegelijkertijd lukte het door deze opzet wel om stukjes preek te herschrijven, iets wat met geluidsfragmenten nooit was gelukt. Bovendien was deze opzet goed werkbaar voor de omvang van deze scriptie.

11. CONCLUSIE EN SUGGESTIES VOOR VERVOLGONDERZOEK

Ik ben dit onderzoek ingegaan als een voorzichtige sprong in het diepe. Ik wilde een onontgonnen terrein op het gebied van de homiletiek exploreren en ik wist daarbij niet goed wat ik kon verwachten. Wat voor mij van tevoren vast stond, was dat het een verkennend onderzoek moest zijn en dat de resultaten ervan wellicht een richting zouden kunnen bieden aan verder onderzoek, maar waarschijnlijk niet meer dan dat. Aangekomen aan het eind van dit onderzoek, is ook gebleken dat drie van de vier van tevoren gestelde hypothesen niet hard kunnen worden gemaakt. Allereerst blijkt uit dit onderzoek niet dat kerstpreken rijker aan taalintensiteit zijn dan 'groene' preken. Ten tweede blijken verschillen in de mate van taalintensiteit per kerkelijke ligging in dit onderzoek niet te kunnen worden aangetoond. Ook blijken preken een hogere taalintensiteit in dit onderzoek niet significant beter gewaardeerd te worden dan preken met een lagere taalintensiteit.

Wat wel blijkt is dat Vrijzinnige en Hersteld Hervormde respondenten preken uit hun eigen kerkelijke gemeente significant positiever beoordelen dan uit andere gemeentes. Bovendien lijkt hier taalintensiteit enig effect te hebben: voor taalintensieve preken geldt dat de waardering voor de eigen gemeente uitgesprokener is.

Dit onderzoek lijkt daarmee toch iets op het spoor te komen als het gaat om het verband tussen taalintensiteit en preekwaardering. Vervolgonderzoek zou zich kunnen richten op juist deze gemeenten 'aan de flanken', door te kijken hoe taalintensiteit in de prediking in die gemeenten een rol speelt. Wat ook uit dit onderzoek blijkt, is dat de 'Schaal Scholten' een goede manier is om waardering in preken te onderzoeken. Deze schaal zou bij vervolgonderzoek vaker ingezet kunnen worden. Vervolgonderzoek zou zich ook kunnen richten op coderingen in fijnmaziger categorieën of met meerdere codeurs, om zo de 'aard' van de intensiveerders in beeld te kunnen krijgen.

Ik had graag een advies aan (beginnend) voorgangers willen kunnen geven over het wel of niet inzetten van taalintensiveerders in preken. Met de uitkomsten van dit onderzoek in de hand, valt zo'n advies echter niet eenduidig te geven. Wat in elk geval gebleken is, is dat kerkgangers gevoelig zijn voor prediking zoals die past binnen hun eigen traditie. Het is dus aan te raden zich daarin te verdiepen, voordat men ergens lukraak 'een preekbeurt aanneemt'. "De juiste woorden op de juiste tijd", zoals de Spreukendichter zei, blijkt daarmee dus nog altijd actueel, en zou je naar aanleiding van deze scriptie kunnen parafraseren naar: 'De juiste woorden op de juiste plaats'.

Bronnen

- Adekunle, M. O., & Soku, D. (2015). Language Craft by Nigerian and Ghanaian Christian Preachers. *Global Journal of Human-Social Science*, 15(9), 37-42.
- Agersnap, A., Johansen, K. H., & Baunvig, K. F. (2022). The legacy of the Danish 'church fathers' NFS Grundtvig and SA Kierkegaard in 11,955 contemporary sermons. In *6th Digital Humanities in the Nordic and Baltic Countries Conference, DHNB 2022* (pp. 159-167). CEUR-WS. org.
- Agersnap, A., Kristensen-McLachlan, R. D., Johansen, K. H., Schjødt, U., & Nielbo, K. L. (2020). Sermons as data: Introducing a corpus of 11,955 Danish sermons. *Journal of Cultural Analytics*, 5(2).
- Allen, R. J. & Mulligan, M. A. (2009). Listening to the listeners: Five years later. *Homiletic*, 34, 4-17.
- Allen, R. J., Andrews, D. P., Bond, L. S., McClure, J. S., Moseley, D. P. & Ramsey Jr, G. L. (2004). *Listening to listeners: Homiletical case studies*. St. Louis (VS): Chalice Press.
- Altena, B. (2003). *Wolken gaan voorbij. Een homiletisch onderzoek naar mogelijkheden voor de preek in een postmodern klimaat*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Anderson, P.A., & Blackburn, T.R. (2004). An experimental study of language intensity and response rate in email surveys. *Communication Reports*, 17, 73-84.
- Arslan, R. C., Walther, M. P., & Tata, C. S. (2020). formr: A study framework allowing for automated feedback generation and complex longitudinal experience-sampling studies using R. *Behavior Research Methods*, 52, 376–387.
- Aune, R. K. & Kikuchi, T. (1993). Effects of language intensity similarity on perceptions of credibility, relational attributions, and persuasion. *Journal of Language and Social Psychology*, 12(3), 224-237.
- Bakker, P. & Scholten, O. (2009). *Communicatiekaart van Nederland. Overzicht van media en communicatie*. Amsterdam: Kluwer.
- Berney-Reddish, I. A., & Areni, C. S. (2005). Effects of probability markers on advertising claim acceptance. *Journal of marketing communications*, 11(1), 41-54.
- Berney-Reddish, I. A., & Areni, C. S. (2006). Sex differences in responses to probability markers in advertising claims. *Journal of Advertising*, 35(2), 7-16.
- Beute, M. (2016). *Wie ben ik als ik preek? Bronnen en herbronning van het homiletisch zelfbeeld*. Zoetermeer: Boekencentrum
- Biewenga, J. H. (2017). *De preek als TED-talk: een homiletisch onderzoek naar de mogelijkheid om de methode van de TED-talk te gebruiken als preekvorm*. (Masterscriptie Theologische Universiteit Kampen)
- Bogers, K. (2008). *Een schril contrast: exploderende directiesalarissen en uitgeklede dienstverlening - Een onderzoek naar taalintensiteit in recensies en hoofdredactionele commentaren*. (Masterscriptie Radboud Universiteit Nijmegen).

- Bowers, J.W. (1963). Language intensity, social introversion, and attitude change. *Speech Monographs*, 30(4), 345-352.
- Boyd-MacMillan, R. (2006). *Explosive preaching: Letters on detonating the Gospel in the 21st century*. Milton Keynes (VK): Paternoster Press.
- Brook, Y. (1999). Genderlinguïstiek als raison d'etre. Een gesprek met Agnes Verbiest bij haar afscheid van de Universiteit Leiden. *Tijdschrift voor Genderstudies*, 2(2).
- Burgers, C. & Graaf, A. de (2013). Language intensity as a sensationalistic new feature: the influence of style on sensationalism perceptions and effects. *Communications*, 38(2), 167-188.
- Burgoon, M., Jones, S. B., & Stewart, D. (1975). Toward a message-centered theory of persuasion: Three empirical investigations of language intensity. *Human Communication Research*, 1(3), 240-256.
- Burke, K. (1969). *A rhetoric of motives*. Berkeley (VS): University of California Press.
- Burrell, N.A. & Koper, R.J. (1998). The efficacy of powerful/powerless language on attitudes and source credibility. In: Allen, M. & Preiss, R.W. (Red.) *Persuasion: advances through* (pp. 203-215). Cresskill (USA): Hampton Press.
- Carrell, L. (2000). *The great American sermon survey: The inside scoop on what preachers and their listeners think about sermons*. Phoenix (VS): AZ Mainstay Church Resources.
- Childers, J. (1998). *Performing the word: Preaching as theatre*. Nashville (VS): Abingdon Press.
- Craddock, F. B. (2001). *As one without authority*. Nashville (VS): Chalice Press.
- Crismore, A., Markkanen, R., & Steffensen, M. S. (1993). Metadiscourse in Persuasive Writing: A Study of Texts Written by American and Finnish University Students. *Written Communication*, 10(1), 39-71.
- Deelen, M. V. (2019). *Een corpusanalyse naar het gebruik van extensiveerders in het politiek debat*. (Bachelorscriptie Universiteit Utrecht).
- Denge, ter, M. (2021). *Tukkerspotten - Een ABC-boek over de ziel van de Twentenaar*. Enschede: Afdh Uitgevers.
- Dijkerman, W. (2008). *Wild, Wilder, Wilders – Inhoudsanalyse en experiment naar de overtuigingskracht van levendigheid van de politicus Wilders*. (Masterscriptie Radboud Universiteit Nijmegen).
- Fechtner, K. (2011). *Kirche von Fall zu Fall: Kasualien wahrnehmen und gestalten*. Gütersloh (Duitsland): Gütersloher Verlagshaus.
- Gaarden, M., & Lorensen, M. R. (2013). Listeners as Authors in Preaching-Empirical and Theoretical Perspectives. *Homiletic*, 38(1).
- Giles, H., & Ogay, T. (2007). Communication accommodation theory. *Explaining communication: Contemporary theories and exemplars*, 293-310.

- Graves, M. (1997). *The sermon as symphony: Preaching the literary forms of the New Testament*. King of Prussia (VS): Judson Press.
- Guthrie, C. F. (2007). Quantitative empirical studies in preaching: A review of methods and findings. *Journal of Communication and Religion*, 30, 65-117.
- Hamilton, M.A. & Hunter, J.E. (1998). The Effect of Language Intensity on Receiver Evaluations of Message, Source, and Topic. In: Allen, M. & R.W. Preiss (Ed.). *Persuasion, Advances through Meta-Analysis* (pp. 99-138). Cresskill (USA): Hepton Press.
- Hamilton, M.A., & Stewart, B.L. (1993). Extending an information processing model of language intensity effects. *Communication Quarterly*, 41(2), 231-246
- Hamilton, M.A., Hunter, J.E. & Burgoon, M. (1990). An empirical test of an axiomatic model of the relationship between language intensity and persuasion. *Journal of Language and Social Psychology*, 9(4), 235-255.
- Hawkins, G. L. & Parkinson, C. (2008). *Follow me: What's next for you?* Illinois (VS): Willow Creek Association.
- Hoeken, H. & Westbeek, M. (1997). Het persbericht en de journalist. De invloed van adjectieven op de bewerking van persberichten en de waardering van de nieuwsbron. *Tijdschrift voor communicatiewetenschap*, 25(1), 3-16.
- Hoekstra, T. (1926). *Gereformeerde homiletiek*. Wageningen: Zomer & Keuning.
- Hornikx, J., Pieper, M., & Jan Schellens, P. (2008). Versterkende, afzwakkende en numerieke markerings in claims over cosmetica-producten: maken ze claims overtuigender?. *Tijdschrift voor communicatiewetenschap*, 36(1), 3-14.
- Hyland, K. (2017). Metadiscourse: What is it and where is it going?. *Journal of pragmatics*, 113, 16-29.
- Immink, F.G. (2011) *Het heilige gebeurt. Praktijk, theologie en traditie van de protestantse kerkdienst* Zoetermeer: Boekencentrum.
- Immink, F.G. (2011) *Over God gespreken – Preken in theorie en praktijk*. Utrecht: Boekencentrum.
- Jang, J. Y. (2007). *Communicative preaching: a homiletical study in the light of Hebrews* (Proefschrift North-West University).
- Kamoen, N., Holleman, B., & Van den Bergh, H. (2007). Hoe makkelijk is een niet moeilijke tekst?: Een meta-analyse naar het effect van vraagformulering in tekstevaluatieonderzoek. *Tijdschrift voor taalbeheersing*, 29(4), 314-332.
- Leede, de. B., & Stark, C. (2013). Protestantse preken in hun kracht en zwakheid: Een quickscan. *NTT Journal for Theology and the Study of Religion*, 67(2), 85-100.
- Leede, de. B & Stark, C. (2017). *De moed tot 'naming God'*. Artikel op Theologie.nl. <<https://www.theologie.nl/iv-b-theologie-de-moed-tot-naming-god/>>. Geraadpleegd op 21 december 2024.

- Leede, de. B & Stark, C. (2018). *Ontvouwen – Protestantse prediking in de praktijk*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Liebrecht, C. (2015). *Intens krachtig: Stilistische intensiveerders in evaluatieve teksten*. (Proefschrift Radboud Universiteit Nijmegen).
- Liebrecht, C., Hustinx, L., & Van Mulken, M. (2019). The relative power of negativity: the influence of language intensity on perceived strength. *Journal of Language and Social Psychology*, 38(2), 170-193.
- Liebrecht, C., Hustinx, L., van Mulken, M., & Schellens, P. J. (2016). Krachtige taal: Een literatuurstudie naar taalintensivering in vier onderzoeksvelden. *Tijdschrift voor Taalbeheersing*, 38(1), 57-79.
- Lischer, R. (2008). *The end of words: The language of reconciliation in a culture of violence*. Grand Rapids (Verenigde Staten): Wm. B. Eerdmans Publishing.
- Long, T. G. (2016). *The witness of preaching*. Louisville (VS): Westminster John Knox Press.
- Lowry, E. L. (2001). *The homiletical plot: The sermon as narrative art form*. Nashville (VS): Abingdon Press.
- Malmström, H. (2013). The sermon as a listening challenge? Investigating vocabulary in contemporary English preaching. In *Proceedings of the 48th Annual Meeting of the Academy of Homiletics* (pp. 321–333).
- Malmström, H. (2015a). Preaching in uncertain terms: The place of hedging language in contemporary sermonic discourse. *Functions of Language*, 22(3), 332–361.
- Malmström, H. (2015b). What is your darkness? An empirical study of interrogative practices in sermonic discourse. *International Journal of Practical Theology*, 19(2), 247–270.
- Malmström, H. (2015c). “Listen and understand what I am saying”: Church-listening as a challenge for non-native listeners of English in the United Kingdom. *International Journal of Listening*, 29(1), 50–64.
- Malmström, H. (2016). Engaging the congregation: The place of metadiscourse in contemporary preaching. *Applied linguistics*, 37(4), 561-582.
- Malmström, H. (2019). 'Academese', 'church chat' and the fear of alienating the congregation: Exploring church preaching as a lexical environment. *Journal of Applied Linguistics and Professional Practice*, 14(1), 1–26.
- Martin, J.R., & White, P.R.R. (2005). *The language of evaluation. Appraisal in English*. Hampshire/ New York: Palgrave MacMillan.
- Mauranen, A. (1993). Cultural differences in academic rhetoric: A textlinguistic study (Nordeuropäische Beiträge aus den Human-und Gesellschaftswissenschaften 4). *Frankfurt am Main: Lang*.

- McEwen, W.J. & Greenberg, B.S. (2006). The Effects of Message Intensity on Receiver Evaluations of Source, Message and Topic. *Journal of Communication*, 20(4), 340-350.
- Miskotte, K.H. (2008). Daarom zullen wij vrolijk zijn. *Verzameld werk*, deel 13. Kampen: Kok.
- Mos, M. & Wijk, C. van (2013). Inventief evalueren in reclame. Algemene effecten en modererende factoren. In: R. Boogaart & H. Jansen (Eds.) *Studies in Taalbeheersing* 4 (pp. 279-289). Assen: Van Gorcum.
- Mulken, M. van & Schellens, P.J. (2012). Over loodzware bassen en wapperende broekspijpen. Gebruik en perceptie van taalintensiverende stijlmiddelen. *Tijdschrift voor Taalbeheersing*, 34(1), 26-53.
- Mulligan, M. A. & Allen, R. J. (2005). *Make the word come alive: Lessons from laity*. Nashville (VS): Chalice Press.
- Ng, S.H., & Bradac, J.J. (1993). *Power of language: verbal communication and social influence*. Language and language behaviours (3). London: Sage Publications.
- Nuijten, C.M., Hendriks Vettehen, P.G.J. & Storms, A.A.M.M. (2004). Sensationalisme in het Nederlandse televisienieuws in de periode 1995-2001. *Tijdschrift voor Communicatiewetenschap*, 32(2), 111-127.
- Ouden, H. den, & Wijk, C. van (2007). ‘Om vet gaaf op te kicken’: over jongerentaal en het gebruik ervan in productadvertenties. *Tijdschrift voor Communicatiewetenschap*, 35(3), 232-248.
- Pander Maat, H. (2004). Wervend taalgebruik in persberichten – werkt het? Hoe journalisten omgaan met persberichten in de luchtvaartsector. *Tijdschrift voor Taalbeheersing*, 26(3), 207-223.
- Pattison, M. (1860). Tendencies of religious thought in England, 1688-1750. *Essays and reviews*, 254-329
- Pleizier, T. T. J. (2010). *Religious involvement in hearing sermons: a grounded theory study in empirical theology and homiletics*. Utrecht: Eburon.
- Pleizier, T. T. J. (2023). De relevantie van de bevindelijke traditie voor de homiletiek. In M. Wisse (editor), *Bevindelijke prediking: Hoe, door wie en waartoe* (blz. 173–189). (Biblebelt Studies). Labarum Academic.
- Renkema, J. (1997). Geïntensiveerd taalgebruik: een analyseschema. In H. van den Bergh, D. Janssen, N. Bertens & M. Damen (Eds.), *Taalgebruik ontrafeld* (pp. 495- 504). Dordrecht: Foris Publications
- Robinson, H. W. (2014). *Biblical preaching: The development and delivery of expository messages*. Ada (VS): Baker Academics.
- Ruijter, de, K. (2013). *Horen naar de stem van God. Theologie en methode van de preek*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Sanders, E., Metselaar, K. & Schrama, M. (2000). *Stijlboek NRC Handelsblad*. Utrecht: Van Dale Lexicografie.

- Schaaf, H. van der. (1993). De lengte van de preek. *Ambtelijk Contact*, 32(5), 14-17.
- Schaap-Jonker, H. (2008). *Before the face of God: An interdisciplinary study of the meaning of the sermon and the hearer's God image, personality and affective state* (Vol. 6). Münster (Duitsland): LIT Verlag.
- Schaap-Jonker, H. (2019) *God, preken en de psyche van de hoorders*. Artikel op Theologie.nl. <<https://www.theologie.nl/god-preken-en-de-psyche-van-de-hoorders/>>. Geraadpleegd op 17 december 2024.
- Schellens, P. J. (2013). De toon van het debat-Een stilistisch en argumentatief perspectief. *Tijdschrift voor taalbeheersing*, 35(2), 105-127.
- Schuring, M.M.G. (2007). *Een hoge taalintensiteit, trekt dat uw aandacht?*. (Masterscriptie Universiteit Twente).
- Stanley, A. & Jones, L. (2006). *Communicating for a change: Seven keys to irresistible communication*. Sisters (VS): Multnomah.
- Stark, C. (2005). *Proeven van de preek. Een praktisch-theologisch onderzoek naar de preek als Woord van God*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Stark, C. (2023). Een ongemakkelijke waarheid: Retorische strategieën van de prediker als klimaatprofeet. *Handelingen: Tijdschrift voor Praktische Theologie en Religiewetenschap*, 50(2), 52-63.
- Stoorvogel, H. (2019). *Moving sermons: studies into the persuasive effects of preaching*. (Proefschrift Universiteit Twente).
- Theunissen, A. (2013). *Intensivering voor jong en oud: van (spuug)zat tot vertrouwd. Effecten van intensivering in editorials en advertorials in vrouwentijdschriften op tekstwaardering en overtuigingskracht*. (Masterscriptie Universiteit van Tilburg).
- Versluis, J. (2007). In: Dekker, W. & Douma, J. *Dichtbij de hoorder. Prediking en trends*. Kampen: Kok.
- Wästerfors, D., & Holsanova, J. (2005). Examples as crucial arguments in discourse on 'others'. *Text-Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse*, 25(4), 519-554.
- Wilson, P. S. (1999). *The Four pages of the sermon: A guide to Biblical preaching*. Nashville (VS): Abingdon Press.

Gebruikte afkortingen:

HSV = Herziene Statenvertaling

NBV = Nieuwe Bijbelvertaling

Bijlage 1- Coderingen (volgens het model van Renkema, 1997)

Geel = lexicale intensivering

Woord kan worden weggelaten: Vaak bijvoeglijke naamwoorden of tijdsaanduidingen

Voorbeeld: 'het gebeurde **opeens** in het **volle** licht' > 'het gebeurde in het licht'

Groen = semantische intensivering.

Woord kan worden vervangen door neutraler woord: Vaak ongebruikelijke woorden of emotioneel geladen woorden

Voorbeeld: 'het **getetter** van sirenes' > 'het geluid van sirenes'

Blauw = stilistische intensivering.

Frase kan worden vervangen voor neutraler proza: Vaak spreekwoorden, herhalingen, metaforen en beeldspraak.

Voorbeeld: 'In **het hart van ons bestaan gaat de verwarming aan.**' > 'Midden in ons bestaan wordt het warm'

Paars = direct citaat.

Voorbeeld: 'Zoals Paulus zegt: "**Hebt u een vrouw beloofd met haar te trouwen, verbreek die belofte dan niet; bent u niet gebonden aan een vrouw, zoek er dan ook geen**".'

De *schuingedrukte* delen zijn preekfragmenten die zijn opgenomen in de enquête.

VH Kerst

Kerst begint in het donker van de nacht. In het donker van onze wereld. Onze levensgids geeft ons hoop dat het anders zal worden. Dat het laatste woord niet is aan het donker van Keizer Augustus. Aan de machthebbers van onze wereld. Maar aan het volle licht van Gods liefde. Een weerloos, klein kind. Machteloos. Jezus: God redt betekent zijn naam. Dat verwacht je niet van een redder. Een kind, weerloos en klein. Het woont niet in een afgesloten paleis. Is niet mooi gekleed, maar is gewikkeld in doeken. In een stal tussen de dieren. In een donkere tijd waarin de Keizer zich groot maakt. Kerst begint in het donker van de nacht. In de harde werkelijkheid van onze wereld. Lucas vertelt van Keizer Augustus die met harde hand regeert. Over Jozef en Maria die ver van huis hun eerste kindje krijgen. We hebben een schamele stal. En ook nog herders, een geminachte beroepsgroep, in de nacht. Uitgerekend in deze wereld begint kerst. De Keizer heeft het nakijken. Maria baart haar kind en de ploeg van de herders wordt door een helder licht beschenen. Het glanst en het zet de herders in het volle licht. Kerst begint in het donker van de nacht. In het donker van onze wereld. Van onze levens.

En dan gebeurt er vanalles in het leven waar wij geen vat op hebben. Wat zich groot maakt. Te groot is. Als Keizer Augustus in het verhaal. Want je maakt je zorgen om je kind met wie het niet goed gaat? Je zou hem of haar zo graag willen helpen, maar je weet niet hoe. En je voelt je als ouder machteloos. Keizer Augustus, die zich groot maakt. Hoe moet het verder met je bedrijf? Je weet het niet. Al die regels van de overheid, dan weer zus en dan weer zo. Het wordt je bijna teveel. Hoe gaat het verder? Kan je zoon, je dochter, de boerderij later nog van jou overnemen? Keizer Augustus, die zich groot maakt. Voor de buitenwereld ben je geslaagd. Je bent getrouwd. Je hebt twee kinderen. Een mooi huis. Maar van binnen huil je. Is dit het? Je groeit uit elkaar. En er is steeds vaker ruzie. En het woord scheiden is gevallen. Keizer Augustus, die zich groot maakt. In ons leven, in jouw leven. Je zorgt voor je, je zorgt voor je vader. Je moet, want ze zijn oud. De dementie slaat steeds meer toe. En het wonen thuis kan bijna niet meer en ook jij als mantelzorger, je houdt het amper meer vol. Maar je gaat door. En een opname, je moet er niet aan denken. Keizer Augustus, die zich groot maakt in een mensenleven. Misschien wel bij jou? Vorige week stond de dokter op de stoep en nu loop je in de gangen van het ziekenhuis op zoek naar de juiste balie om je te laten inschrijven als patiënt. En nietsvermoedend had je meegedaan aan het bevolkingsonderzoek. Wat kun je in een foute film terecht komen. Net als Jozef en Maria, die ook weg moeten om zich te laten inschrijven aan de balie van Keizer Augustus, die zich groot maakt.

In het geboorteverhaal gaat goddank de hemel open en laat God een nieuw licht schijnen in onze wereld. In een kribbe. In een stal. God geeft op de grootheid van Keizer Augustus, toen en nu, een krachtig, kwetsbaar antwoord. Op ons diepste verlangen. Er is licht te vinden bij het kind in de kribbe. En de herders? De herders die komen in beweging: "Laten we naar Bethlehem gaan om met eigen ogen te zien wat er gebeurd is. Wat de Heer ons bekend heeft gemaakt". Een verlangen is gewekt. Iets trekt ons toch? Iets drijft ons. Zet ons in beweging. Verlangt niet ieder mens, jij en ik, naar iets van licht, warmte en geborgenheid. Een glans over, over het alledaagse. Herders. Ze gaan meteen op weg en vinden het kind in de kribbe. Hun verlangen is vervuld. Wat een mooi verlangen. Nou, als dat vervuld is, jouw diepste verlangen. Ik las dat het meest gegeven kerstcadeau 2023 het zelfhulpboek is. Die vliegen over de toonbank. Het verlangen van de herders is vervuld. Wat bijzonder. Dit kind werpt een ander licht over het leven. Over jouw leven. In dat kind, kwetsbaar en klein, raakt de hemel de aarde.

En wie herkent niet iets van de verwondering bij het zien van een pasgeborene. Dat raakt. Dat raakt. In dit kind, in een kind raakt de hemel de aarde. Dit geeft vertrouwen dat een ster het verschil kan maken. In het donker een ster. Eén lichtje is het verschil tussen helemaal donker en iets minder donker. Het licht van God voor altijd. God woont onder ons in dit kind. Je kunt het bijna niet geloven. Jezus, God redt.

Wat kun je verlangen naar een woord dat redt. Dat jou moed geeft, dat jou hoop geeft. De herders, ze gaan terug. En ze "loven en prijzen God om wat ze gehoord en gezien hebben". Hoe vind je het kind in de kribbe? Door mee te gaan met die herders. Door mee te gaan, misschien vandaag wel, dan zul je vinden het

kind in de kribbe. **Vindplaats van hoop** en **licht in het donker**. Wanneer wij met elkaar hier in XXXXX²⁰, **wanneer** we delen met elkaar, betrokken zijn op elkaar, **noaber** zijn, wanneer wij onze blik richten op dat kind in die kribbe. Op het kleine, op die **gewone**, **alledaagse** dingen die ons **leven glans geven**. Wanneer we dat proberen, dan geeft dat **al iets** van veerkracht. Moed. Hoop. Vertrouwen. Dat het hoe dan ook, **dat het hoe dan** ook goed komt met de wereld waarin Keizer Augustus **zich groot maakt**. Met ons. **Vanuit de andere kant, Gods kant, wordt het licht aangestoken**. Wat doen we? Ja, moed krijgen en niet met angst leven. *Wat wordt er met angst geleefd. Niet met angst, maar met vertrouwen, hoe klein ook, maar iets van vertrouwen naar de toekomst kijken. En daarom zingen we hier dat de hemel opengaat en dat we meer dan ooit verlangen naar vrede op aarde. We kunnen ervan zingen met elkaar en misschien zingen we de hemel dan wel op aarde. Gloria in Excelsis.* Amen

PG Kerst

Heeft u kerstkaartjes gehad, **kerstgroeten, kerstwensen**? **Misschien wel** aan de wand gehangen, of wel bij elkaar aan een slinger. Dat worden wel ieder jaar **wat** minder kerstkaarten, heb ik het idee. Meer online. Je **hele** WhatsApp wordt **gespamd** en dat doe ik tegenwoordig dan ook maar met kerstkaarten. Er zijn nog mensen die ze afdrukken. Ik doe dat niet. Wie, **wie** doet dat nog? Online kaarten, dan **weer** afdrukken en dan toch **weer** ophangen? Niemand? Nou ja, tussen **alle** kerstkaarten zat er van dit jaar bij ons wel **een hele** opmerkelijke. Verkeerd bezorgd. Hij was bestemd voor Family Christmas aan de Effathaweg 77 in Bethlehem, Israël. Ja, dat was niet aan de XXXXX²¹. Groeten uit Holland. We gaan hem nog doorsturen, natuurlijk. Maar, het **triggerde** mij eigenlijk wel op wat er op de kaart geschreven stond. **Lieve** ouders, vanuit Nederland sturen we jullie een **korte** update van onze **onverwachte** reis ver weg van ons thuisland, noodgedwongen door **onzekere** omstandigheden en onze **wrede** machthebbers, bevinden we ons nu hier. De reis was zwaar en **vol onzekerheden**. **Echt** niet anders dan dat velen ervaren op zoek naar **geloof en een hoop liefde**. We hadden gehoopt op een **warm** welkom in Holland. Maar de realiteit is **bitter** in Ter Apel. Waar we onze eerste stappen in dit **onbekende** land zetten, is de opvang **verre van ideaal**. Geen **warm** bed binnen, slechts een plek buiten in de regen met **niets anders dan** een stuk plastic als beschutting. **Allesbehalve** wat de voorkant van de kaart doet vermoeden. Het is niet wat we verwachtten. Maar we houden moed op een **betere** toekomst. We wensen jullie **prettige** kerstdagen en een **liefdevol** 2024. Nasir en Layla. p.s. Gefeliciteerd. Jullie zijn opa en oma geworden van een kleinzoon.

Dit jaar gaan we het kerstverhaal bekijken vanuit het hedendaagse perspectief van gedwongen reizen zoals we dat lezen, ook op die ansichtkaart. *En het brengt ons rechtstreeks naar de reis van Jozef en Maria: gedwongen door een keizerlijk decreet op zoek naar een plek om te rusten, maar uiteindelijk geconfronteerd met een tochtige stal. Deze reis roept parallellen op met dat andere oude bijbelverhaal van Abraham en Sarah. Ook zij lieten alles achter zonder te weten waar ze naartoe zouden gaan. Het zijn twee reizen. Vier gehoorzame mensen die getuigen van vertrouwen op God. Zelfs wanneer de bestemming in duisternis gehuld is. En hoe is dat nou voor jou? Maak je ook, maak jij ook zo'n bijzondere levensreis? Zonder een gedetailleerde kaart van je toekomst maak je je misschien zorgen over je vrijheid. Ben je onzeker over je pensioen? Woon je door het enorme huizentekort nog steeds thuis? Terug naar dat verhaal. In die bescheiden stal wordt Jezus geboren. Het feit dat de koning van de Joden het levenslicht ziet in omstandigheden die weinig comfortabel zijn, dat spreekt al boekdelen. Boekdelen over over Gods keuze. Gods keuze voor de vreemdeling. Voor de weduwe. Voor de wees. Het herinnert mij eraan dat God vaak te vinden is in het eenvoudige, alledaagse van het leven. God verheft het gewone juist tot bijzonder. Augustinus, kerkvader, zegt daarover: "God wordt geboren in de ziel en regeert over het over de gebroken wereld met liefde". God wordt geboren in de ziel en Hij regeert met liefde over gebroken wereld. Die woorden vormen de echo van de diepere betekenis van het kerstfeest: Jezus komt op aarde. Want dat gaat verder dan dat historische moment, dat historische feit dat Jezus daar in een stal, in een kribbe lag, in doeken gewikkeld. Kerst, dat is een geestelijke realiteit die ons leven mag doordringen. Wat Gods liefde belichaamt in Jezus heeft de kracht om wonden te genezen. Om ons hart, ons leven te verwarmen.*

²⁰ De predikant noemt hier de naam van de plaats waar de kerk is gevestigd. Dit is geanonimiseerd.

²¹ De predikant noemt hier zijn adres. Dit is geanonimiseerd.

Zelfs in de koudste stal van ons bestaan. En temidden van onze hectische levens, waar we op eigen kracht proberen te reizen zonder te weten waar we naartoe gaan, mag juist dit kerstverhaal fungeren als een kompas en een richtingwijzer zijn en routekaart. De reis van Jozef en Maria herinnert mij eraan dat Gods plan zich ontvouwt temidden van onzekerheid. En wie daar nou oog voor krijgt, voor dat verhaal, voor die boodschap van kerst, die krijgt ook vertrouwen in de reis van zijn eigen leven.

Ik stel voor om die betekenis van kerst nog wat verder uit te diepen en te ontdekken door wat vragen te stellen. Ik probeer ook daar wat antwoorden op te geven. Wie weet herken je je misschien ook wel in de volgende drie vragen, of heb je een andere? De eerste, wanneer ik nu de krant lees, dan vraag ik me wel eens af: Waarom worden sommige mensen nu gedwongen om zulke moeilijke reizen te maken? Is er eigenlijk wel een boodschap van hoop in het kerstverhaal voor degenen die vandaag op zoek zijn naar een veilig thuis, een veilig huis. Stel dat je gedwongen wordt om je huis, je vaderland te verlaten. Ver weg van je vertrouwde omgeving. En dan denk ik aan het lijden van de vluchtelingen, maar ook aan de vele slachtoffers in Nederland van jarenlang liberaal beleid. Dan zie je het gewoon voor je: de rauwe bestaanonzekerheid, de kwetsbaarheid van het menselijk bestaan. En het kerstverhaal.... volgens mij biedt het kerstverhaal dan juist ook weer hoop. Hiervoor. Voor mensen die kwetsbaar zijn. Want Jezus zelf werd geboren in kwetsbaarheid. En zijn geboorte is een teken van een nieuw begin. Zoals Jesaja 40 vers 31 het zegt: "maar wie hoopt op de Heer, wie hoopt op dat kerstkind, krijgt nieuwe kracht. En hij slaat zijn vleugels uit als een adelaar en hij loopt en wordt niet moe. Hij rent, maar wordt niet uitgeput". Wie van ons kan niet een beetje extra kracht gebruiken?

Nog een vraag: Hoe, hoe moeten we nu eigenlijk als samenleving... kunnen we als samenleving reageren op op de uitdaging waarmee asielzoekers worden geconfronteerd? En, wat betekent het nou voor ons, voor ons als christenen, voor Europa om de vreemdeling lief te hebben zoals de Bijbel dat leert? Als christenen zijn we toch geroepen tot naastenliefde, tot gastvrijheid? Hoe vaak wordt het niet genoemd in de Bijbel: gastvrijheid? Weer dat kerstverhaal herinnert ons eraan dat koning Jezus zelf een vreemdeling was. Misschien mag dat kerstverhaal ons oproepen om manieren te vinden om liefde en bewogenheid te tonen in ons beleid, in ons handelen. Hebreëën 13 vers twee zegt dit: "Vergeet de gastvrijheid niet". Daar komt het, daar klinkt als het ware kerst in naar voren. "Vergeet de gastvrijheid niet, want daardoor hebben sommigen zonder het te weten engelen onderdak gegeven". En, hoe kijk je nou aan tegen de recente gebeurtenissen? Zoals al die dreigementen van Poetin? Die nou steeds vaker het conflict zoekt? En dan die oorlog in Gaza? Wat zegt het kerstverhaal? Over vrede op aarde? Is vrede eigenlijk nog wel realistisch in deze onzekere tijd, onrustige tijd? En hoewel de wereld nog steeds met conflicten te maken heeft, biedt het kerstverhaal een boodschap van vrede. Maar echte vrede is die vrede van het kerstverhaal. Een andere vrede. Niet waar je in de eerste plaats aan denkt. Want Jezus kwam vrede brengen tussen God en mensen. Tussen die hemelse Vader en zijn kinderen. Tussen de God van liefde en mensen die die liefde niet meer hebben beantwoord? Daarover gaat kerst in de eerste plaats. Relationeel. Laten we daarom streven naar vrede. In onze wereld begint het bij onszelf, begint het naar elkaar. Begint het bij God. Jezus zegt zelf, koning Jezus zegt zelf: "deze vrede, laat ik u. En mijn vrede geef ik". Niet zoals de wereld die geeft. Ik geef jullie een vrede van God.

En aan het eind van de preek wil ik de focus nog verschuiven naar een ander onderdeel. Gaan kijken naar dat deel van het kerstverhaal wat een uitnodiging in petto heeft voor ons allemaal. Want vaak denk je van het kerstverhaal: dat is een geboortekaartje uit de hemel. Maar wat doen we met geboortekaartjes, net zoals die kerstkaarten: ze hangen even, ze staan op de kast en ze verdwijnen. Maar vergelijk kerst nu eens met een uitnodiging voor een hemels bruiloftsfeest. Stel je voor dat je wordt uitgenodigd voor de viering van Gods liefde voor mensen die een nieuw begin willen maken. Een huwelijk. En God, Jezus heet de bruid. En dat is precies wat kerst voor ons mag betekenen. Een uitnodiging van God om deel te nemen aan een eeuwigdurende liefde die zichtbaar geworden is in alle bescheidenheid van de geboorte van een kind in een stal in Bethlehem. Jezus' geboorte roept op tot navolging. Kerst daagt ons uit om zelf, om zelf opnieuw geboren te worden. Het gaat niet alleen om het herdenken van dat historische moment, maar om Jezus opnieuw geboren te laten worden in ons eigen leven. Het is een innerlijke vernieuwing. Een overgave aan liefde, aan de genade van Christus. En wie dat doet, die zal vrede ervaren in zijn leven. Of zoals Dietrich Bonhoeffer, een theoloog, dat met woorden uitdrukt, hij die zich verzette tegen de wreedheden van het naziregime, hij zegt: "Navolging is geen zaak van vrome imitatie,

maar het nemen van een weg die niemand kan nemen behalve jij". "Navolging is geen zaak van vrome imitatie, maar van het nemen van een weg die niemand kan nemen behalve jij". In het kerstverhaal zien we de herders een unieke weg in slaan. Door in te gaan op die uitnodiging, op de uitnodiging van de engel. In een lange stoet trekken ze op weg naar Bethlehem. Zij gaan de koning tegemoet en ze knielen voor hem, en ze aanbidden een kwetsbaar kind. Knielen voor Jezus, dat kan je niet aan een ander overlaten. Dat mag je echt zelf doen. In het hart van aanbidding word je geraakt door de geboorte van Jezus. Dan is je oude leven voorbij. Temidden van aanbidding word je zelf opnieuw geboren. Amen

GB Kerst

Midden in het donker van de winter, het gezellig maken met lampjes, met kaarsjes, dat hoort erbij. En het is ongetwijfeld ook één van die dingen die het kerstfeest zo'n populair feest maken. Ook voor mensen die verder niks met Jezus hebben of zijn geboorte. Kerst heeft wat, als het zo donker is, de gezelligheid die erbij hoort, de sfeer. Dat roept wat op! En we hebben misschien ook al de kaarsenhandel klaar om vanmiddag aan te steken bij het kerstdiner. Of anders vanavond te laten branden. En eigenlijk is het dan ook maar te hopen dat het op de kerstmiddag niet al te, niet al te zonnig is. Want ja, dan komen die kaarsen niet tot hun recht. Donker en dan die gezellige lampjes, dat hoort er wel bij en dat doet geen kwaad. En dat is goed en dat is mooi en daar kunnen we ook van genieten en daar mogen we ook van genieten. En tegelijkertijd zet de knusheid van die lampjes ook ons een beetje op het verkeerde been. Want kerst is bij uitstek het feest van het licht dat doorbreekt in een duistere wereld. In donkerheid. Dat is het duister van de zonde, is het duister van alle ellende die er is in deze wereld. En dan breekt het licht door, het licht van Gods genade, het licht van God. Alleen het is geen knus licht zoals we ons dat in gedachten voorstellen. Die stal daar in Bethlehem, of een grot volgens de oude traditie, waar dieren in gehouden werden, waar een kribbe stond... en we zien in gedachten daar olielampjes branden om het een beetje, een beetje te verlichten. Een romantisch, gezellig beeld. En dan komen die herders daar en het is, het is knus. Je kunt erbij weg mijmeren. En, nou ja, als je dan zo een kerststal hebt staan, of je ziet zo'n kaart waarop het geschilderd is, een mooi stalletje: dat heeft wat. Wat lezen we in Lucas 2 in het kerstevangelie? Er was inderdaad licht en het licht brak heel zichtbaar door in de duisternis. Maar het was geen gezellig lampje. Nou ja, daar heeft waarschijnlijk wel een gezellig vuurtje gebrand, daar bij die herders. Want meestal staken ze in de duisternis van de nacht wel een vuurtje aan om zich te warmen en ook om eventuele roofdieren op afstand te houden, zo alleen als ze daar zitten. Misschien de meesten wel ingedommeld, om de beurt wakker zijn om de ogen open te houden. Dan wordt alles anders, en dan schijnt daar in de duisternis die maar nauwelijks verlicht wordt door zo'n vuurtje een fel licht: "En ziet een engel van de Heere stond bij hen en de heerlijkheid van de Heere omscheen hen. En zij werden zeer bevreesd". Opeens, middenin de duisternis, een helder, krachtig licht: de heerlijkheid van de Heere, het straalt er vanaf. Hier gebeurt wat. Ja, en dat voor de mensen toen. Het grootste licht dat ze kenden in de duisternis was een flink brandend vuur. Dus als bij ons wat aanknipt in de duisternis, dan schrikken we even, denken we, oh, dat zal een auto zijn, dat zal een schijnwerper wezen, maar verder niks aan het handje. Maar voor hen was dat iets totaal onbekends. Wat gebeurt er hier, zo licht midden in de nacht? En dan de realisatie, daar staat iemand. En wat voor iemand? Een engel, een boodschapper van God en dat hij van God gezonden is, dat straalt er vanaf. "De heerlijkheid van de Heere omscheen hem". Er is geen twijfel aan. Wat is dit voor boodschapper? Wat gebeurt hier? Dit is iemand die gezonden is van God zelf. En de glorie van God, die spat er vanaf. Zijn macht, zijn grootheid, zijn heiligheid. Het is er nog maar een afglans van, maar het moet al overweldigend zijn geweest. Alsof je voor God zelf verschijnt. En we lezen dan ook. Dat ze bang worden. En niet een klein beetje, ze worden "zeer bevreesd". Opeens, misschien wel half weg gedommeld in het duister, geconfronteerd met de heerlijkheid van God. En daar zit je als klein mens. Als klein, zondig mens. Opeens staat alles letterlijk en figuurlijk in ander licht. Ja, en die hemelse gestalte, die verschijnt niet zomaar. Die komt met een boodschap, een boodschap namens God: "Vrees niet, wees niet bevreesd, want zie ik verkondig u grote blijdschap die voor heel het volk wezen zal namelijk dat heden voor u in de stad van David de zaligmaker geboren is. Hij is Christus, de Heer".

Vrees, nee. Angst is niet nodig. Ik heb goed nieuws. Ik verkondig u grote blijdschap. Niet zomaar een klein, leuk nieuwtje, nee, grote blijdschap, iets fantastisch, iets waar je werkelijk van ondersteboven zult zijn,

maar dan alleen maar **vol vreugde**. Ik mag een geboorte aankondigen. Geboorte van de zaligmaker. “**U is heden geboren, de zaligmaker**”. Ja, dat is een bekend woord. Als we vaker in de kerk komen, dan zeg je: ‘Nou ja, het woord zaligmaker heb ik vaker gehoord’. Maar wat is een zaligmaker? ‘Nou’, zeg jij, ‘misschien, volgens mij is dat niet zo ingewikkeld, want dan knip ik het woord **gewoon** in stukjes, zalig maken. Dus iemand die je zalig maakt’. En wat is zalig dan? Nou ja, dat zeggen we misschien vanmiddag wel **na het toetje**: ‘Oh, dat was een zalig toetje’. Zo wordt het woord gebruikt. **Of, of**, nou ja, je zegt: ‘Nou, in de kerk is het volgens mij nog wel iets, **heel iets** meer en **iets, iets, iets, iets** dieper dan dat. Zalig, dat is dat je dan **helemaal** gelukkig bent. **Gelukzalig** dat, **dat** staat ook wel in de bijbel’. Ja, zo mag je dat **inderdaad** zeggen, want zalig en **gelukzalig** heeft daarmee te maken. **Volkomen** geluk. Het geluk dat er eens zal zijn in de **eeuwige** heerlijkheid. En Jezus is **inderdaad** gekomen om zondaren dat geluk te brengen, dat **volmaakte** geluk om hen die **hemelse** zaligheid **te doen ervaren straks**. Alleen het woordje zaligmaken, zet ons **een beetje** in het Nederlands **op het verkeerde been**. Want het Griekse woord wat hier gebruikt wordt, dat betekent eigenlijk **nog** wat anders. Dat betekent **heel simpel** ‘redden’. En daarom klinkt het woord ook nog wat anders. Met zaligmaker zou je denken: ‘Nou, ik, **ik** leef gewoon mijn leven. Dat gaat eigenlijk **best aardig** en ik heb het **best** leuk’. Maar, **maar nou** komt er iemand, die gaat het **helemaal** naar een nieuw niveau, een **hoger niveau tillen**. Nou word ik **echt helemaal** zalig, **gelukzalig**, nou wordt het **fantastisch**. Maar, **maar** dat woord wat hier gebruikt wordt, betekent eigenlijk: Ik ben **in nood**. Redding heb je nodig. Als je in het water ligt of als er een andere nood is en dan moet je gered worden. Als er niks gebeurt, loopt het verkeerd af. En dat is **precies** wat de engel hier zegt. Niet: ‘Het gaat **best** aardig en je wordt **een niveautje opgetild**’. Nee: ‘Je bent in **grote** nood en dan word je eruit gered. Je redder is gekomen’. En ja, dat betekent **uiteindelijk** inderdaad dat die redder je brengt in de **eeuwige** zaligheid. Dat is waar. Maar **alle** focus is op: Je ligt in het water. Er is **grote** nood. En **nou** heb ik **fantastisch** nieuws: de redder is gekomen. “**Voor jullie is heden een redder geboren**”.

Ja, en als er een redder is dan moet er ook gevaar zijn. Stel dat er **nou** iemand **binnenkomt te rennen** en hij zegt: ‘**Jongens** geen paniek, de brandweer is er al’. Dan denk je: ‘Waar is er brand? Is **de constructie** misschien **op punt van instorten**, want anders, als er **niks aan de hand is**, waarom moeten we blij zijn met de brandweer? Dat is **alleen goed** nieuws als er iets aan de hand is, en iets ernstigs, waar je de brandweer voor nodig hebt’. Anders, zeg je: ‘Nou, dat is een misverstand. Het is een **flauwe** grap of wat het **wezen** mag, maar dan **slaat de boodschap nergens op**’. Geen paniek, wees **maar** blij, de brandweer is er. Nou ja, wat moet ik met de brandweer? Er is **niks aan de hand**. *Als de komst van de redder goed nieuws is, dan is er wat aan de knikker. Dan is er een probleem. Dan moet er wel nood wezen.* Ja, en als je dan de boodschap van de engel hoort, dan besef je **opeens**: ‘Ja, dan is kerst dus **niet bepaald** het verhaal van **alleen** de gezelligheid. Kijk toch eens wat een **mooi** plaatje. Er is blijkbaar heel wat aan de hand. Eigenlijk zie je in die kribbe daar in Bethlehem het blauwe licht van, **ja van een zwaailicht dat door de ramen van je leven valt**. De redder staat voor de deur. Er is dus wat aan de hand, maar, **maar** wat? Dat zijn **natuurlijk** de **eerste** vragen als nu **opeens van alle kanten** blauwe lichten door de ramen zouden schijnen, dan werden we **ontzettend** zenuwachtig. En dan kon ik **vertellen wat ik wilde**, maar dan zat u allemaal achterstevoren en jij wel met je knieën op de bank om te kijken. Wat is er **daar** aan de hand, overal zwaailichten? Wat gebeurt er hier **nou**? Nou, wat gebeurt er **nou** met kerst? Wat gebeurt er **nou** als de Heere Jezus geboren is? Waarom is dat zwaailicht van de redder door de ramen van ons leven? Nou, dat merken we als we verder lezen: “**U is heden de zaligmaker geboren. Hij is Christus, de Heer**”. Die redder, dat is Christus. Ja, en dan denk je: ‘Ja ja, **die zag ik wel aankomen**. Dat is toch de Heere Jezus? We hebben het vanmorgen over de geboorte van de Heere Jezus. En ja, die noemen ze ook wel Christus. Is **een beetje een open deur**, engel. Dat is toch, **dat is toch wel helder**? Ja, maar wat betekent **eigenlijk** Christus? Is dat de achternaam van de Heere Jezus misschien? Jezus ‘Christus’? Nou, dat is niet zo. Achternamen hadden ze **sowieso** in die tijd al niet. De mensen zouden zeggen: hij is Jezus, Bar Jozef, zoon van Jozef. Dus dat dachten de mensen. Dus Christus, dat is niet de achternaam van de Heere Jezus, maar dat is zijn titel. Hij is de Christus en **dat wil zeggen**, de gezalfde, de Messias in het Hebreeuws dus. Hij is **niet zomaar iemand**. Hij heeft een **heel bijzondere** titel. Hij is **nou** de gezalfde. En die herders als Joodse mensen wisten **precies** waar het **dan** over ging. Die wisten: mensen worden gezalfd als ze koning zijn, als **ze profeet zijn, of als ze priester zijn**. Als ze tot een **bijzonder** ambt zijn gezalfd, dan worden ze gezalfd met olie en dan zijn ze, ja, een Christus, een Messias, een gezalfde. En die olie was het teken van de Heilige Geest, dat de Heilige Geest in die persoon wilde werken om

hem **toe te rusten** voor de taak die hij gekregen had. En als dan het klinkt **in de nacht**, 'Hij is Christus, Hij is de gezalfde', ja dan, dan weten ze **meteen** over wie het gaat en wat er **dan** aan de hand is, zeker als er achteraan komt: 'Hij is Christus, de Heere'. Het gaat hier niet **zomaar** om een **nieuwe** priester of om een **nieuwe** profeet, **of om een nieuwe** koning. Zomaar een koning. Nee, Hij is de Heer. Degene die koning is, die regeert en dat woord wordt elke keer weer gebruikt voor de Heere God. Hij is de Heere, dat kindje dat daar in de kribbe ligt. Dat is de **grote** gezalfde. Dat is God. Dus zo! Hier gebeurt **niet zomaar iets**, want er zijn **al zo vaak** priesters gezalfd en profeten **en zo**. Nee, dit is de Christus, de Heer. De **langverwachte** redder.

Ja, en dan ga je het ook begrijpen. Wat? Wat die redding nou inhoudt. Waarom die blauwe lichten **door onze levensramen flikkeren**. Want wat was het bijzondere van de Messias die zou komen? Die zou én koning én profeet én priester **wezen**. Normaal heb je maar één ambt, maar Hij heeft alle drie die ambten tegelijk en dat maakt **precies** duidelijk waarom we die redder nodig hebben. *We hebben hem nodig als koning. Een koning die regeert. Onze koning en koningin **in onze tijd** hebben **over het algemeen** niet veel macht meer. Hebben weinig meer **in de melk te brokkelen**. Maar de koning waar het hier over gaat die bepaalt wat er gebeurt.* Hier regeert hij. Die vaardigt wetten uit die goed zijn voor zijn volk. Die voert zelf ook aan in de strijd tegen de aanvallen van de vijanden. Die zorgt dat zijn volk veilig kan leven omdat de vijanden worden verslagen. En zo **komt de redder tot ons**, zegt de engel. Nou, uw redder is gekomen, die de gezalfde is, de gezalfde koning die je nodig hebt. Die strijd voert tegen **alle** dreigingen **die er zijn**. Die de **grootste** vijand, de duivel, verslaat. Die een einde maakt aan al **het woeden van de boze**. Die koning die is gekomen. Die koning die zijn wetten geeft en de weg wijst en zo beschermt tegen alle **uitwassen** en **dwalingen** die je zo **makkelijk in de greep krijgen**. Je koning is gekomen, de koning die **alles** goed zet, die **alles** goed maakt. Hij is gekomen, zo lang verwacht. Hier is hij, uw redder die de strijd zelf voert en die de vijand zelf overwint. Hij is de Christus, de gezalfde.

Hij is koning, maar ook profeet. Degene die het je vertelt, wat je nodig hebt. Degene die je duidelijk maakt wie de Heere is en voor je wil zijn. Want **pas** door Jezus leren we de Heere God **werkelijk** kennen. De profeet zal het aan **zovelen** vertellen. Maar, zoals Johannes het zegt in het eerste hoofdstuk van zijn evangelie: "**Niemand heeft ooit God gezien. De enige zoon die in de schoot van de vader is, die heeft hem ons verklaard. Die heeft hem ons geopenbaard**". Nu pas zien we **werkelijk** hoe God is. Hij heeft zelf zijn eniggeboren zoon gegeven. Zo groot is zijn liefde, zo groot is zijn genade. Uw redder is gekomen. Hij is de Christus, de gezalfde koning, profeet en priester.

De priester die het offer brengt en die priesters deden **dat keer op keer op keer**. **Elke dag opnieuw** werden er offers gebracht die het aanwijzen, die mensen zeggen: Je bent een zondaar en je hebt met je zonde de dood verdiend, zelfs de **eeuwige** dood. Maar nu mag dat dier sterven in jouw plaats. Het was nog **niet afdoende**, dat dier kon je **uiteindelijk** niet redden, maar het liet zien: er is een offer nodig om je te redden. Het offer dat **eens** door de **grote** redder wordt gebracht. De Christus is gekomen. De redder die priester is en offer tegelijk. En als je zo, **als het ware herkauwt**, op dat woordje 'Christus gezalfde' en je beseft wat er dan allemaal vanuit **heel de schrift** naar voren komt, dan ga je zien: die nood waarvan we gered moeten worden, dat is onze **geestelijke** nood. Dat is het probleem van onze zonde en **alle** gevolgen die die zonde heeft. **En nou klinkt heel eenvoudig en heel rijk de heerlijke boodschap van grote blijdschap: de grote redder is gekomen om je daarvan te verlossen**. Er is dus nood. En, er is een redder. En dat is mooi. Voor alles dat er zo'n **grote**, zo'n **goede**, zo'n **machtige** redder is. Maar dat wil **natuurlijk** nog niet zeggen dat ik die redder **ook** nodig heb. Kan ook heel anders **wezen**.

Misschien dat ik het hier al **een keer** heb verteld, ik weet het niet zeker, maar ik heb ooit gewoond in een **smalle** straat, een jaar of 15 geleden en daar was ik 's avonds **laat** nog aan het werken. Het was al **helemaal** donker. Ik zat achter mijn bureau te werken met de gordijnen dicht en **opeens** zie ik aan de andere kant van dat gordijn een zwaailicht. En het was een **smal** straatje, dus ik doe de gordijnen open en ik zie alleen een **klein** stuk van een brandweerauto die **op zo'n stuk** van mijn raam staat. Ik denk: 'Dat is niet goed'. Vooral omdat heel duidelijk ze bezig waren met **van alles** uitrollen naar **allerlei** brandweermannen. Ik denk: 'Nou, **oké**, heb nog niks geroken en ik heb nog niks gemerkt, maar het zal toch niet bij mij **wezen** of bij het huis van de burens? Want als het daar **begint te branden**, dan komt het naar mij toe'. Dus ik naar buiten en gelukkig, het was niet bij mij. Het was aan de overkant. Ja, vervelend voor de burens, maar voor mezelf was ik **blij en gelukkig**. **Heel** de

bovenverdieping **in lichterlaaie**. Kon gelukkig **snel** geblust worden, maar je bent in **aller** eerste instantie toch **vooral** blij. 'Ze komen niet voor mij. Dat loopt goed af'. En: 'Ik ben blij dat ze **snel** gekomen zijn en dat ze de brand **zo** snel onder controle hebben en dat het verder **allemaal met een sisser afloopt**. Behalve de schade dan boven. Maar verder is het huis niet **helemaal** uitgebrand van de burens. Gelukkig, **geweldig**'. Ja, ik liep **verder** toch alleen maar in de weg. Ik ben maar verder gegaan met mijn werk. De brandweer **voor de voeten lopen** is niet nodig en de burens opvangen hoefde niet. Dat was al gebeurd. Nou, **dan is de kous af**. Ja, en zo zou je ook de kerstboodschap kunnen horen. Gelukkig dat er een redder is van mensen die dat echt nodig hebben. Die nou **zo** erg in de **penarie** zijn gekomen, die **zo** erg in de zonden terecht zijn gekomen misschien, of die zo op andere manier ergens in de ellende en de nood zijn gekomen. En dan is het **toch wel heel** fijn dat er een geestelijke brandweer is. En dat die komt, en dan vind ik het ook **heel** mooi dat we **daarbij stil mogen staan**. Voor de mensen die het nodig hebben is er een redder fijn. Maar ik geloof dat ik mezelf nog **wel aardig** red. Ik zal niet zeggen dat ik **volmaakt** ben, maar ik ben volgens mij **best** een **goed** mens en de Heere kan **best** tevreden over me zijn. En als ik **even** het nieuws volg, dan denk ik: 'Nou, die heeft over mij **niet te klagen**'. Ja, maar dan hebben we de boodschap van de engel toch nog niet goed gehoord. Die roept niet: 'Ik heb **fantastisch** nieuws. Heden is geboren een zaligmaker voor die mensen **her en der** die hem nodig hebben'. Nee, dat zegt hij niet. "**Heden is voor u, voor jullie, in de stad van David, de zaligmaker, de redder geboren**". Hij is geboren voor wie? Jullie? Dan heb ik dat nodig. Ben ik er **echt** zo aan toe dat de brandweer **voor de deur van mijn leven** moet staan? En dan zegt de engel: 'Ja, **heel** erg bent u er aan toe'. Dan zegt het kerstevangelie met **al** zijn gezelligheid en sfeer. Dat zegt: 'Ja, **zo** erg ben je er aan toe. Dat heb je nodig'. Dan zegt het kerstkind zelf: 'Ja, dat heb je nodig, **mensenkind**, met **al** je braafheid en goedheid en mooi dat je niet nog verder in de zonde terecht bent gekomen en in **uitbrekende** zonden leeft. **Fantastisch**. Maar je hebt die redder nodig. Ik wil ook jouw redder zijn'. Voor jou, voor mij geboren. Een redder. Zo erg is het **echt** met **ieder van ons**. Wat dat betreft is het kerstevangelie een **heel** confronterend evangelie. Dan ben je geen **Poetin**? Dan ben je geen **Holleeder of zo**? Je hebt geen **bloed aan je handen** en je geeft **ieder het zijne** en dan komt de Heere naar je toe en zegt je: 'Weet je wat jij nodig hebt? Een redder. En zonder die redder ben je verloren. Je **levenshuis** staat **in lichterlaaie** door de zonde en als het niet geblust wordt, ga je verloren. **Dan brandt je levenshuis volledig uit**. Je hebt me nodig'. Het blauwe licht van de brandweer valt **echt** door **onze eigen levensruimte**. Ja, en hoe reageren we dan? Op deze kerstdag? Ja, hoe zouden we het doen als de brandweer voor de deur stond? Dus als we **straks** thuis zijn en het kerstdiner is **al bijna** klaar, en de brandweer staat met **loeiende** sirenes voor de deur. 'Ja sorry, het komt niet uit. Ik wilde me **nog even** omkleden, wachten jullie eventjes? En ik ga ook **nog even** douchen, en daarna zal ik **maar even** **nog allemaal** netjes maken. Dan kom ik eraan. Nou, weet je wat brandweer... het is kerst ook hè, **laten we even wel zijn**. Het is Eerste Kerstdag, het kerstdiner is klaar. Als u nou de 27e **eens** terugkomt. Lijkt me een **heel goed** idee. Kunnen jullie **nu** naar huis hoeven jullie geen branden te blussen. Kom de 27e maar terug'. Nou, ik denk niet dat de brandweer gaat luisteren als je huis in brand staat. En ze zouden wel denken: 'Nou, **die moet opgenomen worden**. Daar gaat iets **helemaal niet** goed'. Dan ben je toch **te** dwaas, **zo dwaas als maar kan**? Als je dan nog eerst **jezelf op wilt doffen** of denkt 'nee, ik ga eerst kerst vieren'. **Nou** staat de **hemelse brandweer** aan de deur en die zegt: 'Je redder is gekomen en je huis staat in brand'. Je hebt een redder nodig en niet straks, maar nu. Zoek **nou** de Heer. Omarm hem als je redder. Heere, wees ook mij zondaar genadig. **Ja ja ja**. 'Nou, ik heb het **nu eigenlijk wel** druk en we vieren kerst vandaag. En ik moet **inderdaad** **nog even** douchen. Ik moet me nog omkleden, **en en en** straks zitten we daar gezellig. Zou het ook de 27e kunnen?' Nou ja, je weet hoe het gaat. De 27e wordt de 29e en dan is het jaarwisseling. Als u nou eens eind februari nog eens terugkomt en zo **schuiven het voor ons uit**. Maar de redder staat voor de deur. Die klopt op **onze levensdeur** en zegt: 'Je huis, dat staat in brand en je hebt een redder nodig. **Nu**. Ga je op de knieën voor hem, **nu**? Omarm hem inderdaad, **nu**? **Heel** eenvoudig: 'Heere, red ook mij. Heere wees ook de **koning van mijn leven**. Wijs **als profeet mij de weg** en leid mij zo door het leven. En wis ook mijn **zondige** aard door uw offer, gebracht aan het kruis'. We zijn **dwaas** als we iets anders doen. En we vieren geen kerstfeest. Ja, we hebben misschien wel een maaltijd met lichtjes **en alles en noem het maar**. Maar het zal geen kerstfeest **wezen**. Christus feest. De redder is geboren. Hij is Christus, de Heere. Is hij al ook uw heer? Jouw heer? Amen

Het **heils**feit van kerst dat we vandaag mogen gedenken is een feest van **zeer grote** blijdschap. “Een blijdschap die al de volken wezen zal, namelijk dat u heden geboren is de zaligmaker, welke is Christus de Heere In de stad van David”. De engel heeft het de herders mogen **verkondigen**. En bij die **verkondiging** hadden zich nog eens **duizenden en duizenden** engelen **gevoegd** die de lof op God **bezongen** en het zeiden: “Ere zij God in de hoogste hemelen, een vrede op aarde in de mensen een welbehagen.” Eeuwenlang was toch naar dit **moment in de geschiedenis** uitgezien? Het moment waarop God zijn belofte over de komende Messias zou gaan vervullen. Ook de engelen hebben **intens** naar die dag verlangd. De dag die het begin zou **intuïden** van de **totale** verlossing uit zonde, nood en dood als God zijn zoon zou zenden tot verlossing. Oh, het zou het einde zijn van de nacht, de **nacht van deze verloren wereld**, **de nacht van ons verduisterde bestaan** als dat “**licht der wereld op zou gaan**” en hij zou komen die Israël zou verlossen van al zijn **ongerechtigheden**. Gemeente, met kerst mag het **verkondigd** worden dat dat nu is gebeurd, ruim 2000 jaar geleden in Bethlehem.

O, zeker **in die dagen** leek het er niet op dat het nog eens zou gebeuren. **Al** Gods beloften leken voorgoed **hun vervulling gemist te hebben**. Wat was er nog over van dat huis en geslacht van David? We lezen van een Jozef en zijn ondertrouwde vrouw Maria, die woonden in het **verachtelijke** Nazareth en die uit het huis en het geslacht van David was. **Weinig** eer en heerlijkheid was daarin blijkbaar nog te vinden. Wat was er waar van het woord gesproken, **eenmaal** door de profeten, dat de Heere voor David een huis zou bouwen en dat zijn zoon **voor eeuwig** op zijn troon zou zitten? Ach, gemeente, dat huis en dat geslacht van David, dat is nog **maar weinig van betekenis**. **Ten diepste** is het eigenlijk uitgeschakeld, want *uit Lucas 1 vers 4 wordt ons duidelijk dat die hele kerstgeschiedenis zich afspeelt in de dagen van Herodes, de koning van Judea. Zo liggen de zaken. En ook die Herodes heeft niet alles te vertellen, want het is die door-en-door heidense Keizer Augustus die zich als een God laat vereren en die enorm veel macht heeft.* Ja, zelfs zoveel macht over die **toenmalig** bekende wereld dat je wel kunt zeggen: ‘heel de wereld zijn gebied’. Deze **geseculariseerde** Keizer is het die **de dienst uitmaakt** en ieder moet zich **schikken** naar zijn bevelen. Ja, die **gehele toenmalige bekende** wereldbevolking, ook in Israël, die komt zelfs in beweging als er van deze Keizer een gebod uitgaat dat de **gehele** wereld beschreven zou worden. En zo ervaren ook Jozef en Maria de gevolgen daarvan. En gaan zij om ingeschreven te worden van “Galilea uit de stad Nazareth naar Judea, tot de stad Davids, die Bethlehem genaamd wordt omdat hij uit het huis en het geslacht van David was”. En, gemeente, als we dit vanmorgen **op ons in laten werken** dan zouden we zeggen: ‘Ja, het heil, de zaligheid aangekondigd in Gods belofte.. het is hier **verder weg dan ooit**. Zou het er **ooit wel van komen**?’ Gemeente, **nu** mogen wij weten dat het kerst geworden is en dat de zoon van God geboren is in “**de volheid van de tijd**”. Maar het zou **zomaar** kunnen vanmorgen dat we zeggen: ‘Ja, ik ben dan vanmorgen wel in de kerk, maar wat merk ik nu **eigenlijk** van de geboorte van de zaligmaker in deze wereld? Dat is toen en daar wel gebeurd, maar is er **eigenlijk** daarna wel veel veranderd in de wereld? Is de situatie **nu** zoveel anders geworden met de geboorte van dit kind van Bethlehem als ze daarvoor het geval was? We kunnen dan wel zingen vandaag: “**Davids zoon zal eeuwig zitten op zijn glorietroon**”. Maar het is toch **eigenlijk vandaag aan de dag** niet **veel** anders dan in de dagen van Augustus? Ook nu **heeft het er toch alles van** dat de macht en de zondige krachten het **voor het zeggen hebben** in deze wereld en niet de Heere? Je hoeft toch het nieuws maar te volgen. Wat komt er toch niet **allemaal naar je toe**? Wat er allemaal gebeurt? Ook in het afgelopen jaar gebeurd is. Wat een **gebrokenheid** om ons heen. Maar toch ook in de gemeente? En in het leven van **zovelen** vanmorgen? **Verliezen die zijn geleden, de dood die kwam** en die maar doorgaat. En ook nu weer families en gezinnen **die in zorg en moeite hun weg moeten gaan**. Dat blijft toch **eigenlijk** allemaal maar zo? Davids zoon, wat is daarvan **nou** zichtbaar in onze tijd? En toch, gemeente, daarom wordt het ons vanmorgen toch met blijdschap en met **verheuging verkondigd** in een wereld die nog niet **zo** veel anders lijkt te zijn dan toen **ten tijde** van Keizer Augustus die toen schijnbaar **alle** macht had? Toch wordt ons **verkondigd**, dat “**een kind ons is geboren, een zoon ons is gegeven en dat men noemt zijn naam wonderlijke raadman, sterke God, Vader der eeuwigheid, vredenvorst en aan de grootheid van zijn heerschappij en aan de vrede zal geen einde zijn op de troon van David en in zijn Koninkrijk. Want de ijver des Heere der Heerscharen zal dat doen**”. Ja, gemeente, Hij heeft dat gedaan. Dat mag klinken in **al** zijn heerlijkheid en rijkdom. Dat God in Christus **zijn volk bezocht** met zijn heil en met zijn zegen en dat hij gedacht heeft aan zijn verbond. En dat er **nou** in dit kind, gemeente, in deze zaligmaker, hoop voor deze wereld is. Hoop voor een wereld “**verloren in zonde en schuld, want also lief heeft**

God de wereld gehad dat Hij zijn eniggeboren zoon gegeven heeft opdat een iegelijk die in hem gelooft niet zal verderven maar het eeuwige leven zou hebben". En dat woord mag klinken. Op dat woord mogen we ons ook vanmorgen in geloof richten, gemeente, ook als wij er in onze dagen niet zoveel van zien. En toch, en toch? Het is geschied, "het woord is vlees geworden en het heeft onder ons gewoond en wij hebben zijn heerlijkheid aanschouwd. Een heerlijkheid als van de eniggeborene van de vader vol van genade en waarheid". En ook Lucas verhaalt ons daarover. Eigenlijk is hij de enige evangelist die vrij uitgebreid de geboorte van de Heere Jezus beschrijft. Mattheüs vertelt er wel over, het begin, maar legt meer de nadruk op de naamgeving van de Heere Jezus. Lucas doet dat niet en vertelt veel meer over de omstandigheden waarin de Heere Jezus geboren werd. Woorden van Augustus, van die stal van Bethlehem, van de herders op het veld en de lofzang door de engelen. Maar, gemeente, wat Lucas ons vooral wil duidelijk maken dat is dat hij geschiedenis beschrijft. Hij is immers de evangelist hier, die volgens het begin van zijn evangelie alles naarstig onderzocht heeft, voordat hij dit aan ons doorgegeven heeft. En wat dan opvalt en dat maakt zijn evangelie iedere keer zo bijzonder dat het tot drie keer toe staat "en het geschiedde". Dus Lucas die wil vooral duidelijk maken dat die geboorte van de zoon van God stevig in de geschiedenis, in onze geschiedenis, verankerd is. Hij wil benadrukken: Het is echt gebeurd. Maar dat is niet het enige. Vooral wil hij in de wijze waarop hij het doet, ook aangeven dat die geboorte van Christus, gemeente, zijn komst in deze wereld, het meest wezenlijke is dat er is gebeurd. En dat om zijn komen naar deze wereld, gemeente, dat nu om zijn komen in deze wereld heel de wereldgeschiedenis draait. Die wordt niet bepaald in Moskou of in Washington. God schrijft geschiedenis. Want met zijn komen in deze wereld is er iets ontzaglijks, iets fundamenteels gebeurd. Zijn komen zet het hele wereldgebeuren in een ander licht. Want het geschiedde in vers één dat dan bij Lucas klinkt. Dat is dat geschieden van dat gebod van die machtige Keizer, die heel die wereld van toen beschreven wilde hebben. Je zou kunnen zeggen: 'Lucas deelt ons daarin mee: de geschiedenis die we in het nieuws kunnen volgen, de schijnbaar belangrijke en grote geschiedenis van deze wereld, geschiedenis van macht en onderdrukking, geschiedenis van de vergoddelijking van de mens, de mens die gegrepen heeft naar de kroon, die in zijn hoogmoed gevallen is, en die heel wat denkt te zijn voor God, waarin de mens zich centraal stelt en tot autoriteit maakt en aan God geen boodschap heeft, is die geschiedenis van onze alledaagse werkelijkheid. Ook de geschiedenis van moeite en verdriet ontstaan door de zonde. Het is de geschiedenis van mensen die elkaar het licht in de ogen niet gunnen. Een werkelijkheid, onze werkelijkheid, gemeente, die je weinig hoopvol maakt. Dus datgene wat we dagelijks om ons heen zien, maar vanzelf ook onderdeel van uitmaken of soms persoonlijk mee te maken hebben in deze grote, vijandige en duistere wereld die onder de gebrokenheid ligt. De geschiedenis die je weinig verwachting geeft. Die doet denken, waar moet het met deze wereld heen? Een geheel van gebeurtenissen dat alleen maar de sombere gedachten voedt. Geschiedenis waarin de duivel het meer voor het zeggen lijkt te hebben dan de Heere. Daar staat dat eerste "en het geschiedde" in vers één, van die Keizer Augustus voor die schijnbaar alle macht heeft. En, gemeente, er geschiedt. Er geschiedt nog meer. En, dat is het machtige, soevereine inbreken van God in de duisternis van onze nacht. Het geschieden waar nu echt om gaat. Want temidden van die wereldheersers, temidden van die rijken, temidden van de duisternis van zonde en schuld, doet God een groot licht opgaan.

Er is nog een tweede geschieden, in Lucas twee, en dat is het geschieden waar het om draait, namelijk de werkelijkheid van het ingrijpen van God. Dat geschieden mogen we u en jou vanmorgen verkondigen. Dat geschieden van God. Niet opzienbarend en toch ook weer wel. Niet met veel pracht en praal en toch weer wel vol van schoonheid en heerlijkheid voor een ieder die het ook vanmorgen ziet, en die het gelooft, en die het aanbidt. Want temidden van die geweldige volksverhuizing zijn daar Jozef en Maria, die reizen van Nazaret in Galilea naar Bethlehem in Judea. Nou, die streek van Judea, waar na de geboorte van Johannes de Doper de verwachting en de hoop dat er nog meer zou gaan gebeuren, dat er meer te verwachten was, levendig was geworden. Zeker van dat arme Huis van David lijkt weinig meer te verwachten. Maar God zal uit die afgehouden tronk van Isaï een scheut doen voortkomen". Men moet naar Bethlehem, want daar moet die belofte vervuld worden volgens dat woord van Micha. En zo gebeurt het: zelfs dat plan van Keizer Augustus moet Gods raad dienen. God gaat aan het werk. Temidden van die werkelijkheid die door Augustus beheerst wordt, grijpt God in en treedt hij in de eeuwige Zoon van zijn liefde, onze verloren werkelijkheid binnen. Hoe gemeente? In de gestalte van de dienstknecht. In de gestalte van het kind van Bethlehem dat geboren wordt. In

dat kind **schrijft God geschiedenis**. Geschiedenis waar het werkelijk om gaat. Geschiedenis van het ingrijpen van God in onze **verlorenheid**.

En dan noteert Lucas die **over-bekende** woorden: “En het geschiedde als zij daar waren, dat de dagen vervuld werden dat zij baren zou, en zij baarde haar eerstgeboren zoon en wond hem in doeken en legde hem neder in de kribbe, omdat voor hen die de geen plaats was in de herberg”. Gemeente, dat geschieden lijkt zo **op het eerste gezicht** een **weinig betekenisvol** gebeuren. Gewoon een beschrijving van de geboorte van een kind onder **wat armoedige** omstandigheden. Van hoeveel kinderen in die tijd zal dat wellicht ook niet gegolden hebben dat ze tijdens de uitvoering van het gebod van Keizer Augustus geboren zijn? En toch, gemeente, geldt van dit geschieden dat Lucas ons beschrijft dat het een **grote** uitwerking zal hebben. Want we zouden het niet zeggen, maar toch is het **wel** waar: God **is in dit kind handelend bezig**. **Temidden** van de geschiedenis van de wereld, en die is niet **best**, gaat de Heere een **nieuw** begin scheppen. Gaat hij in dit kind, **helen** en **herstellen wat gebroken en verstoord is**. Gaat hij het **weer** mogelijk maken dat zondaren tot een **heilig God kunnen naderen** en met hem verzoend zouden raken door het geloof in dit kind. **Al eeuwenlang** van verwachting, die was **weggezonken**, die verwachting dat God zijn belofte nog zal vervullen. Maar de Heere vervult ze op zijn tijd, en op zijn eigen wijze zijn gesproken woord en **hij doet daar niets van af**. Wat hij gesproken had al in het paradijs **direct** na de zondeval: Hij die “**het verstoorde helen zal**”, gemeente. Hij is geboren. Hij zal de geschiedenis bepalen en zijn koninkrijk zal eeuwig zijn. Ja, hij zal koning zijn, **rechtvaardig**, **wijs** en **zacht**. Hij zal **ellendigen** regeren en hij zal hun rechtdoen op hun klacht. Alle **hulpelozen**, alle **gebrekkigen**. Hij zal zich over hen ontfermen en dat moet nu verkondigd worden. Dit **heilsfeit**, deze daad van God. Het moet de wereld in. Heel de wereld moet het horen dat de zaligmaker is geboren. Augustus **denkt wel aan de touwtjes te trekken**, maar in werkelijkheid is hij ook maar **een pion** die gebruikt wordt in het handelen van God. Dan wordt in het kind van Bethlehem de geschiedenis beschreven die er **echt** toe doet. En dat moet uitgelegd worden. Zal dan die herders bekend gemaakt. En gemeente, het wordt ook u en jou vanmorgen **verkondigd**, opdat we met **heel** ons hart het zouden geloven. Die boodschap: “**vrees niet, want ziet ik verkondig u grote blijdschap die alle volken wezen zal, namelijk dat U en jou heden geboren is de zaligmaker, welke is Christus de Heere in de stad van David**”. Dit kind is die **langverwachte** zoon, waarvan de profeten gesproken hebben, de messias, de heiland, de zaligmaker. Gemeente, hieraan is de zaligmaker dan te herkennen. Dit is het **teken dat hij draagt**: “**Gij zult het kindeke vinden in doeken gewonden en liggende in de kribbe**”.

U zegt, jij zegt: ‘Vanmorgen? Een redder? Een verlosser? Een koningskind? Met doeken omwonden, liggend in een kribbe? Dat kan toch geen teken zijn? Dat is toch eerder een anti-teken, een tegen-getuigenis? Hier wordt toch **alle** eer en waardigheid gemist? Dat is toch geen bewijs van kracht en hoogheid, die doeken? Vooral die kribbe, die voederbak, die door Lucas blijkbaar **erg** belangrijk gevonden wordt, want **tot drie keer toe** noemt hij die, dat is toch **eerder** een teken van buitengesloten te zijn? Een teken van armoede, van nood. Dat **steekt toch helemaal in het niet** bij al die **glanzende heerlijkheid** van Augustus. Zal dit kind, daar in de doeken liggend, in die kribbe, **dan** de geschiedenis gaan bepalen? Ja, gemeente. Want toch zijn die tekenen **zo** veelzeggend. Dan ligt er voor het geloof **juist** zoveel diepgang en troost in, als we van Maria lezen dat ze haar kind in doeken wond, en legde het in de kribbe, omdat voor **henlieden** geen plaats was in de herberg. Zeker, het was een **normale** geboorte toen haar tijd vol was en **Maria’s baren brak aan** en zij in haar moederzorgen haar kind wikkelde in de doeken en dat neerlegde in de kribbe, omdat de herbergen blijkbaar **overvol** waren en ze toen **maar** terechtkwamen in het vertrek naast het huis. Daar waar de **beesten** verbleven. En ze daar op Gods tijd **haar kind, Gods kind**, zijn enige zoon baarde en dat wikkelde in doeken en voor dat kind een **rustig** plekje vond in de kribbe, de voederbak van de **beesten**.

Toch gemeente, is het hier tegelijkertijd **alles zo** veelzeggend. **Zo** bijzonder. Want van die doeken en van die kribbe gaat **al** een prediking uit. In deze **tekenen** van armoede laat de borg en zaligmaker **van het begin af aan** al zien wat nou het karakter van zijn Middelaarschap zal zijn. Namelijk, gemeente, dat hij **nou** gekomen is **om zichzelf te geven tot in de dood**. Wilt u **zo een** koning? Zo was hij de koning. Zo is hij de middelaar. Hij is niet gekomen om gediend te worden, maar om te dienen opdat **het ons hart zou breken**. Ook op kerstfeest, 2023. Hij weet toch de genade van onze Heere Jezus Christus. “**Dat hij om uwentwil is arm geworden daar hij rijk was opdat gij, u, jij, door zijn armoede rijk zou worden**”.

Zo is het door de profeten aangekondigd. Hij zal komen als die knecht. “Hij zal niet roepen of zijn stem verheffen op de straten, maar hij zal zichzelf vernederen”, zoals Paulus dat heeft betuigd dat hij die de gestalte van God was “zichzelf ontledigd heeft, de gestalte van de dienstknecht heeft aangenomen en ons in alles gelijk is geworden. Uitgenomen de zonde”. Ja, hij heeft zichzelf vernederd, gehoorzaam geworden zijnde tot de dood van het kruis. En zo is hij zijn weg gegaan. Van zijn ontvangenis en van zijn geboorte af begint zijn vernedering op aarde en heeft hij van het begin tot het einde van zijn menswording geleden. Nee, het was geen vernedering voor hem dat hij mens werd, gemeente, want die menselijke natuur heeft hij tot in eeuwigheid aangenomen. Maar het was vernedering voor hem dat God met hem handelde als een zondaar. Dat God hem aanzag voor wat hij niet was: beladen met de vloek en de last van de zonde van allen die in hem geloven. Tot op het dieptepunt, wat hem zou brengen aan het kruis. En iets van het kruis van Golgotha, gemeente, de schaduw van dat kruis, dat valt hier al over dat kind van Bethlehem heen en wordt in die tekenen toch zichtbaar. In die doeken, die kribbe, in het feit dat er voor hem geen plaats was in de herberg. Het is toch alles een teken van de weg van vernedering die hij zou gaan, want er is toch een verband, gemeente, zo wordt wel gezegd, tussen het hout van het kruis en het hout van de kribbe. En die doeken. Ze spreken ons niet alleen van de moederlijke zorg voor het kind om, zoals toen de gewoonte was, de kinderen in doeken te wikkelen. Maar we mogen deze doeken toch ook zien als een verwijzing naar de doeken, het linnen waarin Jezus na zijn sterven werd gewonden? Zo zien we hier, gemeente, dat zijn geboorte en zijn sterven hier al aan elkaar worden verbonden. En misschien zitten we daar niet op te wachten vandaag met kerst, maar dat is toch de prediking van het heilsfeit: Christus, hij werd geboren om te sterven. Zou dat ons hart niet diep moeten vernederen en verbreken, gemeente? Geboren te worden om te gaan sterven? Om zijn ziel tot een losprijs te gaan geven voor velen. Om zondaren los te gaan kopen uit de banden van duivel en van dood. Want alleen door zijn dood, door zijn betaling, door zijn genoegdoening aan de vader door zijn sterven kon hij de toorn tegen de zonde stillen en de schuld van de zijnen verzoenen. Daarvoor kwam hij naar deze aarde. Die herberg, waarin voor hen die er geen plaats was, dat was een doorgangplaats, een overnachtingsoord, een tijdelijk onderkomen. Tekenen voor Jezus' vertoeven in deze wereld. Hij zou zijn als Zoon opgejaagd. Zoals hij later zelf zou zeggen: “De vossen hebben holen en de vogelen des hemels hebben nesten. Maar de zoon des Mensen heeft niets waarop hij het hoofd neerleggen kan.” En hoe snel zou dat al blijken als ze moesten vluchten naar Egypte? Dat is er een teken van. Dat is ook de herberg waar voor hen geen plaats was. Daarvan getuigt dat hij gekomen is in deze wereld, maar dat de wereld hem niet heeft gekend. Als er staat dat er voor hem geen plaats was in de herberg dan horen we dat er tegelijkertijd ook in, gemeente, dat het ook gold voor hem die de zaligmaker der wereld is, de Heer Jezus Christus. “Hij is gekomen tot het zijne, maar de zijnen hebben hem niets aangenomen”. Geen plaats was er voor hem. Vijandschap was zijn deel. En het zou uiteindelijk uitlopen op dat grote “weg met hem”, “kruisigt hem” aan het einde van zijn leven. Gemeente, daar getuigt de geboorte van dit kind de zaligmaker der wereld ons van. Kan het dan dat u nog voor uzelf blijft leven. En jij? Onder de betuiging van Godswegen van zoveel liefde? Kunt u dan echt nog voor uzelf blijven leven als hij zichzelf zo diep heeft gegeven, vernederd tot in de dood. Zou je hem nou je hart niet geven? Is hij dat niet alles waard? Heden, nu het woord uitgaat. Nee, hier geen pracht en praal, geen uiterlijk vertoon, maar armoede en tekenen van lijden en verachting. En, gemeente, juist daarin, zegt u het nou maar na vanmorgen, daarin is dit kind zo groot. Daarin is dit kind zo heerlijk en zo begeerlijk voor een geslagen ziel. Juist zo, zeg ik, is hij mijn koning. En juist zo schrijft God in dit kind geschiedenis. De geschiedenis waar het echt om gaat.

Zeker, gemeente, je moet het zien, ook vanmorgen. Met geopende ogen door de Heilige Geest. Want als we met natuurlijke ogen naar dit kind zien, dan is er weinig aantrekkelijks en bijzonders dat we aan hem opmerken. Maar als de Heilige Geest ons geopende ogen geeft, dan gaan we in dit kind die grote liefde van de vader zien die hij in dit kind bewezen heeft. Wat kon God meer doen, gemeente? Alles heeft hij gedaan. Alles heeft hij geschonken. De hemel leeg geschonken in de gave van dit kind, want hierin is de liefde van God jegens ons geopenbaard. Dat God zijn eniggeboren zoon gezonden heeft in de wereld opdat wij zouden leven door hem. Hierin is de liefde niet dat wij God lief hebben gehad, maar dat hij ons heeft liefgehad en zijn zoon gezonden heeft tot een verzoening van onze zonden. Als we dat gaan zien, dan verbreekt dat toch je hart? En dan word je daar toch heel klein onder? Want dan ga je toch zien dat dit alles nou nodig was vanwege mijn zonde, uw zonde, jouw zonde? Deze zaligmaker, dit kind van Bethlehem en hij moest geboren worden. Hij

moest zich zo diep vernederen vanwege u, **vanwege jou, vanwege mij**. Zoals engel dat toch ook mocht verkondigen: “Ik verkondig u grote blijdschap die alle volken wezen zal, namelijk dat u geboren is de zaligmaker **welke is Christus, de Heer in de stad van David**”. Ook aan u gemeente, wordt **aan u, aan jou** ook vanmorgen verkondigd en aangeboden in het woord **om niets**. Want zo klinkt het vanmorgen vanuit de prediking ook u en jou toe. Want deze Eerste Kerstdag, **van godswege** mag ik het u zeggen: Ik heb vanmorgen een **geboren** zaligmaker voor u. Want dit kind van Bethlehem, dat is gekomen in de **duisternis van onze nacht**, dat is gekomen om de **werken van de duisternis** te verbreken. Om die strijd aan te gaan. En gemeente, dat vraagt wel om een antwoord, want met de komst van dit kind heeft God **alles** gedaan.

Nou, hij sprak en het geschiedde ook. Een **nieuwe** tijd breekt aan. De tijd van het Koninkrijk van God. **Van die banier die zal staan als een opgericht teken onder de volkeren**. Die ook vanmorgen staat. De prediking van het woord opdat we **naar hem zouden gaan vragen**. Alle koninkrijken zullen vergaan, gemeente, ook dat rijk van Augustus. Er is niets van overgebleven, maar dit rijk zal **tot in de eeuwigheid** zijn. Dat rijk van Christus. Want “**eeuwig bloeit de gloriekroon op het hoofd van Davids grote zoon**”. Die tijd is **nu** aangebroken, gemeente, van heil, van zaligheid dat ons **verkondigd** wordt. En de mens is **geroepen** die **onder die prediking leeft** om daarop te antwoorden, te antwoorden op deze **liefdesdaad** van God. Hij gaf zijn kind, zijn enige en **veel** geliefde zoon en dat voor zondaren, voor vijanden van God en van zijn genade. Gemeente, dit is een evangelie dat ons ook vandaag op deze Eerste Kerstdag verkondigd wordt. Van deze zaligmaker. Dan is dat niet **om aan de zijlijn te blijven staan**. Maar dan gaat het erom door de Heilige Geest, dat we **persoonlijk deel aan hem mogen krijgen**. Dat hij onze **enige macht wordt**. Het nieuwe **beminnen**, gaan **beminnen** met ons hele hart.

*Mag ik u wat vragen, **mag ik jou wat vragen**? Is er dan vanmorgen bij u, **bij jou** plaats voor deze geboren zaligmaker? Hij zal toch ook moeten komen in uw hart, **in jouw hart**, wil het **straks eeuwig** goed zijn in die ontmoeting met God. Dit **heils**feit is toch maar **niet zomaar** geschied. Het kind **roept om een beslissing**, er mag geen uitstel zijn. **Niemand staat neutraal** ten opzichte van dit kind van Bethlehem. Want gemeente, of **u knielt vanmorgen** voor dit kind van Bethlehem, of u **struikelt over dit kind**, want zo dichtbij wordt hij ons gebracht in die voederbak. Zo laag. Waar hij **als het brood des levens ligt** dat aan de wereld het leven geeft. Wat is het bij u? **Vallen voor hem** in aanbidding en verwondering? Of valt u nog **over hem**? Maar **daartoe gaat de prediking niet uit**. De prediking **gaat ook vanmorgen uit** omdat u die zaligmaker mag nodig krijgen. Zeker, van nature geen plaats, wat een **gewaarwording**. Dat wij vijanden zijn van God, van genade, van onze zaligheid. Hebt u dat al ontdekt in uw leven? En gemeente, wat een wonder, dat de Heere vanmorgen ons **dan op zijn zoon wil wijzen**. En hij het zegt: **Ziet toch** op mijn zoon. **Blikt** toch in die kribbe. Die armoede die u daarin ziet, is dat niet uw armoede? Die **lommen** van jouw en uw bestaan die Christus daar draagt en dat onschuldig, als het **onschuldige lam**. Bent u nog blind voor dit kind? Het is nodig, gemeente, dat Gods **geest op u valt, op ons valt**, want dan gaan we het geloven. Die **nederige gestalte** in die doeken. Dat hout van de kribbe. Komt door mij. Het is vanwege mijn zonde. **Nou vernedert** me dat diep. **Meteen breekt het ook mijn hart** als ik zie, die **grote** liefde die God daarin bewijst. Dat hij zijn zoon gaf. Wat wordt het dan anders, gemeente. Dan kom je met een **verbroken** hart aan de kribbe van het kind van Bethlehem terecht. Dan zie je in zijn **leven de vloek van uw zonde**, de schuld van jouw bestaan. En dan **verootmoedigt** dat je **diep**. Gemeente, kent u dat in uw leven? Daar **kom je toch ook niet los van**. Dan kom je toch **ook niet los van hem**? Want dan gaat er van dat kind van Bethlehem zoveel **trekking** uit. Nog nooit gevoeld in uw leven? De **trekking** van die **eeuwige** liefde van God. Liefde die geen **grond vond** in mensen, maar die zijn **grond had** in God zelf. In zijn **welbehagen**, die vanuit zijn liefde zo bewogen werd dat hij zijn enige zoon geschonken heeft. Gemeente, dan wordt het: “**Komt verwondert u hier mensen ziet hoe dat u God bemint, ziet vervult der zielen wensen, ziet dit nieuw geboren kind. Ziet die het woord is zonder spreken, ziet die vorst is zonder pracht**”. Ja, “**arm is hij geworden daar hij rijk was, opdat u en jij en ik door zijn armoede rijk zou worden**”.*

Gemeente, gelooft u dat? **Gelooft u dat**? Want als je dat gaat zien, dan krijg je dit kind **juist** in deze **gestalte** **zo** lief. Dan zie je **met de ogen van het geloof** in hem de koning. De **kruiskoning**, die voor God mijn plaats inneemt? Die mij middelaar is geworden. En die met zijn onschuld en **volkomen** heiligheid mijn zonden, waarin ik **ontvangen** en geboren ben, **voor Gods aangezicht bedekt**. Wat een wonder, gemeente, wat een liefde. Zo is hij onze **Emmanuel** geworden: God met ons. Zo is het geschied.

“Het woord is vlees geworden en heeft onder ons gewoond”. Daar heeft een kribbe in deze verloren wereld gestaan. De zoon werd mens die mijn zondige bestaan heeft willen dragen, willen wegdragen. Omdat ik nooit meer van God gescheiden zou hoeven zijn. Dit is de geschiedenis waar het echt om gaat. Geschiedenis van dit geboren kind in zijn Koninkrijk. En inderdaad, soms, gemeente, is er nog maar weinig van te zien in deze wereld. Zal er nog maar weinig merkbaar van zijn in deze wereld. Moet er soms in het persoonlijke leven ook nog zoveel geleden en doorstreden worden. En toch? We geloven het. En je gaat het ook persoonlijk geloven, als je net als Johannes iets van de heerlijkheid van hem hebt mogen zien. Een heerlijkheid bij zijn geboorte nog in vernedering. Nog bedekt. En toch al zo schoon voor het geslagen zondaars' hart. Een heerlijkheid die zich straks bij zijn wederkomst ten volle zal openbaren, als hij dan niet zal verschijnen als de koning in vernedering, maar als de koning in heerlijkheid en majesteit en glorie. En, gemeente, dan zullen alle koninkrijken van deze wereld voor eeuwig zijn vergaan. Maar daar zal zijn gloriekroon eeuwig bloeien. En welgelukzalig is nu en dan het volk hetwelk het geklank kent. Zij zullen in het licht van zijn aanschijn vrolijk wandelen, want ze zullen de erekroon dragen. Maar wel door hem, door hem alleen. Om het eeuwige welbehagen door deze koning die mens werd en die ons door Israëls god is gegeven. O gemeente, bent u nou al naar hem gaan horen. Is er nou in u en jouw leven plaats voor dit kind? In uw hart. O laat het op kerst 2023 zo zijn dat uw hart vol is van hem. Want alleen dan hebben we waarlijk kerstfeest. Een gezegend Christusfeest. Dat geve de Heere. Amen

VH Groen

Wat was het gisteren heerlijk weer. 's Middags volop zon. Een echte zomerse middag. Ik had gisteren oppasmiddag in verband met een event in Drenthe. En dan moet er iemand thuisblijven om op de dieren te passen die niet meegaan. Nou, natuurlijk vind ik dat niet altijd leuk. Maar vandaag of gisteren was het erg mooi weer en kon ik heerlijk buiten werken aan de preek van vandaag. En ja, tussendoor nog even naar het XXXXX²² feest. Niet te lang, want vanwege de harde muziek moet ik natuurlijk aan mijn stem denken. Eind van de middag sloeg het weer plotseling om en vormden zich snel onweersbuien die gepaard gingen met zware regenval. Bliksem. Hagel. Sterke windstoten. Snel heb ik de stallen gedaan en de andere paardjes binnen gezet, maar ik maakte me toch wel een beetje ongerust. Hoe zou dat nu gaan? Om met dergelijke weeromstandigheden met een pony vanuit Drenthe naar huis te rijden. En op dat moment belde een gemeentelid en ik deelde met hem mijn inspiratie voor de preek van vanmorgen. Want laten we eens kijken naar het verhaal over de storm op het meer dat Myrna voor ons heeft gelezen. Aan het einde van een enerverende en drukke dag varen de discipelen naar de overkant. Want, zoals in het verhaal staat beschreven, voorafgaande aan het verhaal van de storm op het meer vond de broodvermenigvuldiging plaats, hè? Brood en vissen die vermenigvuldigd werden voor een hele grote groep mensen. En die zaten daar naar Jezus te luisteren en Jezus was een hele dag in touw geweest. Het was allemaal enerverend en druk. En Jezus gaat de berg op om te bidden. Hij wil zich even terugtrekken. Even tot rust komen. Hierin wordt Jezus ook herkenbaar voor ons. Eén wordt hij met onze eigen ogenblikken, onze eigen momenten van moeheid, van verlies, van eenzaamheid. En op zulke momenten zijn we niet in staat om ons op buiten te richten. We zonderen ons af in huis of buiten in de natuur. Even rust. En bij het vallen van de avond is Jezus nog op de berg. Het wordt donker. Spannend. Het water, de zee, en zelfs een meer hebben in de bijbel altijd iets angstigs, iets onzekers, iets onvoorspelbaars. En ik realiseer me dat de mensen die een idyllisch beeld hebben van de zee, van het water, dat ik die teleurstel. En mensen die zichzelf zien zitten op het strand en dan kijken naar die kabbelende golven waar je automatisch rustig van wordt. Helaas, in de bijbel is het beeld van het meer, van het water, altijd iets van angst. Het diepe, dreigende, donkere water van de zee. Het zijn in de Bijbel symbolen voor de wereld van dreiging en kwaad.

En de boot is met de leerlingen op een meer. Er is een hevige storm opgestoken en ze worstelen met wind en golven en ze roeien alsof hun leven er vanaf hangt. Maar het helpt allemaal niets. Ze zijn van het licht, het breken van het brood, Jezus aanwezigheid, naar het donker van de nacht gegaan: Jezus afwezigheid, de storm dreigend aanwezig. En in dat angstige donker komt er ook nog een spook op hun pad. Kijk, wij lezers

²² De predikant noemt hier de naam van een lokaal feest. Dit is geanonimiseerd.

weten dat het Jezus is, maar dat is **toch wel** bijzonder om te horen dat Jezus voorbij wil gaan. Hij ziet dat zijn leerling **in nood zijn**. Hij kan toch niet **zomaar** voorbij lopen? Hoe moeten we dat nu **interpreteren, begrijpen**?

Nou, het verhaal van vanmorgen bevat een allegorische betekenis. En daarmee wordt bedoeld dat het dat het **beeldspraak bevat. Een symbolische betekenis**. Het verhaal verwijst naar een **diepere waarheid** op het vlak van het geloof. Als Jezus wandelt over het water, dan **ligt het kwaad aan zijn voeten**. Hij overwint onze angst. *Wees niet bang, klinkt het ook hier. Wij moeten niet bang zijn. Geloven is vertrouwen. Hij is erbij. Het wankelende bootje van ons leven, van de kerk, van jouw eigen aangevochten, wankelende en wiebelende geloof? Dat bootje dat gaat niet ten onder, wat er ook gebeurt. Geloven is stil vertrouwen. Is de angst loslaten.* Hoe moeilijk dat soms ook kan zijn. Maar geloven is ook je niet bang laten maken. Geloven is geen dwang en door het geloof wordt de angst **uitgedreven**. Je hoeft niet bang te zijn. En het is ook verkeerd om elkaar bang te maken. Jezus spreekt: **"Blijf kalm. Ik ben het. Wees niet bang"**. **Midden in het donker van je angst** en je geschreeuw klinken daar die woorden **met gezag**. Drie **korte** zinnnetjes. En het middelste verwijst naar God: Ik ben.

Er zijn mensen die mij wel eens vertellen over zo een dergelijke ervaring. En misschien heeft u zelf ook wel eens zo'n ervaring gehad waarin u het uitroept: 'Ik red het niet alleen'. Dat je dan midden in je paniek, je angst, toevlucht zoekt tot een gebed, ook al is dat maar een paar zinnen, en dat je dan vervolgens rust ontvangt. Het verhaal van vanmorgen kan ons ook rust geven. Rust geven in de woelige tijd waarin we ons begeven. Ook in de woelige tijden voor de kerk. De kerkelijke gemeente heeft door de eeuwen heen **vertrouwen** geput uit haar geloof, ondanks **de stormen van het leven**. Of dat nu oorlogen, sociale onrust, economische crises of andere moeilijkheden waren. XXXXX²³ zal ons daar straks iets over vertellen.

Het verhaal over de storm op het meer is een hoopvol, zomers paasverhaal. Voor ons kan het een hele steun zijn dat de leerlingen van Jezus ook hun doodsangsten hebben uitgestaan, ook hun twijfels hebben gehad, terwijl ze zo dicht bij de Heer hebben geleefd. Ze hebben ook stormen meegemaakt. Op het water, maar ook **figuurlijk in hun eigen leven**, hun leven **van alledag**. Hun geloof werd ook op de proef gesteld. En nu blijkt wel, ze waren geen **geloofs**helden, maar mensen net als wij, die geloven **met vallen en opstaan**.

We kunnen niet zonder zulke **bemoedigende** verhalen die nieuw vertrouwen geven. Een **rots in de branding, stilte na de storm**. **Als de wind van onze onrust is gaan liggen**. Als we teder **en zacht** zijn aanwezigheid vermoeden. **Als de Heer bij ons aan boord is gegaan**. Ontzag voor de **heilige, aanwezige** God. **Dan ontstaat er rust. Geloven. We zijn niet de eerste. Vele getuigen gaan ons voor: Abraham, Mozes en die hele Bijbelse stoet.** Bovenal Jezus en getuigen die hem hebben geïnspireerd. Regenwiese. En door het geloof droomde Martin Luther King **"I have a dream"**. Hij droomde over een **nieuwe** gemeenschap waar mensen van alle rassen samenleven. En door geloof ging moeder Theresa naar Calcutta om de armsten te helpen. De armsten die leven in de sloppenwijken. Door hen te laten ervaren dat ze niet **verworpen** zijn. En door geloof **sleepte** een vrouw haar **hele** gezin door de hongerwinter in de Tweede Wereldoorlog. Door geloof kunnen mensen soms **onvoorstelbare** trauma's door aanvechting heen een plek geven in hun leven. **Geloven is geborgenheid vinden en opstaan tegen de machten**. En **juist** de gemeente kan een plek van geborgenheid zijn om je aanvaard te weten. Juist de gemeente is een plek waar dat **visueel** leeft. Een plek van waaruit we ons op de wereld kunnen richten.

Geloof. Niemand kan het ons aanleren. Je kunt niet zeggen, hier heb je een **boekje** en geloof maar. Maar we kunnen wel als gemeente mensen aanspreken. De stem van de geest **vertolken**. De hoop uitzingen. En liefde geven als **hoogste** gave. En het Bijbelverhaal van vanmorgen, dat mensen te midden van **moeilijke** omstandigheden toch blijven vasthouden aan God. Dat hij dan doorbreekt. Dus geef niet op. Houd niet op met geloven. Blijf geloven in hoop en verwachting. Gods kracht is grenzeloos. En, hij zal ook **voor u, voor mij, voor jou** doorbreken. Zoals Henri Nouwen zegt: **"Hopen is: toch blijven leven in vertwijfeling. En toch blijven zingen in het duister."** Of tenslotte, zoals een gemeentelid ons **bemoedigend** meegeeft: Houd hoop, wat er ook gebeurt. Het komt goed. Amen

²³ De predikant noemt hier de naam van een gemeentelid dat na de preek iets gaat vertellen over een diaconaal project. Dit is geanonimiseerd.

Herken je dat? Je bent een dag **weer eens** druk geweest. Je werk gedaan, boodschappen, zorgen voor je gezin en **eindelijk** zit je dan op de bank met je telefoon in je hand. Scrollen door de **laatste** berichten en een filmpje bekijken. **Even** niets, **alleen maar** rust. En toch kan je **dan** met **zo'n** mobiel in je hand **met de wereld verbonden zijn**. En **diep van binnen** knaagt er iets. Je hebt alles **op orde**, maar toch, **toch** voelt je leven lauw en leeg. En over die lauwheid, is waar Jezus het over heeft in die brief aan Laodicea. Hij zegt: “Ik ken uw werken, dat u noch koud bent noch heet. Was u maar koud of heet. Omdat u lauw bent, en noch koud noch heet, zal ik u uit mijn **mond spuwen**”. En die woorden **die snijden door de zelfgenoegzaamheid** van de mensen toen. Kijk lauwheid, dat is **comfortabel zijn** met de dingen zonder dat je **echt** vuur hebt, **toewijding**. Het is, **het is** geloven zonder dat het je **eigenlijk** raakt. En dan kan je afvragen: ‘Waarom zou die gemeente in Laodicea lauw zijn?’ Laodicea was een **rijke** stad. Laodicea was beroemd om haar welvaart aan medische kennis, haar textielindustrie. **Beetje** een soort XXXXX²⁴. De bewoners hadden, **hadden** het goed. Maar **juist** omdat ze het goed hadden, gaf dat een **vals** gevoel van zekerheid. Ze dachten dat ze alles hadden, maar Jezus zegt: “**U weet niet hoe ellendig, beklagenswaardig, arm, blind en naakt u bent**”. **Harde** woorden. Hun rijkdom **maakte hen blind voor hun geestelijke armoede**. Wat maakt dat we **soms** onze geestelijke toestand eigenlijk niet goed doorhebben. Het is **eigenlijk** wel interessant dat Laodicea niet bekend staat om haar waterproblemen. De stad had namelijk geen **eigen** waterbron, was afhankelijk van **van die** aquaducten die werden aangelegd en die moesten het water dan aanvoeren. En het water, als dat uit een **koele** bron op het aquaduct komt en onder de **brandende** zon vervoerd wordt, ja, dan komt het lauw aan. En **lauw** water is niet zo **verfrissend** als water dat net uit de kraan komt. Je zal maar dominee zijn en steeds een slokje mogen drinken. Wat is het lauwe water een contrast met de **hete**, **geneeskrachtige wateren** van Hierapolis of dat **koele** water van die stad, **die andere stad** in het huidige Turkije: Kolosse. En daarom is lauw water de **perfecte** metafoor voor de geestelijke toestand van Laodicea.

Vandaag kan je nog steeds in Turkije komen. Misschien bent u daar **wel eens** geweest? In Pamukkale? Is er iemand **wel eens** in Pamukkale geweest? **Heerlijk** hè? Die warmwaterbronnen met kalksteen. Je kan er **heerlijk** baden. **Lekker**. Dat is **heet** water. Het was niet lauw. Dat was heet. Die verhalen uit de bijbel, die zijn **echt** niet **zomaar** verzonnen zoals we misschien denken. Afgelopen vrijdag bij de dienst was er iemand die zei van: ‘Ach, dat zijn allemaal sprookjes’. Maar die verhalen zijn echt. Die gaan **echt** over dingen van toen. En daarom zou het misschien voor nu **ook nog wel eens** **echt** waarheid kunnen zijn. Ik geloof het. Maar volgens mijn geloof is die beschrijving van Laodicea niet alleen voor Laodicea, maar voor ons allemaal. Want hoe vaak vertrouwen wij niet op onze materiële zekerheden, **of, of, of** onze sociale status? We denken dat we sterk zijn, dat we onafhankelijk zijn, maar **in werkelijkheid** kunnen wij **ook arm en blind zijn**. **De leegte die we ervaren in ons leven**, ondanks dat **volgepakte** leven wat we hebben. **We hebben** **eigenlijk** nergens meer tijd voor. Misschien is dat **volgepakte** leven **juist wel** het bewijs van een **innerlijke armoede**. Want mensen zoeken **betekenis in vervulling**, maar buiten God om heeft die zoektocht **geen kans van slagen**. Tim Keller, die zei het zo: “**Een afgoden-aanbidding van het hart is niet dat we de goede dingen nemen, maar dat we de goede dingen tot ultieme dingen maken**”. We verwachten dat ze, ondanks dat **het goede dingen** zijn, **dat ze** een vervulling gaan geven die alleen maar God kan geven. Maar daarom is het **ook** belangrijk dat we deze brief van Laodicea lezen.

Maar Jezus biedt niet in zijn woorden een afwijzing zonder hoop. De bijbel is nooit **een klap zonder genade**. Jezus zegt: “Ik raad u aan om voor mij goud te kopen gelouterd door het vuur. opdat u rijk wordt. En ik raad u aan om kleren van mij te kopen, witte klederen om u te bedekken, zodat u schande en uw naaktheid niet zichtbaar wordt. En ik raad u aan om oogzalf voor uw ogen te kopen om bij mij om uw ogen te zalven, opdat u **zult zien**”. Wat bedoelt Jezus **dan** met die drie beelden? Nou dat goud, gelouterd door het vuur, dat staat voor een geloof dat, dat door **beproevingen** heen is gegaan en puur is geworden. Augustines zei: “**U hebt ons voor uzelf geschapen en ons hart is onrustig totdat het rust vindt bij u**”. Al die **beproevingen**, **alles, alles** waar we **tegenaan lopen**, **die, die** helpen om ons om **uiteindelijk** de rust bij God zelf te vinden. Dat goud, dat vinden we wanneer we ons geloof niet beperken tot **die** zondagse rituelen, maar ons **volledig toevertrouwen** aan hem. Het

²⁴ De predikant noemt hier de naam van de plaats waar de kerk is gevestigd. Dit is geanonimiseerd.

betekent dat we juist in de moeilijke momenten van ons leven, dat we daarin blijven zoeken naar die hand die leidt. Dat je niet wegloopt van beproevingen, maar dat je leert vertrouwen dat je met God aan je hand, er gaat komen.

En die witte kleren die staan, denk ik, symbool voor reinheid en heiligheid. En reinheid, heiligheid, dat is dat beeld van een nieuw leven wat je mag krijgen in Jezus Christus. In deze wereld kijken we vaak naar de buitenkant. Vinden we het belangrijk hoe we overkomen. Jezus houdt je dan een spiegel voor en zegt: 'Kijk eens naar binnen'. Durf je te kijken in je innerlijke? Durf je daar met anderen over te hebben? Want vanuit je innerlijke komt wat je naar buiten toe doet. Die keuzes afstemmen op Gods wil en niet je laten leiden door wat populair is. Je kan zeggen: 'Religie? Religie dat is zeggen: ik gehoorzaam God, dus God, God accepteert mij. Ik gehoorzaam God, dus God accepteert mij'. Maar geloof draait de dingen andersom. Het evangelie is: 'Ik ben geaccepteerd door God door het werk van Jezus Christus. Dus ik gehoorzaam'. Die witte kleren herinneren ons eraan dat we door genade bekleed worden met de rechtvaardigheid van Christus. Niet door onze prestaties. Maar door Jezus zelf.

En dan heb je nog die oogzalf. Die, die oogzalf, staat voor het geestelijk inzicht. Het vermogen om, om waarheid te zien. In onze tijd van overvloed aan informatie, van meningen, is juist die oogzalf onmisbaar. Want hoe verblind kunnen wij raken door alle meningen en geluiden die we horen vanuit de wereld, die worden uitgekraamd aan al die talkshowtafels. Toen ik deze preek maakte, las ik een boekje van Ignatius van Layola. Iemand hier uit de gemeente had mij daar op geattendeerd, over het kompas van vreugde. Nou, dan ga ik even naar de bibliotheek, bestel ik het boek en dan lees ik het. Een prachtig boekje. En daar kwam ik deze gedachte tegen: Ignatius die benadrukt het belang van de onderscheiding van de geesten, het vermogen om te zien wat van God komt en wat ons juist zou afleiden van wat de weg van God is. Jezus nodigt ons uit om oogzalf van hem te kopen om helder te zien wat echt belangrijk is. Eigenlijk is het een oproep om, om je te laten leiden door de Heilige Geest, want juist die Heilige Geest opent je ogen voor wat God wil doen in en door jou heen.

Een Joodse gelijkenis vertelt ons over een rabbi die aan zijn leerlingen een vraag stelt en de vraag is deze: 'Wat is nou erger, koude of lauwheid?' En de leerlingen antwoorden: 'Natuurlijk, koude is erger, want koude leidt tot kilheid. En kilheid laat je hart verkrampen. Laat je hart sterven'. Toch schudt de rabbi zijn hoofd en zegt: 'Nee, lauwheid is erger, want lauwheid misleidt. Het doet je denken dat alles goed is. Terwijl je ziel uitdroogt'. Dat is wat Jezus bedoelt: lauwheid is verraderlijk omdat het ons in slaap wiegt. We denken dat we rijk zijn, dat we niets meer nodig hebben. Maar Jezus waarschuwt: "Ik sta aan de deur en ik klop". Zo begint die brief ook over de koning van de schepping. Stel je nu eens voor dat de heer van de schepping, de koning van het universum, buiten staat. Hij klopt, en hij wacht geduldig. Niet omdat hij niet binnen kan komen, maar omdat hij verlangt naar een vrijwillig antwoord. Want God dringt zich niet op, God respecteert onze keuze. In het Joodse denken staat de deur symbool voor het hart en het openen van die deur is een daad van overgave. Het is een teken dat we ons leven niet langer zelf willen leiden, maar dat je je leven toevertrouwt aan hem.

"Zie, ik sta aan de deur en ik klop", zegt Jezus. En, wat gebeurt er dan als je die deur zou openen? Er staat: "Ik zal bij je binnenkomen en maaltijd met u houden en u met mij". Over, over twee weken vierten we die maaltijd. Vieren we het Heilig Avondmaal. Eerste Advent. Ik hoop dat u erbij bent. Maaltijden zijn in het Joodse traditie meer dan alleen maar eten. Het zijn momenten van verbondenheid, van gemeenschap. Mooi dan dat we maaltijd mogen gaan houden. Gaan we nog wel iets over vertellen, maar het was wel een mooi bericht. De maaltijd zorgt dat mensen niet eenzaam zijn, maar verbonden worden. De maaltijd is het beeld van intimiteit, overgave. Die maaltijd laat zien dat Jezus niet die oppervlakkige relatie met je wil hebben, maar dat hij deel wil uitmaken van heel je leven. Maar wat zou het nou betekenen als je werkelijk die deur opent, dat je werkelijk bereid bent om met hem te leven. Nou, dat gaat in ieder geval inhouden dat, dat je bereid bent om Jezus toegang te geven tot je hart, tot je denken, tot je daden. En dat goud en die witte kleren en die oogzalf, nee, dat zijn geen abstracte voorwerpen, maar het zijn middelen om in de aanwezigheid met Jezus te kunnen leven. En als je met Jezus leeft, dan ben je een overwinnaar want Jezus zegt "wie overwint", zegt Jezus, "zal met mij zitten op de troon".

Dan kan je nog afvragen, hoe herken je dan een overwinnaar? Een overwinnaar is niet iemand die perfect leeft. Een overwinnaar in deze brief is iemand die Jezus de belangrijkste plaats heeft gegeven in zijn leven. Een overwinnaar is iemand die de deur heeft geopend en Jezus heeft binnengelaten. Een overwinnaar is iemand die Jezus volgt. Radicaal zichtbaar in werken van zijn hart, van hoofd, en van handen. Jacobus zegt het ook: "Zo is ook het geloof zonder werken dood". Het is een overgave die zichtbaar wordt in hoe we kunnen liefhebben, hoe we kunnen denken, hoe je simpelgezegd ook voor een ander een engel wilt zijn. Hoe je wilt bijdragen aan de armen, om hout te stoken in een koude wind. Hoe je, dat verhaal gaan we zometeen horen, ook op een andere plek kunt bijdragen. Ervoor kan bidden, maar ook ervoor kan geven. Het lied "Neem mijn leven, laat het Heer, toegewijd zijn aan uw eer" verwoordt eigenlijk deze woorden helemaal prachtig. Want dat lied dat is een oproep om alles wat we hebben en zijn, aan Jezus te geven. En daarin vind je de ware rijkdom van goud die door vuur gelouterd is. Het is een zuiverheid van die witte kleren die ons onderscheidt van de wereld en het, het is het zicht dat de oogzalf ons geeft. Zodat je weet dat je wandelt in waarheid. Jezus staat nog steeds, steeds aan de deur, en hij klopt. De keuze ligt bij ons. Willen we leven met pit en vuur voor hem? Wil je niet langer lauw zijn? Laat hem binnen. Of laat hem opnieuw binnen. Opdat ons leven mag schitteren in zijn licht. Je hoeft eigenlijk alleen maar na te zeggen: 'Heer, hier ben ik. Kom binnen en maak mijn hart brandend voor u. Heer, hier ben ik. Kom binnen en maak mijn hart brandend voor u'. Amen.

GB Groen

Ben had er lang tegenaan gehikt om mee te gaan met de andere leden van de zendings- en evangelisatiecommissie van zijn gemeente, als die zo eens in de zoveel tijd op een avond een aantal adressen langsgingen van gemeenteleden die nooit meer in de kerk kwamen. Eerst had hij het van zich afgehouden, maar uiteindelijk was hij toch over de drempel gekomen. Het is een aarzeling overwonnen. Ja, ik ga mee. En met dat de avond zou naderen dat ze erop uit zouden gaan, probeerde hij zich voor te stellen hoe het zou gaan. En ja, natuurlijk zouden niet alle deuren opengaan, dat voelde hij in ieder geval aan. Maar allicht zouden er toch een paar deuren zijn waar een gesprek mogelijk was. En ja, dan zouden er misschien vragen komen. En, hij dacht erover na, wat zouden mensen daar misschien kunnen vragen over God, over de bijbel. Hij verzoon antwoorden. Hij stak een boekje op zak waren waarin in kort bestek allerlei antwoorden stonden, zodat hij er goed beslagen ten ijs kwam. En gaandeweg werd hij ook steeds enthousiaster. Want ja, als ik toch met de boodschap van het evangelie kom, dat werkt toch wat uit en de Heer is machtig. De Here doet wonderen. En als ik nou zijn roep gehoorzaam dan zal er vrucht zijn. En zo ging hij op weg toen de avond gekomen was. En inderdaad: veel deuren bleven dicht. Maar bij één deur stond een vrouw wat gehaast die toch even wel in het gesprek wilde aangaan. Nee, het was waar. Ze kwam al jaren niet meer in de kerk. Ze had er niet zoveel mee en haar man al helemaal niet. Niet dat ze niet geloofden, er zou best wel wat zijn, maar dat was wel genoeg. En Ben die wilde toch meer de diepte in en stelde de vraag: 'Ja, maar als we toch niet in Jezus geloven, dan gaan we voor eeuwig verloren? Daarom is het zo belangrijk.' En op slag was het gesprek over. Van hel en verdoemenis hield ze niet, die vrouw aan de deur. Daar wilde ook niet meer lastiggevalen worden. Goedenavond. En daar ging de mooie evangelisatie-droom, in dat geval.

Bij Marieke ging het niet anders. Ze had zich al langere tijd afgevraagd, moet ik niet naar mijn collega's toe, om te getuigen. Ik ben toch geroepen door de Heere als gelovig. En toen ze dat gedicht hoorde, "Mijn rechter buurman is vannacht gestorven, ik heb nooit een woord tot zijn behoud gezegd", toen kwam ze over de drempel heen. En al snel was er een moment waarop er een aanknopingspunt was waar ze en met één collega met wie ze goed kon opschieten, ook wel wat meer kon delen dan alleen de praatjes over het weer, en begon ze over het geloof. Meteen stond de trein stil, het wordt afgekapt. Je bent een leuke collega, Het is fijn als je wat hebt aan dat geloof van jou, maar ieder heeft zijn eigen waarheid. Ik heb de mijne, jij de jouwe. Klaar. Geen ingang.

En u, u hebt misschien na maanden aarzelen de stoute schoenen weer eens aangetrokken om met uw zoon, met uw dochter, toch weer eens te beginnen over het allerbelangrijkste van ons leven, het leven met de Heer. Dat we hem moeten kennen. En gewikt en gewogen, gebeden. wijsheid gevraagd en heel voorzichtig

tastend toch weer even over begonnen. Maar de vlam sloeg meteen in de pan. Is klaar en over. Zeur er toch niet over. De boodschap ketste af. En zo gaat het helaas maar al te vaak als je probeert iets van het woord te delen. De boodschap ketst af van het pantser van ongelof, van onbegrip, van onwil. En je komt er niet door en je hebt alleen maar één grote teleurstelling.

De boodschap ketst af. Dat zien we ook bij Mozes. Ook hij had lang gearzeld of hij die grote taak van de Here wel op zich zou nemen. Hij zag het niet voor zich. Ik kan het niet en ik ben toch ook geen beste spreker en ze zullen me nooit geloven. En een ander kan dit toch veel beter doen, Heer? En uiteindelijk had hij de roeping aanvaard en was hij op weg gegaan. En gaandeweg was hij ook steeds meer bevestigd. De Here had hem opgezocht, op heftige wijze stilgezet bij waar het op aankwam, ook voor hemzelf en in zijn eigen leven en naar zijn eigen kinderen toe. En de Heer had hem toegerust, ook gezegd en nog een keer beloofd: Het zal uiteindelijk uitlopen op bevrijding. Het was precies gegaan zoals de Heer het had gezegd: 'Ik zal Aäron sturen, die komt je tegemoet, die zal je helpen, die zal je spreekbuis zijn'. Zie je wel, de Here maakt zijn belofte waar. En ze waren bij Israël in Egypte weer aangekomen en bij het volk hadden ze de boodschap van de Here gebracht. Het volk geloofde. Ze gingen meteen overstag. Het laatste vers van hoofdstuk vier: "Het volk nu geloofde toen ze hoorden dat de Heere naar de Israëlieten omgezien had en dat hij hun onderdrukking gezien had, knielden zij en bogen zich neer in dankbaarheid. De Here heeft onze smeekbeden gehoord. Hij zal ons redden". Zie je wel. Er is een God die leeft. Hijzelf heeft de weg voor ons Mozes en Aäron al gebaad. Wat zal er dan wel niet gebeuren als we naar de Farao gaan met het woord van de Heere zelf? Ja, wat zal er gebeuren als we naar de Farao gaan? Dat hebben we gelezen. De beide broers gaan naar het paleis. Dat was op zich al een waagstuk, want je kwam als gewone man en vrouw niet zomaar bij de Farao binnen. Dat geldt ook voor ons vandaag. Als wij morgen met zijn allen verzinnen 'We willen bij de koning op bezoek', dan komen we er waarschijnlijk niet in. Dat gold voor de Farao van Egypte nog des te meer. Die man was een god in de ogen van de Egyptenaren. Daar klop je niet zomaar even aan, 'Ik had even wat te vragen of te zeggen'. En toch? Ze gaan. En de weg wordt ook gebaad, ze worden toegelaten. Ja, en één ding wist iedereen in Egypte: Als het dan zover komt dat je de Farao ontmoeten mag, dan moet je ontzettend uitkijken wat je zegt, want als die man kwaad wordt, als je die man, de Farao beledigt, dan lig je zo in het gevang. En als je pech hebt, word je gedood. Let op je woorden. Nou, Mozes en Aäron laten zich door dat gevaar niet afschrikken. Ze gaan recht op hun doel af. En ze draaien er niet omheen: "Zo zegt de Heere, de God van Israël: laat mijn volk gaan om voor mij een feest te vieren in de woestijn, Farao". Dat is de opdracht die u krijgt van de Heere de God van Israël. Basta. Een glasheldere boodschap met groot gezag gebracht door de boodschappers van de Heere zelf. Hier moet de Farao toch wel van onder de indruk zijn. Gebeurde nooit dat die zo wordt aangesproken, maar nu namens de Heer.... nou zal die toch moeten buigen. Wat een God die zo kan spreken door zijn, door zijn dienst knechten heen. Wat moeten die dienstknechten wel weten dat hij machtig is als ze zo durven spreken voor de grote Farao. God zegt: "de Heere geeft u, Farao, dit bevel". Ja, wat moet die onder de indruk zijn. Nee dus. Dan komt de grote klap voor Mozes en Aäron. Het volk viel meteen ter aarde in dankbare verwondering. Viel de Heere te voet. Maar de Farao die reageert totaal anders. "Wie is de Heere naar wiens stem ik zou moeten luisteren door Israël te laten gaan?" Wie is de Heere? Ik ken hem niet. Moet ik daarvan gehoord hebben, van die Heere van jullie? Zegt me niks. Zeg, je dacht toch zeker niet dat ik naar hem zou gaan luisteren. Ik ben de Farao over Egypte. Kom nou. Farao heeft er misschien wel bij gedacht: 'Nou, als dat die god van Israël is, dan is het een godje voor niks. Ze staat toch onder mijn macht? Ze zijn mijn slaaf. Ik kan met hen doen en laten wat ik wil. Die God die heeft blijkbaar niets in de melk te brokkelen, anders waren ze mijn slaven niet'. En bovendien, die Farao die was toch zelf god, in de ogen in ieder geval van zijn onderdanen? Misschien heeft hij zelf wel beseft dat het anders was. Heeft hij wel geweten dat hij maar een gewone mens was. In ieder geval, hij werd aangesproken en benaderd als een God en zo handelde hij ook. Zo stond hij in het leven. Ik hoef voor niets en voor niemand te buigen. Niemand schrijft mij de wet voor, ook niet de god van een of ander volkje dat daarmee onderworpen is, dat ergens hier in de omgeving leeft. Kom nou, ik ben de Farao.

Zo ketst de boodschap af. Met zoveel gezag door Mozes en Aäron in de naam van de Heere verkondigd, maar het ketst af als een pijl op ijzer. De pijlpunt van dat woord van dat bevel ligt ergens op de grond. Gebroken te wezen. Een menselijke god laat zich niet sturen. Ja, zo is het bij de Farao, maar zo is het eigenlijk ook met de mens van vandaag. Die eigenlijk voor zichzelf en in zijn eigen oog ook God is. Niemand schrijft ons mensen de

wet voor, ook die god van de Bijbel niet. Je bepaalt zelf wat je doet, je bepaalt zelf wie je bent. Je bepaalt zelf waar je voor gaat en dat bepaalt niets of niemand anders. Dat is wat je van alle kanten mee krijgt, wat bijna de grondwet van onze cultuur is. Je bepaalt het zelf ook, wat goed en kwaad is en waar je voor gaat. Je zou wel gek zijn om naar die god van de Bijbel te luisteren. Je bent zelf de God van je leven. En als je dan toch hulp nodig hebt om de weg te vinden in je leven, ja, dan ga je niet bladeren in de bijbel. Dan ga je niet zoeken: 'Heere, wat zegt u?' Dan ga je googelen. Dan ga ik kijken of er misschien een YouTube-filmpje over is of zo. Wat je iets brengt en, ja, daar kan ik wel wat mee en anders dan, dan, dan scroll je nog even door naar een, een, een filmpje of een, of een, of een pagina die, die je meer aanspreekt. En zo zoek je wat bij je past en je laat je verder door niemand ringeloren. Ik bepaal het zelf wel. Dat is de mens van vandaag. God in zijn of haar eigen gedachten. Je kunt het soms merken als je dan als christen Gods geboden ter sprake probeert te brengen, hoe fel er dan wordt gereageerd. De suggestie dat er een God zou zijn die de dingen voor ons bepaalt, die het over ons leven te zeggen zou hebben, hoe haal je het in je hoofd om dat te beweren? Je kunt veel zeggen, maar dat niet. Misschien zijn we er wel tegenaan gelopen. Misschien wel zelfs in de nauwe kring van onze eigen familie of onze eigen vriendenkring. Ja, wij mensen, wij zijn een God in eigen ogen. Die laat zich niet bijsturen. Die bepaalt zelf, als de mens van tegenwoordig. Maar is het alleen de mens van nu? Als je even verder kijkt? Ja, er is tegenwoordig minder ruimte om Gods geboden ter berde te brengen dan een eeuw geleden. Dat klopt. Of een halve eeuw geleden. Dat is waar. En er was 100 of, of 50 jaar geleden inderdaad meer besef dat er een God in de hemel is die wat te zeggen heeft. Ja. En toch, sinds Genesis 3 hebben alle mensen die neigingen in het hart om zelf God te zijn, op de troon van God te willen zitten in hun eigen leven. Zo is het toch begonnen in het paradijs? Wie is de Heere naar wiens stem ik zou moeten luisteren? We willen zelf God zijn. Moet hij het over ons voor het zeggen hebben, zullen we voor zijn geboden buigen? We gaan er zelf over nadenken en als die een vrucht die verboden is ons te, te lekker lijkt, dan plukken we gewoon en eten we. Zelf bepalen, en niet vertrouwen of dat wat de Heer zegt waar is en dat we op hem kunnen bouwen en dat er geen wijzere weg is dan luisteren naar zijn stem. Die is toen begonnen en in alle eeuwen door hetzelfde gebleven. Het ligt op de bodem van ons hart. Ik ben een God in een diepste van mijn gedachten. Is de kern van de zondeval. Opstand tegen God, tegen zijn genade, zijn koningschap. Hij mag over mij niet regeren. Hij mag me af en toe helpen. Hij mag me zijn zegeningen geven, maar ik bepaal. Dat is de mens ten voeten uit. Die we in de Farao hier in al zijn eigenwijsheid voor ons zien, maar eigenlijk kijken we in de spiegel. Zo zijn we als de Heer het niet verhoedt. Allemaal. Ja, en dan hoeven we dus niet naar een ander te kijken. Dat is de mens van tegenwoordig, of dat is de jeugd van tegenwoordig. En dan schudden we onze, onze wijze, grijze haren. Nee, zegt de bijbel, zo zijn we allemaal. Vanuit onszelf gaan we de Heere niet gehoorzaam. Ketst de boodschap af op ons pand. En, zelfs als we de Heere kennen en hem lief hebben, is telkens weer het gevaar dat we toch maar weer half willen gehoorzamen, Alleen op onze voorwaarden. En, we zien het ook in dit gedeelte als we de leiders van het volk zien reageren op wat er gebeurt. Wat zeggen ze dan in vers 21 tegen Mozes en Aäron: "Moge de Heere op u toezien en moge hij oordelen omdat u ons in een kwade reuk gebracht hebt bij de Farao en bij zijn dienaren door hun een zwaard in handen te geven om ons te doden". Ja, ze geloven nog steeds dat God er is. En ze, en ze, en ze wensen maar dat de Heere Mozes en Aäron goed in de gaten zal houden en dat hij hen dan zal straffen voor wat ze hebben gedaan. Want kijk nou toch, nu hebben we het nog zwaarder. Dat is jullie schuld. Ze kunnen niet leven met wat ze zojuist van de Heere hebben ervaren. De weg die de Heere door zijn dienstknechten Mozes en Aron met zijn volk gaat. Want nou is dat woord tot Farao gesproken en nou wordt het alleen maar erger. Heere, dat kan toch niet? Dit, dit moet niet van u zijn en hier kunnen we niks mee, dus dit parkeren we. We willen een andere God, een God die niet door Mozes en Aäron werkt, die niet door deze zware weg heen werkt. Een God die past bij onze voorstelling en onze gedachten. En dan roepen ze nog de Heere aan en, en, en ze hebben het nog over hem. En, en, en ondertussen kleien ze hun eigen godsbeeld. Met die God die daadwerkelijk hier ingrijpt en zijn volk aan het bevrijden is en heenwerkt naar volkomen verlossing, eens te leven in, in dat, dat, dat land van melk en honing. Ze kunnen er niks mee, ze kunnen het niet plaatsen en ze schuiven de Heere aan de kant. En maken in feite in hun hart een eigen afgod. Later zullen ze het doen met dat gouden kalf als ze in de woestijn zijn. Als ze al bevrijd zijn, maar, maar hier doen ze hetzelfde van binnen. Met deze God kan ik niks.

Lastige woorden, de lastige realiteit, de lastige weg die de Heere gaat aan de kant geschoven. Vasthouden aan dat eigen beeld, de eigen verwachting. Maar het is niet de God die leeft. Niet de God die

bevrijdt, die ze **zo voor ogen hebben** en in feite aanroepen. Nou, straft u Mozes en Aäron maar. Is het niet herkenbaar? Kunnen we ons misschien **zo** wel voorstellen dat we **precies** zo zouden hebben gereageerd als we die Joodse leiders hadden? Hoe moet dit nu? Nu is het **helemaal** niet meer vol te houden. Wat een **verschrikking**. Wat heb je **teweegebracht**, Mozes? En dat we dan zouden zeggen: 'Nou Heere, **dat, dat kan, dat kan** ik niet, **niet** hebben en ik kan het niet, **niet** geloven dat dit van u is en dat dit uw weg is. Ik, **ik** schuif het allemaal aan de kant'. En dan kan **zo** die vraag omhoog komen: 'Wie is nou de Heere naar wiens stem ik zou moeten luisteren door Israël te laten gaan? Is dat de God die door deze **hele moeilijke** weg heen werkt?' Ja, en hoe **vergaat** het Mozes, die die **enorme klap in zijn gezicht** heeft gekregen. Vol vertrouwen naar de Farao toe. Nu gaat het komen. Nu gaat het gebeuren. En hij moet **met hangende pootjes afdruipten** en hij moet zelf zien dat het volk alleen maar in meer **ellende** terechtkomt. Wat heb ik gedaan? Wat heb ik **uitgewerkt**?

Wat doet hij? Hij doet het beste wat hij doen kan en gaat naar de Heer en stort daar **heel zijn hart uit**. Alle **waaroms** die er **in zijn binnenste** zijn. Hij brengt ze bij God, de beste plek waar we met onze **waaroms** naartoe kunnen. Toen keerde Mozes terug, vers 22, tot de Heer en zei: 'Heer. waarom hebt u dit volk kwaad gedaan? Hoe, **hoe** kan dit en waarom en **waarom** hebt u mij dan gezonden als dit het resultaat is? **Dit slaat toch nergens op** Heer. Hier kan ik met mijn verstand niet bij. **Waarom? Waarom? Waarom?** Vanaf het ogenblik dat ik naar de Farao gegaan ben om in uw naam, **nota bene** in uw naam, te spreken met uw boodschap, **heeft u dit volk, heeft hij dit volk** kwaad gedaan en u hebt uw volk helemaal niet gered. Dit is toch geen redding? Dit is de ondergang. Dit is een **ellende** waar ze straks onder zullen **bezwijken**. Heere, ik snap er niets van.' Hij snapt er niets van, maar hij schuift de Heere **niet aan de kant**. Hij gaat niet een eigen God **fantaseren**. Nou, ik zal het wel verkeerd begrepen hebben. **Ik, ik** scheur die bladzijde even **uit, uit** mijn bijbeltje, uit die boodschap van de Heere **en, en** ik hou **alleen** over waar ik wel wat mee kan. Nee, **hij, hij** legt het gewoon voor de Heere neer: Heere, waarom? En hoe? En, wat moet er **nou** dan toch gebeuren? En zo merken we dat ieder van de mensen in dit hoofdstuk **worstelt met** diezelfde vraag: 'Wie is de Heere naar wiens stem ik zou moeten luisteren'.

Ja, nou Farao die spreekt die woorden, maar die **worstelt er niet mee**. Die doet het **heel** makkelijk. Ach, ja, dat dacht je toch zeker zelf? Maar de Israëlieten, de leiders en Mozes en **ongetwijfeld** Aäron **niet minder**, ze zitten met de vraag: 'Heere, wie bent u nu en wat moeten we **nou** van u verwachten? En wat is **nou** toch uw weg? En hoe moeten we hier **nou** toch verder mee? Wie is de Heer dat ik hem zou gehoorzamen?' De vraag waar we **uiteindelijk** allemaal **ook voor staan**: 'Wie is nou de Heer over wie je misschien al wel gehoord hebt van, nou ja, **zo jong als je je herinneren kan**'. En u zegt misschien hetzelfde: 'Ja van mij ook'. Ik ben nu, zegt u, misschien **wel in de 80** maar kan me niet anders herinneren dan dat het ging over God en de bijbel. Ik ben ermee opgegroeid, maar ook naar de kerk gegaan. Ik ben **erbij bewaard** door de Heer, het hoort erbij, en toch soms die vraag van: 'Ja, wie is dan de Heere dat ik naar hem zou luisteren? Kan het zomaar **klaar en klaar**? Kan ik van hem op aan? Is het wel waar? Heb ik misschien het verkeerde boek? Had ik hier toch de Koran moeten hebben? Of de **geschriften** van, **van** Boeddha? Wie is **nou** de Heer, dat ik naar zijn stem moet luisteren, niet naar **al** die andere stemmen? Hoe kom ik daar dan achter, dat ik **echt** bij hem moet **wezen**?' Je zou **even** geneigd kunnen zijn om te zeggen: 'Nou, laten we het dan maar houden **op, op wat, wat** heel Nederland **roept**: ieder heeft zijn eigen waarheid. Als zo jou dat past **en, en** voor die ander weer wat anders, dan is het toch best? Zal **allemaal** wel **zo ongeveer** op hetzelfde neerkomen. Het zal **allemaal** wel zo ongeveer hetzelfde resultaat opleveren. Dat zal dan'. Nou ja, **twee minuten denken** en je beseft **dat die vlieger niet opgaat**. Deze wereld is door God **geschapen**, of hij is niet door God **geschapen**. Het kan niet allebei waar zijn. Ons leven is bedoeld om in zijn dienst te leven, of het is helemaal niet bedoeld om **in zijn dienst te leven**. Het kan niet allebei waar zijn. Het is of of. Maar wat is **nou** waar? Is er **nou** een eeuwig leven waar we **heen** leven en wat **uiteindelijk** de **belangrijkste** bestemming is **van, van, van** wie we zijn. Ja of nee. Dat is ja of nee. Dat is zwart of wit. En uiteindelijk **kom je er niet onderuit**: is maar één waarheid. Er kan ook maar één waarheid zijn, zoals er ook maar één werkelijkheid is waar we in leven.

'Maar, **maar** welke dan? Mijn Heere, kan ik, **kan ik** op u bouwen? En, hoe weet ik **nou** dat u de ware bent en dat uw woord **ja en amen** is en dat ik u dan ook moet gehoorzamen en dat ik een **dwaas** ben als ik niet naar u luister. Hoe weet ik dat?' Maar de bijbel maakt ons duidelijk dat de Heere ons dat **uiteindelijk openbaart** door zijn Heilige Geest. Dat hij ons door zijn Heilige Geest **de ogen opent, onze geest verlicht dat zo donker is** dat we

het niet begrijpen en ook niet willen begrijpen. Maar dat hij ons verandert en inzicht geeft. En ook het geloof geeft om uit te komen bij hem. Trouwens ook een hele troost, als je er in de praktijk van het leven tegenaan loopt in je ambtelijk werk. Of nog veel heftiger en veel dichterbij, ja in de relatie tot je kind, je kleinkind die van God niet weten wil. En dat je probeert mee te geven, richting te wijzen, getuige te zijn, maar je merkt: ik kan het hem, ik kan het haar niet geven. Zegt de bijbel ook: 'Ja, inderdaad, dat kun je niet. Het is er maar één die dat kan en dat is de Heer'. En dan mogen we maar heel voorzichtig proberen te zaaien. Met onze woorden daar, wat kan met onze houding, met onze daden, om het voor te leven, heen te wijzen naar hem. In die wetenschap: 'Heere, u moeten doen. Ik kan het niet, maar u kunt het wel. Ik mag het ook in uw genadige vaderhanden neerleggen. En als het meteen afbreekt, als ik dan mijn neus stoot, dan is er geen wanhoop. Dan, dan weet ik alleen maar: Heere, u bent machtig. Ik val misschien, en ik doe misschien domme dingen, en het ontbreekt mij aan wijsheid, maar u kunt wonderen werken. Ook bij hem, ook bij haar. Laat dat maar een heerlijke troost zijn, en rust. Uiteindelijk Heere, is bekeren uw werk'.

De Heere opent ogen door zijn Heilige Geest, dat is het geheim. Want wat daarbij het centrale punt is, wat elke keer weer blijkt als hij de ogen doet opengaan, als hij mensen tot bekering brengt, is dat hij zich in het leven van die mens gaat bewijzen als de God die zijn woord waar maakt. Telkens opnieuw blijkt in de praktijk dat hij zijn belofte waar maakt. De Heere belooft hier in Exodus dat hij Israël zal verlossen uit Egypte, uit de slavernij. En je denkt in hoofdstuk 5: 'Dat wordt nooit wat. Laten we reëel zijn, leuke poging, goed geprobeerd. Dit gaat niet werken. Ze zijn slaaf tot de ondergang toe'. Buiten de Heere gerekend? Ja. Er is nog een zware weg en een heftige weg, maar het volk wordt straks met goud overladen, zelfs het Egypteland uitgeleid op weg naar het beloofde land. En ja, dat is een weg van, van hobbelen en struikelen en 40 jaar door de woestijn zwerven, maar ze komen er aan. En ook daar is er nog de gebrokenheid en de ongehoorzaamheid, maar de Heere vervult zijn belofte. Zo is de Heere zijn weg gegaan met het volk Israël, alle eeuwen door tot op deze dag. Zo is hij zijn weg gegaan met zijn kerk. Alle eeuwen door en elke keer blijkt het weer: de Heere regeert. Dan is er een volk, dan is er een leider die de kerk onderdrukt, en Hij zegt: ik zal het eronder krijgen en ik zal het verwoesten. En waar loopt het op uit? Die leider gaat ten onder. Dat rijk bezwijkt en wat bloeit? De kerk van de Heer. En zoals ooit in Frankrijk, in het huis van een grote Godloochenaar die het plan had om het geloof in de Heere voor altijd uit te bannen, kwam later een bijbelgenootschap te zitten. De Heer regeert. Het gaat soms langs lange wegen, het gaat soms langs kronkelwegen, maar kijk maar: Hij maakt zijn belofte waar en dat zien we bovenal in Christus. In Genesis 3 was het al beloofd, dat de Heere die kop van die slang zou vermorzelen. Eeuw in, eeuw uit ging voorbij. Moet je even voorstellen: Generatie voorbij, nog een generatie, 10 generaties voorbij, 50 generaties voorbij, 100 generaties voorbij. Het is er nog niet. En dan wordt de Heiland geboren in een stal. Laten we even serieus wezen: met een redder die ligt in een stal, gaat u het niet redden. Dat gaat niet goed komen. Wat is dit nou toch weer? Nou, de Heere regeert. Door die Heiland verslaat hij de boze. Straks, hangend aan een kruis, volbrengt de Heiland wat gebeuren moet. Is dat waar? Ja, dat is waar. Heere, maar ik snap er niks van. Let maar op, zo versla ik de boze. Ja, maar hij zou toch terugkomen? En nou, nou is er al bijna 2000 jaar voorbij. We hebben duizenden jaren moeten wachten op de komst van de Messias, maar nou wachten we weer op zijn tweede komst al 2000 jaar bijna. Klopt het wel? Ja, zegt de Heer, let maar op. De dag die komt en die nadert, let maar op de naderende voetstap. Lees maar de krant. Kijk maar, het nieuws. Hoor je het? Ik heb het toch voorzeggd dat zou gebeuren. Hij komt, hij komt. Ik maak mijn belofte waar. Wie is de Heere naar wiens stem ik zou luisteren? En zal moeten luisteren? Let maar op, zegt de Heer. Kijk maar. Ik maak mijn belofte waar. Zoals hij dat ook tegen Mozes zegt in dat slotvers van hoofdstuk 5. Mozes snapt er geen lor van. Je zit met je handen in je haren en je kunt eigenlijk alleen maar denken: Het loopt God uit de hand en zijn weg is dwaasheid, en we hebben verloren. Nee, toen zei de Heere tegen Mozes: "Nu zult u zien wat ik de Farao zal aandoen. Voorzeker, door een sterke hand zal hij hen laten gaan". Ja, door een sterke hand zal hij hen uit zijn land verdrijven. Zal zeggen: Alsjeblieft weg, want als je nog langer blijft, dan blijft er niets van ons over. Daar loopt het op uit. Heere, echt waar? Ik zie er niks van en ik kan het ook eigenlijk niet geloven. Ja, daar loopt het op uit. Kijk maar. Wacht maar. Dat is het wonder van geloven dat we, dat we dan de Heere op zijn woord gaan vertrouwen en dan ook gaandeweg ontdekken: Ja, inderdaad, de Heere maakt zijn belofte waar. Hij gaat mee. Hij verslaat de vijand. De vijand van de zonde, de vijand van de duivel, die ons elke keer weer op de huid zit en die zoveel overwinningen behaalt. Heere, komt dat ooit goed? Ik struikel, ik struikel. Ik ga alleen maar terug. Ja,

het komt goed. Kijk maar. Ik heb mijn eniggeboren zoon gegeven en die heeft de duivel al verslagen. Het zijn nog maar, maar **stuiptrekkingen**. Eens zul je voor me staan, **volkomen** nieuw. Als je leeft uit mijn genade. Kan dat Heere? Ja, let maar op. Wie is de Heer dat ik naar hem luisteren zou? De God, die zijn belofte waar maakt. De God die leeft en die het zegt ook vanmorgen tegen ons: Let maar op, ik zal mijn plan **volvoeren**. Ik zal verlossing geven en de **grote** vijand die zal ik verslaan tot zijn **laatste stuiptrekking** toe. *Ook in je leven, **mensenkind**, als je soms helemaal in het nauw zit en het door de **diepste dalen heen gaat** en je dus misschien ook wel denkt: Heere, waarom en hoe moet de weg **nou** gaan. 'Als je in mijn hand bent, dan ben je veilig. Ik zal het maken. Ik **breng je thuis**. In het **eeuwig** vaderhuis. **Volkomen** nieuw. Bouw maar op mij'.*

Wie is de Heer dat ik naar hem zou moeten luisteren? Hij is de God van genade. De God die zijn eniggeboren zoon gegeven heeft en die met hem **alle** dingen schenken zal. Zouden we dan zo **dwaas** zijn deze God aan de kant te schuiven? Amen

HH Groen

Het tekst van deze morgen **bepaalt ons bij** het **bewogen** hart van God **almachtig**. In dit **schitterende, zeer rijke** hoofdstuk, waarin de Heere zo hartelijk en dringend nodigt om tot hem te komen. Want de grond voor die **nodiging is gelegd**. Want gemeente, als we toch **enigszins** Bijbelvast zijn vanmorgen, dan weten we **wel** het verband waarin dit hoofdstuk staat. Hieraan **voorafgaand** toch de hoofdstukken 53 en 54 van Jesaja en in dat bekende hoofdstuk 53 gaat het over de **lijdende knecht des Heeren**. **Het lam dat zich heeft laten slachten**. “Waarlijk”, zo klonk het daar, “**hij heeft onze krankheden op zich genomen en onze smarten die heeft hij gedragen. Om onze overtredingen is hij verwond, om onze ongerechtigheden is hij verbrijzeld. De straf die ons de vrede aanbrengt, was op hem. En door zijn striemen is ons genezing geworden**”. We weten, gemeente, vanuit het Nieuwe Testament dat die woorden **toch** vervuld zijn **geworden** in onze Heere Jezus Christus, die **toch** het **offer voor de zonden van al zijn volk heeft gebracht**. De **zegeningen** die daaruit voortkomen, die zijn **zo** groot. Daarvan horen we in hoofdstuk 54 als het gaat om de toekomst van Sion, de toekomst van Gods kerk, die in al die **verworven weldaden** delen mag. En zo is door de Heere **alles** klaargemaakt. **De grondslag van de zaligheid is gelegd**, want de schuld is verzoend en het gebouw van Gods kerk zal **naar zijn gemaakt bestek** op deze **grondslag in eeuwigheid** straks rijzen. Daarom, gemeente, **gaat vervolgens** in hoofdstuk 55 de **nodiging** uit, om tot dat **grote** heil, die zaligheid in de Heere Jezus Christus, te komen. Dorstigen worden genodigd tot de **wateren van het heil**. Met **grote klem en aandrang** klinkt het in dit **heel levendige** hoofdstuk: ‘komt en koopt en eet, en stop toch met je **langer in te spannen** voor **al** die dingen die je **ziel nooit zullen verzadigen**, maar eet het **goede** en luister daarom **aandachtig** naar mij, zegt God, want dan zul je leven. Dan zal ik een **eeuwig** verbond met je maken en dan zul je **zo veel** ontvangen en **zo oneindig** rijk worden, want wat ik **eens** aan David heb beloofd, die **gewisse weldadigheden** van David, o, die zal ik je dan ook **schenken**. Dat is dat **leven in en door** de Heer Jezus Christus. O gemeente, zie hem dan toch, zo zegt God door middel van de profeet Jesaja. In de verzen 4 en 5 van ons gedeelte staat **tot twee keer** toe dat woordje ‘zie’. “**Zie, ik heb hem (dat is Christus) gegeven tot een getuige, tot een gebieder en een vorst van de volkeren**”. Er zou nog **heel** veel over te zeggen zijn, maar dat **ziet op** het profetisch en vooral ook het koninklijke ambt van Christus, dat hem **alle** macht gegeven is. En daarom zal er ook een volk tot hem geroepen en **getrokken** worden en ze zullen naar hem, de Heere Jezus Christus, toelopen, **naar hem toe vluchten**.

Wanneer gemeente? Nou, er staat aan het einde van vers 5: “**want Hij heeft u verheerlijkt**”. Wat betekent dat? Nou, de kanttekening op de Statenvertaling die **wijst ons dan de weg** als die zegt: “**als hij (dat is, God de vader) u (de Heere Jezus Christus) verheerlijkt zal hebben, namelijk door de opstanding uit de doden en door de verhoging aan de rechterhand van zijn vader**”. O, gemeente, dan heeft de Heere Jezus Christus **zo** veel **heerlijkheid** en **begeerlijkheid** ontvangen. Wat is hij dan toch **heerlijk** en **groot** en **machtig** toen hij **steevast** van Pasen uit de dood is verzezen en hij **dood en hel heeft overwonnen** en hij opstond uit de doden. Maar wat was het ook **heerlijk** en **groot** toen hij opvoer naar zijn vader om **plaats te gaan bereiden** voor zijn kerk, om dat **volbrachte** werk **in de hemel in te dragen**. Om als voorbidder voor het **aangezicht** van zijn vader daar te staan en te pleiten voor zijn kerk die hier op aarde **nog een strijd te strijden heeft**.

En, gemeente, die verheerlijking van Christus was toch ook al eerder? De Heer Jezus was toch ook al zo groot en zo heerlijk toen hij hing aan het kruis, in die weg van zijn diepe vernedering? Daarin schitteren toch ook al zijn glorie en heerlijkheid? En als dat in je leven gaat spreken, door de kracht van woord en geest, dan ga je daar toch ook in verheugen en verblijden? Dan gaat er toch ook een trekkracht uit van zijn kruis? Dan is de Heere Jezus toch ook, en juist in de diepte van zijn lijden, ons zo onuitsprekelijk lief en dierbaar? Is dat zo bij ons vanmorgen? Gemeente, zijn we door het geschonken geloof zo aan de Heere Jezus Christus verbonden geworden dat hij ons dierbaar is geworden als de schoonste van alle mensenkinderen dat we het zeggen: "O, op zijn lippen is genade uitgestort".

Gemeente, de Heere wil zo graag dat zondaren hem leren kennen. Ons eeuwig behoud gaat de Heere zo ter harte. En dat blijkt uit heel dit gedeelte. En daarom horen we de Heere het ook roepen in onze tekst, om hem dan toch te zoeken. Met klem en met aandrang klinkt het woord in het heden der genade: "Zoek dan toch de Heere terwijl hij te vinden is, roept hem aan terwijl hij nabij is." Daartoe worden we allen genodigd, gemeente, om de Heere te zoeken. Die zich hier in zijn woord openbaart als de heilige van Israël. En die zijn zoon gegeven heeft om zijn lam te zijn, maar die ook door de rechterhand van God verhoogd is tot een vorst en een zaligmaker, om Israël te geven bekering en vergeving van hun zonden. Hem te zoeken, gemeente, hem te kennen die het eeuwige leven is. Gemeente, is dat dan geen wonder vanmorgen? Dat de Heere daar tegen u en jou zegt: "Zoekt de Heere God".

En u begrijpt vanmorgen toch wel dat het maar niet zomaar een vrijblijvende oproep is. Nee, heel dringend en met de liefde van zijn hart zegt hij het tegen ons: "Zoek mij dan toch. Roep mij aan in het heden der genade". Dat geeft tegelijkertijd wel aan, gemeente, hoe het met ons gesteld is dat we zo aangespoord moeten worden. Want die dringende raad om de Heere te zoeken, zou toch overbodig zijn geweest als de mens Adam en zijn nageslacht heel dicht bij de Heere waren gebleven. Maar niets is minder waar dan dat. Wij zijn toch goudzoekers geworden in plaats van Godzoekers, gemeente? Zoekers van ijdele eer en van wat vergaat, in plaats van dat wij zoeken datgene wat niet vergaat. Wat tekent de apostel Paulus dan ons aller beeld, dat van jou en van mij, als hij schrijft: "Er is niemand die verstandig is". Er is niemand die God zoekt van nature, tot niet één mens aan toe. Als de Heere ons dus in deze tekst oproept om hem te zoeken, dan laat dat ons zien, gemeente, dat we hem kwijt zijn en God kwijt te zijn dat is iets vreselijks. Want God is de bron van het leven, dus als je van God gescheiden bent, dan ben je gescheiden van die bron van het leven. En dan betekent: God kwijt, dat is niet anders dan de dood, gemeente. Als je God niet kent en dient en los van hem leeft, en dat geldt van ons allen van nature, dan zijn we dood. Dan bevinden we ons in de geestelijke dood. Dan leven we niet waarachtig voor hem. Dan zegt de Heere vanmorgen: "Zoekt de Heere terwijl hij te vinden is, roept hem dan toch aan terwijl hij nabij is". Een opdracht tot ons allen, gemeente, waarmee we werkzaam worden, opdat we waarlijk gaan zoeken.

Want wanneer ga je nou iets zoeken? Nou, iemand die wat mist, die gaat zoeken. Iets zoeken, dat is nog wat anders dan iets kwijt zijn. Ik kan mijn telefoon kwijt zijn, gemeente, zonder dat ik het weet. Dan ga ik die ook niet zoeken. Maar als ik onderweg ben, ik moet dringend iemand bellen en ik grijp mis, ik heb mijn telefoon niet, dan, dan schrik ik. Ik ga terugdenken, waar ben ik voor het laatst geweest? Heb ik hem daar nog gebruikt? Waar kan ik hem verloren hebben of heeft iemand hem uit mijn zak gehaald? Kijk, dan ga je zoeken vanuit een gemis dat je het weet, ik mis het. Dat is natuurlijk de bedoeling van onze tekst. Dan moeten we allen zoeken en worden we daartoe opgeroepen vanuit het woord, Maar dat we zo gaan zoeken vanuit een hartelijk gemis die God niet meer te kunnen missen. U begrijpt wel, gemeente, dan is het een zoeken dat je dag en nacht bezighoudt. Dat is als een dorst in je leven. Dat beeld wordt er in de bijbel ook vaak gebruikt. Een dorst die opgelost moet worden. Anders kom je erin om, want je weet en je beseft dat er alleen leven is in die verbondenheid aan de levende God. Van hem gescheiden, dan ben je in de dood en dan kom je als God het niet verhoedt in een eeuwige dood. Nu zegt de Heere, heel dringend en met de liefde van zijn hart: "Zoekt de Heere terwijl hij te vinden is. Roep hem aan terwijl hij nabij is".

Mag ik vragen, wie zoekt er zo vanmorgen naar God? Uit dit gemis? Mag ik het zeggen? Dat zijn toch diegenen die dan ook zeggen en belijden: dat zoeken, dat heeft hij gewerkt. Dat is vanuit hem gewerkt. Is door hem zelf opgezocht. Daarom zegt de Heer ook bij monde van Jesaja in ander gedeelte: "Ik ben gevonden door

hen die naar mij niet vraagt en ik ben gevonden door hen die naar mij niet zocht". Het begin ligt gelukkig altijd maar weer in God, gemeente, want dan ga je de trekkende kracht van de Heilige Geest in je leven opmerken, onder en door het woord, en dan komt er dat zoeken van God. En wat kom je dan anders onder het woord te zitten. En wat worden de middelen waarin de Heere tot ons spreekt ons dan zo dierbaar, zo kostbaar? Want daarin laat hij zich toch vinden? Wat is dat een ontzaglijke waarheid, gemeente, die ons diep mag verwonderen vanmorgen. Dat de Heere te vinden is, die grote en eeuwige God, onze schepper. En dat hij dan ook een plaats gegeven heeft hier op deze aarde waar hij te vinden is. Dat was toen in Israël in de tabernakeldienst en in de tempeldienst, maar toch ook vanmorgen hier, gemeente, in zijn huis. Hier wil de Heere zich op een bijzondere manier laten vinden. Het behaagt God immers "om door de dwaasheid van de prediking zalig te maken die geloven". Hij wil toch het geloof werken en versterken door het gehoor van het woord van God en daarom moet het toch gepreekt worden? Ja. Natuurlijk niet alleen de prediking, of alleen in Gods huis. Lees ook thuis elke dag, ook in uw eigen woning, in je bijbel, jongens en meisjes. Wat een wonder dat je de bijbel hebt. Gebruik je die? Want de tijd is kort en ons leven gaat als een schaduw voorbij. En wat is nou een schaduw? Open je hem en lees je daarin, elke dag weer opnieuw? Waarom? Omdat God gezegd heeft dat hij zich in zijn woord wil laten vinden. Dat zegt hij toch zelf, want dat staat toch ook in onze tekst? Calvijn, die zegt: "De Heere verschijnt aan ons als de stem van het evangelie ons in de oren klinkt." We hoeven hem niet ver te zoeken en ook geen lange omweg te maken, zoals de ongelovigen vaak doen. Immers, hij openbaart zich aan ons in zijn woord, opdat wij van onze kant tot hem zouden naderen. En, gemeente, dan openbaart hij zich. Dan maakt hij zich aan je bekend. Dat betekent dat vinden. Het betekent heel eenvoudig dat hij zich bekend maakt. Dat God zich aan je openbaart, dat het voor je openvalt, door, door de verlichting van de Heilige Geest. Als je je bijbeltje opent, jonge vrienden, begin daar maar gewoon in Genesis te lezen. Dan zul je merken dat de Heere steeds meer van zichzelf openbaart en dan is er eigenlijk niet één bladzijde in de bijbel te vinden waarin de Heere zich niet aan ons bekend maakt. Niet aan ons openbaart. En dan is onze tekst vanmorgen niet een onzeker verhaal, gemeente, maar wie de Heere zo mag zoeken die zal ook vinden, want Hij is nabij, zo zegt het woord vanmorgen. Hij is nabij degene die tot hem roepen. Want zo'n ziel die de Heere zoekt, die roept ook.

Dat houdt ook wel afstand in. Dat is ook de belijdenis: de Heere is zo ver weg en ik ben zo ver weg van de Heere. En toch, hij is niet te ver weg, gemeente. De Heere kan en wil ons horen. Hij hoort het geroep van allen die met hartelijk zuchten tot hem bidden, maar hij hoort toch ook het geroep van degenen die niet meer bidden kan. Dat het bidden niet veel meer is dan een zucht, soms nog niet eens met je hele hart. Ook dat zuchten van ons is geen grond, gemeente. Dat roepen is geen grond. Ook daarmee kunnen we niet voor God bestaan. En toch kun je dan niet anders meer en kun je het niet langer meer laten om zo tot God te roepen. In dat zuchten van uw ziel tot de Heere. En weet u wat dan die wonderlijke ervaring is? Dat de Heer hoort. U was zo ver bij God vandaan. Zo ver bij hem weg gezworven, levend in de woestijn van uw goddeloze bestaan. Maar als het zo zou zijn dat u in de woestijn van uw eigen keuzes en eigen wegen, voor het eerst zou roepen en zuchten tot God. Dan, zegt het woord van vanmorgen, dan zult u de waarheid van dit woord ondervinden, dat de Heere dat roepen hoort en dat hij zeer nabij is, gemeente. Terwijl hij nabij is, terwijl hij zichzelf naar ons toe heeft gegeven.

Ik moet denken aan die geschiedenis van die Kananeese moeder van die Kananeese vrouw, gemeente. Het was een vrouw uit die heidense delen van Tyrus en Sidon. Het huidige Libanon, zouden we zeggen. De Heer is naar die gebieden vertrokken, heidens gebied. En die vrouw was in nood en als die vrouw dan hoort dat hij gekomen is, want ze zou anders zelf nooit dat Israël zijn toegegaan, maar nu hij in dat heidenland gekomen is en haar zoon erbij is gekomen, o dan grijpt ze toch moed, gemeente, om tot hem te roepen. Dan kan ze niet laten om, om al haar nood voor hem uit te zeggen. Wat wordt bedoeld met dat de Heere nabij is? Zoals hij bij die Kananeese vrouw is gekomen, is dat hij ons opgezocht heeft, zoals hij ons ook vanmorgen, gemeente, onder en door het woord opzoekt. En dan is het zelfs ook nog weer rijker, gemeente, want die Kananeese vrouw die heeft geroepen omdat ze hoorde dat het levende woord Heere Jezus Christus zo nabij gekomen was. Maar misschien zijn er wel vanmorgen die zeggen: 'Dominee, ik vraag me eigenlijk af of het voor mij nog wel kan. Nou, kijk naar mijn leven. Heb ik dan de tijd eigenlijk niet laten lopen? De genadetijd. Is het voor mij eigenlijk niet te laat?' En dat element, gemeente, zit natuurlijk ook in onze tekst, dat moeten we niet wegpoetsen vanmorgen, dat de Heere zegt: 'Doe het nu'. Want de Heer is nu nog nabij. Nu is hij nog te vinden. Maar

misschien zijn er vanmorgen **die bestreden worden door** die gedachte, dat het te laat is, en dat wil de duivel u graag doen geloven. Om u **zo moedeloos** te maken, zodat u niet zoekt **en dat u niet vraagt en dat u niet roept**.

Nou, als we een ander gedeelte van het woord erbij nemen, gemeente, Deuteronomium 4 vers 7, dan staat daar **eigenlijk precies eenzelfde** woord maar dan **precies** andersom. Dan staat er: “**Zo dikwijls, zo vaak u hem aanroept, is hij nabij**”. Dus niet: “Roep tot hem, terwijl hij nog nabij is”, maar “**zo dikwijls als u roept**”. Dus **eigenlijk** vanuit de mens gezien. Als de mens roept, dan zul je ervaren: ‘Hij is nabij’. Dus, gemeente, dat zegt wanneer u roept is het niet te laat. Is dat niet een **aansporing** om vanmorgen naar de Heere toe te gaan? Begin dan maar met roepen, want God zegt: “**We moeten altijd op schrift met schrift vergelijken**”. Hij zal ervoor zorgen dat hij **dan** nabij is. Hij hoort dat **geroep**. Zodra u hem aanroept **in de nood van uw leven**, dan zegt God: ‘op welk ogenblik dat dan ook is, ik ben er dan bij om u te redden’. Dat belooft hij. Gemeente, **gaat** dan toch tot hem en houd **niet eerder** op met roepen totdat u vindt, **totdat u gehoor vindt**. Maar natuurlijk niet dit woord gebruiken dat u zegt: ‘O, dan is er dus nog wel tijd’. Want dat is natuurlijk wel waar dat hier in onze tekst tot twee keer toe staat ‘terwijl’. Dus daar zit een **enorme** spanning in. Terwijl hij nog te vinden is. Terwijl hij nog nabij is. Niemand kan u de **verzekering** geven dat dit morgen of over **enkele** uren nog geldt, als u dit vandaag **laat lopen**, deze aansporing, **deze oproep** van de Heere en **dit woord naast u neer zou leggen**.

Er, gemeente, zijn ook mensen die te laat beginnen met zoeken. **Dat er geen weg terug meer is**. Over het algemeen geldt toch, zo lang ons het woord van God verkondigd wordt, is de Heere te vinden. Maar er komt een tijd, gemeente, dat het niet meer kan. Amos heeft het bijvoorbeeld over die tijd, dan zegt hij: “**Ze zullen omlopen om het woord van de Heere te zoeken, maar zullen het niet vinden**”. En Prediker zegt ook: “**Er is een tijd om te zoeken, maar ook een tijd om verloren te laten gaan**” en daarom: de tijd om de Heere te zoeken en aan te roepen is nu, gemeente. In het **heden van de genade**, zolang het woord van God **nog** tot ons komt. En daarom, **jonge vrienden**, ouderen, stel toch niet uit.

Ook een **grote zaligheid** in Christus wordt ons **nog** aangeboden. De bediening **der** verzoening en dat **om niet**. Dan is het toch de **grootste dwaasheid**, wat is er mens toch een **dwaas**, zo’n vijand van zijn eigen zaligheid. Het is toch de **grootste dwaasheid** om dat komen tot hem uit te stellen? Wees niet zo’n **dwaas**, dat is wat de Heere u bidt. Het woord zegt: ‘Nu is hij de Heere, **de Heere zelf**, het gaat om hemzelf, nu is hij nog te vinden in het **heden van de genade**’. Als je je bijbel leest, **jonge vriend**, dan is er dat heden. Als je vanmorgen **onder het woord komt**, dan is er dat **liefelijke** heden. Als er **bijzondere** roepstemmen zijn, anderen die om ons heen **wegvallen**, wat ons aangrijpt, dan is het voor ons nog het heden der genade. Vanmorgen drie gemeenteleden die overleden zijn. Wat een roepstem. **Aangrijpend**. XXXXX²⁵ die morgen begraven wordt. 46 jaar. Zelf heb als **dienaar van het woord** in een **kleine** twee weken vijf rouwdiensten te leiden. Mensen van **alle** leeftijden. Meneer XXXXX vanmorgen afgeroepen, 80 jaar. Mevrouw XXXXX, 69 jaar. XXXXX, 57 jaar. Afgelopen dinsdag XXXXX begraven, 34 jaar.

En afgelopen vrijdagmiddag stonden we in onze eerste gemeente XXXXX²⁶ bij **het ontzielde lichaam** van een jongen van 16 jaar. **In de bloei van het leven** door een tractor-ongeluk **plotseling** uit het leven **weggenomen**. Komende vrijdag wordt hij begraven. **Jonge** mensen.

Wij zijn van onszelf **ongevoelig** voor de dood. En we leven maar door en we denken altijd maar dat het bij een ander is. Maar wees toch bereid om **God je schepper te ontmoeten**. Wees toch niet onverschillig in je **dwaasheid**. Leef niet oppervlakkig door zonder **borg voor je ziel**. Maar, zo zegt het woord van vanmorgen: “**zoekt de Heere terwijl hij te vinden is. Roep hem aan terwijl hij nabij is**”. En, gemeente, hij is te vinden. Hij laat zich vinden. Hij wil zichzelf **zo** graag wegschenken, ook vanmorgen weer in de prediking van het woord en hij **begeert** uw en jouw **dodelijke dag** niet. Daarin heeft de Heere **echt geen lust**. Dat zegt hij toch in zijn woord, gemeente. Maar hij zegt het: “**Hierin heb ik lust dat de zondaar zich bekeert en leeft**”. Want dan is het nog tijd om te zoeken. Tijd om te vinden. **Tijd om** je tot God te bekeren. Ja, daar valt dat woord ‘beking’. Ben je bekeerd tot God? Jesaja zegt: “**De goddeloze verlate zijn weg en de ongerechte man zijn gedachten en hij bekeerde zich**”.

²⁵ De predikant noemt hier vijf namen van gemeenteleden die recent overleden zijn. Dit is geanonimiseerd.

²⁶ De predikant noemt hier de naam van zijn eerste gemeente. Dit is geanonimiseerd.

tot de Heere". Die goddeloze wordt hier bedoeld een man van opvallende en uitbrekende zonden. En de ongerechte man een persoon die zich inlaat met zeer zware zonde. Maar gemeente, die goddeloze, die ongerechte man of vrouw, dat zijn we toch allemaal? Omdat we in het paradijs God verlaten hebben en sindsdien vervreemd van God leven. We zijn allemaal een goddeloze van nature, al kunnen we bewaard worden voor grote, uitbrekende, opvallende zonden. Maar we zijn het ook als we een net en deugdzaam leven. We kunnen zo door en door godsdienstig zijn, en toch zonder God. Paulus zegt dat wij allen, wij missen, wij missen allen de heerlijkheid van God. Daarom geldt de oproep ons allen dat wij onze weg, u en jouw weg moeten verlaten. Ga van die weg af, die van nature alleen maar bij God vandaan leidt, want op die weg bevinden we ons. Ja, je leeft wel naar God toe hoor. Besef dat. Naar die grote oordeelsdag toe. Maar daar heb je geen erg in. Je leeft allemaal maar door, misschien ook nog wel met een stuk godsdienst. Maar verlaat toch die weg, zo zegt het woord van vanmorgen. Want het is de brede weg die naar het verderf leidt. En, doe het snel. Voordat het te laat is. "En de ongerechte man zijn gedachten", wat betekent dat nou? Veel zonden die worden geboren in onze gedachtenwereld, gemeente. En wat kun je er zelfs na ontvangen genade nog zo'n last van hebben dat je zegt: 'O God, geef mij heilige gedachten. Gedachten op u en uw dienst gericht'. Van nature wentelen we ons daarin om en voeden we die gedachten en de Heer zegt: 'Verlaat die zondige gedachten'. We moeten dus in ons bestaan vernieuwd, veranderd worden, wederom geboren worden, want, gemeente, dan komt er een ander leven. Een andere wil, een ander begeren, andere gedachten. Op God gerichte gedachten. Dat is toch ook de bekering? Dat is niet alleen dat ons leven anders wordt, maar dat is ook 'metanoia' dat ons denken anders wordt. Dat we door de verlichting van de Heilige Geest anders gaan denken, anders naar onszelf gaan kijken, anders naar God en zijn woord en zijn dienst gaan kijken, anders naar deze wereld gaan kijken. Dan gaan we verstaan wat nodig is, gemeente.

Maar, zo zegt u vanmorgen, zou het ooit kunnen? Een mens kan zich toch niet bekeren en hij wil dat toch ook niet? Kan een mens dat dan? Zijn zondige weg maar zo verlaten, zijn gedachten en zich bekeren tot de Heere? En jongens en meisjes, we weten wat bekering is van de catechisatie. Drie woorden. Inkeer, tot jezelf komen. Omkeer, eerst met je rug naar de Heere toe, maar dan, dan wend je om naar zijn spreken toe. Komt er een horen wat de Heere zegt en dan ook een wederkeer en daadwerkelijk tot hem gaan, zoals die verloren zoon terugging tot de vader. Maar kan een mens dat dan? Nou, gemeente, dat doet God. De Heer hoeft zomaar te spreken en het is zo. Hij heeft toch maar te gebieden en het staat er. Ja toch? Want we kunnen altijd maar weer zeggen: 'Een mens kan niet zoeken en een mens kan niet roepen'. Maar als de Heere spreekt, gemeente, als het gebeure dat onder en door het woord heden zo gij zijn stem hoort, dan is ook dat er. Dan brengt hij het ook in je hart. En als hij gebiedt: 'Zoekt en roept en bekeert u', dan staat het er ook. Dan komt het er ook, gemeente. Door de kracht van zijn woord en geest.

Daarom mag je verwachting hebben van het woord. Alleen van het woord. Dat is die stem van God dan zo indringend en zo ernstig en zo welmenend klinkt. En als die stem doordringt tot in uw hart, ja, dat kan het niet anders of u of jij gaat zich bekeren. Dan zullen we met smeking en geweent wederkeren tot de Heere. En wat staat er dan, gemeente? "Zo zal hij zich zijner ontfermen en tot onze God, want hij vergeeft menigvuldiglijk". Wat is dat een machtige, heerlijke belofte, gemeente. Zo is de Heere voor een zondaar die tot hem wederkeert. Allen die zo tot hem naderen, die zal hij niet verstoten. Dat zegt het woord. Hij zal zich juist over zondaren ontfermen. U hoort het toch wel, gemeente? Het is een woord om te lokken, één en al lokking van de Heere om naar hem toe te gaan. Het Hebreeuwse woord wat daar staat voor ontfermen, daar zit het beeld achter van de tere liefde van een moeder voor haar kind. Nou, we kunnen ons daar vanmorgen toch allemaal wel een beeld bij vormen. Daar hoeven we zelf geen moeder voor te zijn. Zo'n klein kind dat in alles van die tere moederzorg afhankelijk is. Als zo'n moeder, en wat doorgaans zo is, een echte moeder is (er kunnen ook andere ervaringen zijn), maar gelukkig zijn er nog veel echte moeders, de meeste moeders geldt dat, dan heeft zo'n moeder alles voor haar kind over. Ach gemeente, dat beeld, daar moeten we aan denken als we hier lezen dat de Heere zich zijner zal ontfermen. Dan zal hij voor u zijn, zoals een moeder is voor haar kleine kindje. Is dat niet teer, gemeente? Is dat niet een uitnodiging om tot hem te gaan? Misschien durft u niet tot hem weder te keren. Of hebt u van die harde gedachten over God en verdenkt u hem van, van onwil om u of jou te zaligen? Maar het staat er toch? Hij zal zich zijner ontfermen. En tot onze God, dat is dat mijne en daar word je ook in zijn huisgezin opgenomen, want hij vergeeft menigvuldiglijk al wat je hebt misdreven. Hoeveel het zij,

ook in het leven der genade die terugkerende zonde. Hij vergeeft keer op keer al die zonden waartegen je strijdt. Zodat je dagelijks verkeert aan de troon van zijn genade. Nou gemeente, zo is nou de Heere. Zo breidt hij ook van morgen weer zijn handen tot ons allen uit, ook als we van de buitenkant misschien heel wat zijn, maar van binnen een vat vol van zonde en ongerechte gedachten. Misschien wel in de kerk, misschien vanmorgen thuis met ons verbonden, maar die moet zeggen: 'Ik ben zo ver bij God vandaan'. Nou, dan zegt de Heere vanmorgen: "Komt heden toch tot mij". Rennen toch, tot mij en stel toch niet uit, want ik laat me vinden en ik ben daarbij en ik zal me zeer zeker over u ontfermen en al uw zondes schuld vergeven.

En omdat nog extra te benadrukken, gemeente, dan volgt er eigenlijk iets bijzonders. In de verzen 8 en 9, we staan er nog kort even bij stil, die verzen die horen bij elkaar, want tot nu toe is het Jesaja geweest die gesproken heeft namens de Heere. Maar nu het over die vergeving gaat van God, nu neemt de Heere zelf het woord. Het lijkt wel of de Heere zich niet inhouden kan nu het om die vergeving gaat die hij zo graag wil wegschenken aan zo'n mens die met zijn verloren bestaan tot hem vlucht. En hij die in deze verzen met de grootste nadruk willen onderstrepen, gemeente. De Heere mengt zich als het ware persoonlijk in het gesprek dat de profeet Jesaja met het volk Israël heeft. En dan volgt daar een heerlijk getuigenis, gemeente, van een vergeving die al onze maten en al onze perken ver te boven gaat. Het is alsof de Heere wil zeggen: 'Dat is voor een mens niet uit te drukken, hoe groot die vergeving is'. En daarin zegt de Heere tot ons: 'Ik ben zo geheel anders dan u'. "Mijn gedachten zijn niet ulieder gedachten. En uw wegen zijn niet mijn wegen, spreekt de Heere". Gemeente, daarmee worden onze gedachten en onze wegen veroordeeld. O, zegt u, dan kunnen we dus niet anders dan het oordeel verwachten. Nee, juist niet. Want de Heer zegt: 'Uw denken, dat is altijd maar weer bij mij vandaan en uw wegen zijn wegen die leiden bij mij weg, van mij af. Maar mijn weg en mijn gedachten, dat is naar de zondaar toe. Mijn wegen en mijn gedachten zijn hoger'. Hoor maar in vers 9: "Want gelijk de hemelen hoger zijn dan de aarde, also zijn mijn wegen hoger dan uw wegen en mijn gedachten dan uw gedachten." Dat zijn wegen en gedachten, gemeente, die voortkomen uit een eeuwige vrije liefde. Vanuit het welbehagen dat God in Christus in een zondaar heeft en zo, zegt God, kom ik naar u toe. Dat zijn de wegen die ik ga naar u toe, tot uw behoud. Dat zijn mijn gedachten die ik over u denk. Voor elk die mij zoekt, die mij aanroept in de nood van zijn leven, die zijn weg en zijn gedachten verlaat, die zich bekeerd en mij om vergeving bidt. O, die zal ontferming, die zal vergeving krijgen. Gemeente, we hebben zo onze gedachten over God en door de zonde heeft de duivel ons verkeerde gedachten over God gegeven. En daardoor verdenken we de Heere in zijn liefde en ook als de Heere met zijn Geest in ons gaat werken, dan kan er nog zoveel vrees zijn. Maar de Heere wil ons door deze woorden bemoedigen. Ook die vreesachtig zijn. Hij wil die vrees wegnemen door ons vanmorgen zijn hart te tonen, gemeente.

Want deze woorden van Jesaja, die vatten wij nog wel eens verkeerd op. Als ons leven anders gaat dan gedacht, dan zeggen we: 'Ja, Gods wegen, die zijn toch hoger dan onze wegen'. Dat is natuurlijk zo. Wij begrijpen Gods weg niet, en ook zijn leiding met ons leven niet. En dan halen we deze tekst nog wel eens aan: Gods wegen zijn hoger dan onze wegen. En ja, in die zin kan dat ook tot troost zijn. Een overgave geven aan de Heere hoe hij ons leven leidt. Maar, gemeente, de tekst in het verband waarin het staat heeft toch een andere betekenis. Het is niet een tekst die iets zegt over Gods voorzienigheid, maar het is een tekst die juist iets zegt over het hart van God. Namelijk dat God zo totaal anders is dan wij. De Heere is vergevingsgezind. Die berouwvol tot hem wederkeert, dat wil de Heere hiermee zeggen, die schenkt hij overvloedig vergeving en als een moeder slaat hij dan zijn armen om zulk een heen. En om dat nog eens extra bij ons aan te prijzen staat erbij: "zo spreekt de Heere". "Mijn wegen hoger dan uw wegen en mijn gedachten hoger dan uw gedachten, spreekt de Heere", vers acht. Woord van God zelf, waar we op aankunnen. Want de Heere weet het wel dat er mensen zijn die zo tobben over die vraag 'zal het wel echt waar zijn?' en de profeet die weet het wel en de Heere zoveel te meer, hoe iemand daarmee kan zitten. Dat je niet zo gemakkelijk te overtuigen bent van zijn vergevingsgezindheid. U bent bang om uzelf te bedriegen. Daarom eindigt vers 8 met die woorden, "zegt de Heer". Ik ben niet zoals u, zegt de Heer. "Want mijn gedachten zijn niet ulieden gedachten en uw wegen zijn niet mijn wegen, spreekt de Heere". Nee, die wegen en die barmhartigheid van mij die zijn hoog. Ze komen voort uit een barmhartigheid die wij als gevallen zondaren nauwelijks kunnen bevatten. Psalm 103 spreekt er op een soortgelijke wijze over gemeente: "Want zo hoog de hemel is boven de aarde is zijn goedertierenheid geweldig over degenen die hem vrezen". Calvijn, die zegt bij deze woorden: "Omdat het moeilijk is vrees weg te

nemen uit een bevende geest, ontleent Jesaja een argument aan Gods natuur en Gods karakter. Om te laten zien dat hij gereed zal staan om te vergeven en ons met hem te verzoenen". Hier moet je vandaag eens wat verder over mediteren. Want wat buigt de Heere in zijn woord zich dan toch opnieuw zo laag tot ons neer. Waarom? Van die onwillige mensen te nodigen. Te lokken. Te trekken. Om u en jou te overtuigen. Want echt waar, als je verloren gaat jongen, meisje, man, vrouw... het ligt nooit aan God. Zullen we nooit aan de Heere kunnen toeschrijven. Dan gaan we echt door eigen schuld verloren. Omdat we dit woord ook van vanmorgen niet beliefden te geloven. En dan wil dat evangelie als dat ons verkondigd wordt vanmorgen nog als een wet zijn, gemeente. Want dan kan het evangelie ook zo ontdekkend zijn, als het in zijn gunning, in zijn ruimte gepredikt wordt, dat je gewaar wordt: 'Wat lig ik er dan toch zo vierkant tegenin? En God is wel gewillig, Maar ik ben zo onwillig. Zo veel zondigen tegen zo veel liefde'. Hoe lang al in uw leven? En tegen zo veel eindeloos geduld van de Heere. O, dat het smart zal geven in uw ziel. En dat jij met rouw tot de Heere zult wederkeren, want gemeente, het is nog genadetijd. En in die tijd zegt de Heer: "Zoekt toch de Heere terwijl hij te vinden is. Roept hem aan terwijl hij nabij is". Laat die tijd toch niet in ongeloof voorbij gaan, want dan kunt u straks niet meer op genade hopen. Wie weet hoe snel die dag er voor ons is. Aan wie heden tot hem vlucht en zijn leven voor de Heere neerlegt, die hoeft aan Gods genade niet te vertwijfelen, want de Heere zegt: "Ik vergeef menigvuldig. Ik ben zo geheel anders dan u. Mijn wegen, mijn gedachten zijn hoger, spreekt de Heer". O, gemeente, kom dan toch tot uw Heiland. "Wacht langer niet. Kom heden tot hem die redding u biedt. Die voor zondaren de hemel verliet". Hoor dan toch naar zijn roepstem die zegt: Kom. Amen.

Bijlage 2 - Preekfragmenten

1	Kerst begint in het donker van de nacht. In de harde werkelijkheid van onze wereld. Lucas vertelt van Keizer Augustus die met harde hand regeert. Over Jozef en Maria die ver van huis hun eerste kindje krijgen. We hebben een schamele stal. En ook nog herders, een geminachte beroepsgroep, in de nacht. Uitgerekend in deze wereld begint kerst.	TRUE	VH	kerst
1	Kerst begint in de nacht. In de werkelijkheid van onze wereld. Lucas vertelt van Keizer Augustus die streng regeert. Over Jozef en Maria die ver van huis hun eerste kindje krijgen. We hebben een eenvoudige stal. En ook herders, een onbelangrijke beroepsgroep, in de nacht. In deze wereld begint kerst.	FALSE	VH	kerst
2	Hoe moet het verder met je bedrijf? Je weet het niet. Al die regels van de overheid, dan weer zus en dan weer zo. Het wordt je bijna teveel. Hoe gaat het verder? Kan je zoon, je dochter, de boerderij later nog van jou overnemen? Keizer Augustus die zich groot maakt. Voor de buitenwereld ben je geslaagd. Je bent getrouwd. Je hebt twee kinderen. Een mooi huis. Maar van binnen huil je. Is dit het?	TRUE	VH	kerst
2	Hoe moet het verder met je bedrijf? Je weet het niet. Die regels van de overheid, steeds anders. Het wordt je teveel. Hoe gaat het verder? Kan je zoon, je dochter, de boerderij later nog van jou overnemen? Keizer Augustus die belangrijk is. Voor anderen ben je geslaagd. Je bent getrouwd. Je hebt twee kinderen. Een huis. Maar je voelt je verdrietig. Is dit het?	FALSE	VH	kerst
3	In het geboorteverhaal gaat God dank de hemel open en laat God een nieuw licht schijnen in onze wereld. In een kribbe. In een stal. God geeft op de grootheid van Keizer Augustus, toen en nu, een krachtig, kwetsbaar antwoord. Op ons diepste verlangen. Er is licht te vinden bij het kind in de kribbe.	TRUE	VH	kerst
3	In het geboorteverhaal gaat de hemel open en laat God een licht schijnen in onze wereld. In een kribbe. In een stal. God geeft op de grootheid van Keizer Augustus, toen en nu, een antwoord. Op ons verlangen. Het is goed bij het kind in de kribbe.	FALSE	VH	kerst
4	En wie herkent niet iets van de verwondering bij het zien van een pasgeborene. Dat raakt. Dat raakt. In dit kind, in een kind raakt de hemel de aarde. Dit geeft vertrouwen dat een ster het verschil kan maken. In het donker een ster. Eén lichtje is het verschil tussen helemaal donker en iets minder donker.	TRUE	VH	kerst
4	En wie herkent niet de verwondering bij het zien van een baby. Dat raakt. In dit kind komen aarde en hemel samen. Dit geeft vertrouwen dat een ster het verschil kan maken. In het donker een ster. Eén lichtje is het verschil tussen donker en minder donker.	FALSE	VH	kerst
5	Wat wordt er met angst geleefd. We moeten niet met angst, maar met vertrouwen, hoe klein ook, maar met iets van vertrouwen naar de toekomst kijken. En daarom zingen we hier dat de hemel opengaat en dat we meer dan ooit verlangen naar vrede op aarde. We kunnen ervan zingen met elkaar en misschien zingen we de hemel dan wel op aarde. Gloria in Excelsis.	TRUE	VH	kerst

5	Wat wordt er met angst geleefd. We moeten niet met angst, maar met vertrouwen, hoe klein ook, naar de toekomst kijken. En daarom zingen we hier dat de hemel opengaat en dat we verlangen naar vrede op aarde. We kunnen ervan zingen met elkaar.	FALSE	VH	kerst
6	En de boot is met de leerlingen op een meer. Er is een hevige storm opgestoken en ze worstelen met wind en golven en ze roeien alsof hun leven er vanaf hangt. Maar het helpt allemaal niets.	TRUE	VH	groen
6	En de boot is met de leerlingen op een meer. Er is een storm opgestoken en ze hebben te maken met wind en golven en ze roeien hard. Maar het helpt niets.	FALSE	VH	groen
7	Wees niet bang, klinkt het ook hier. Wij moeten niet bang zijn. Geloven is vertrouwen. Hij is erbij. Het wankelende bootje van ons leven, van de kerk, van jouw eigen aangevochten, wankelende en wiebelende geloof? Dat bootje dat gaat niet ten onder, wat er ook gebeurt. Geloven is stil vertrouwen.	TRUE	VH	groen
7	Wees niet bang, klinkt het ook hier. Wij moeten niet bang zijn. Geloven is vertrouwen. Hij is erbij. Ons leven, de kerk, jouw geloof? Dat blijft bestaan, wat er ook gebeurt. Geloven is vertrouwen.	FALSE	VH	groen
8	Er zijn mensen die mij wel eens vertellen over zo een dergelijke ervaring. En misschien heeft u zelf ook wel eens zo'n ervaring gehad waarin u het uitroept: 'Ik red het niet alleen'. Dat je dan midden in je paniek, je angst, toevlucht zoekt tot een gebed, ook al is dat maar een paar zinnen, en dat je dan vervolgens rust ontvangt.	TRUE	VH	groen
8	Er zijn mensen die mij vertellen over zo'n ervaring. En misschien heeft u zelf ook zo'n ervaring gehad waarin u zegt: 'Ik red het niet alleen'. Dat je dan in je angst, hulp zoekt in een gebed, ook al is dat kort, en dat je daarna rustig wordt.	FALSE	VH	groen
9	Als de Heer bij ons aan boord is gegaan, ontstaat ontzag voor de heilige, aanwezige God. Dan ontstaat er rust. Geloven. We zijn niet de eerste. Vele getuigen gaan ons voor: Abraham, Mozes en die hele Bijbelse stoet.	TRUE	VH	groen
9	Als de Heer bij ons is, ontstaat ontzag voor God. Dan ontstaat er rust. Geloven. We zijn niet de eerste. Getuigen gaan ons voor: Abraham, Mozes en vele anderen.	FALSE	VH	groen
10	Het verhaal over de storm op het meer is een hoopvol, zomers paasverhaal. Voor ons kan het een hele steun zijn dat de leerlingen van Jezus ook hun doodsangsten hebben uitgestaan, ook hun twijfels hebben gehad, terwijl ze zo dicht bij de Heer hebben geleefd.	TRUE	VH	groen
10	Het verhaal over de storm op het meer is een paasverhaal. Voor ons kan het een steun zijn dat de leerlingen van Jezus ook hun angsten en twijfels hebben gehad, terwijl ze dicht bij de Heer hebben geleefd.	FALSE	VH	groen
Fragment-id	Fragment-tekst	Intensief	Kerkcode	Kalender

11	Het brengt ons rechtstreeks naar de reis van Jozef en Maria: gedwongen door een keizerlijk decreet op zoek naar een plek om te rusten, maar uiteindelijk geconfronteerd met een tochtige stal. Deze reis roept parallellen op met dat andere oude bijbelverhaal van Abraham en Sarah.	TRUE	PG	kerst
11	Het brengt ons naar de reis van Jozef en Maria: gedwongen door een decreet op zoek naar een plek om te rusten, maar ze vonden een stal. Deze reis lijkt op het bijbelverhaal van Abraham en Sarah.	FALSE	PG	kerst
12	En hoe is dat nou voor jou? Maak je ook, maak jij ook zo'n bijzondere levensreis? Zonder een gedetailleerde kaart van je toekomst maak je je misschien zorgen over je vrijheid? Ben je onzeker over je pensioen? Woon je door het huizentekort nog steeds thuis?	TRUE	PG	kerst
12	En hoe is dat voor jou? Maak je ook zo'n levensreis? Zonder een toekomstplan maak je je misschien zorgen over je vrijheid? Ben je onzeker over je pensioen? Woon je door het huizentekort nog thuis?	FALSE	PG	kerst
13	Dan zie je het gewoon voor je: de rauwe bestaansonzekerheid, de kwetsbaarheid van het menselijk bestaan. En het kerstverhaal.... volgens mij biedt het kerstverhaal dan juist ook weer hoop. Hiervoor. Voor mensen die kwetsbaar zijn, want Jezus zelf werd geboren in kwetsbaarheid.	TRUE	PG	kerst
13	Dan zie je het voor je: de bestaansonzekerheid, de kwetsbaarheid van het leven. En het kerstverhaal.... volgens mij biedt dat hoop voor mensen die kwetsbaar zijn, want Jezus was zelf kwetsbaar.	FALSE	PG	kerst
14	Is vrede eigenlijk nog wel realistisch in deze onzekere tijd, onrustige tijd? En hoewel de wereld nog steeds met conflicten te maken heeft, biedt het kerstverhaal een boodschap van vrede. Maar echte vrede is die vrede van het kerstverhaal. Een andere vrede. Niet waar je in de eerste plaats aan denkt. Want Jezus kwam vrede brengen tussen God en mensen. Tussen die hemelse Vader en zijn kinderen.	TRUE	PG	kerst
14	Is vrede eigenlijk nog wel mogelijk in deze tijd? En hoewel de wereld nog steeds met ruzies te maken heeft, biedt het kerstverhaal een boodschap van vrede. Maar echte vrede is die vrede van het kerstverhaal. Niet waar je in de eerste plaats aan denkt. Want Jezus kwam vrede brengen tussen God en mensen.	FALSE	PG	kerst
15	Wat Gods liefde belichaamt in Jezus heeft de kracht om wonden te genezen. Om ons hart, ons leven te verwarmen. Zelfs in de koudste stal van ons bestaan. En temidden van onze hectische levens, waar we op eigen kracht proberen te reizen zonder te weten waar we naartoe gaan, mag juist dit kerstverhaal fungeren als een kompas.	TRUE	PG	kerst
15	Wat Gods liefde laat zien in Jezus, kan genezen en ons hart en leven beter maken. Zelfs als het bestaan moeilijk is. En middenin onze levens, waar we doorgaan zonder te weten waar we naartoe gaan, mag dit kerstverhaal richting geven.	FALSE	PG	kerst

16	Herken je dat? Je bent een dag weer eens druk geweest. Je werk gedaan, boodschappen, zorgen voor je gezin en eindelijk zit je dan op de bank met je telefoon in je hand. Scrollen door de laatste berichten en een filmpje bekijken. Even niets, alleen maar rust. En toch kan je dan met zo'n mobiel in je hand met de wereld verbonden zijn.	TRUE	PG	groen
16	Herken je dat? Je bent een dag druk geweest. Je werk gedaan, boodschappen, zorgen voor je gezin en dan zit je op de bank met je telefoon in je hand. Scrollen door de berichten en een filmpje bekijken. Rust. En toch kan je met een mobiel in je hand met iedereen contact maken.	FALSE	PG	groen
17	De leegte die we ervaren in ons leven, ondanks dat volgepakte leven wat we hebben. We hebben eigenlijk nergens meer tijd voor. Misschien is dat volgepakte leven juist wel het bewijs van een innerlijke armoede. Want mensen zoeken betekenis in vervulling, maar buiten God om heeft die zoektocht geen kans van slagen.	TRUE	PG	groen
17	Ons leven kan leeg aanvoelen, ondanks dat volle leven wat we hebben. We hebben nergens meer tijd voor. Misschien is dat volle leven het bewijs van armoede in jezelf. Want mensen zoeken betekenis in dingen doen, maar buiten God om lukt die zoektocht niet.	FALSE	PG	groen
18	Al die beproevingen, alles, alles waar we tegenaan lopen, die, die helpen om ons om uiteindelijk de rust bij God zelf te vinden. Dat goud, dat vinden we wanneer we ons geloof niet beperken tot die zondagse rituelen, maar ons volledig toevertrouwen aan Hem. Het betekent dat we juist in de moeilijke momenten van ons leven, dat we daarin blijven zoeken naar die hand die leidt.	TRUE	PG	groen
18	Al die moeilijke dingen en alles waar we tegenaan lopen, die helpen om ons om de rust bij God zelf te vinden. Dat goud, dat vinden we wanneer we ons geloof niet beperken tot zondagse rituelen, maar ons geven aan Hem. Het betekent dat we in de moeilijke momenten blijven zoeken naar God.	FALSE	PG	groen
19	Want hoe verblind kunnen wij raken door alle meningen en geluiden die we horen vanuit de wereld, die worden uitgekraamd aan al die talkshowtafels.	TRUE	PG	groen
19	Want we kunnen in de war raken door meningen en geluiden die we horen vanuit de wereld, die klinken aan talkshowtafels.	FALSE	PG	groen
20	Dan kan je nog afvragen, hoe herken je dan een overwinnaar? Een overwinnaar is niet iemand die perfect leeft. Een overwinnaar in deze brief is iemand die Jezus de belangrijkste plaats heeft gegeven in zijn leven. Een overwinnaar is iemand die de deur heeft geopend en Jezus heeft binnengelaten.	TRUE	PG	groen
20	Dan kan je nog afvragen, hoe herken je dan een overwinnaar? Een overwinnaar is niet iemand die goed leeft. Een overwinnaar in deze brief is iemand die Jezus de belangrijkste plaats heeft gegeven in zijn leven. Een overwinnaar is iemand die Jezus in zijn of haar leven heeft.	FALSE	PG	groen
Fragment-id	Fragment-tekst	Intensief	Kerkcode	Kalender

31	Maar het was geen gezellig lampje. Nou ja, daar heeft waarschijnlijk wel een gezellig vuurtje gebrand, daar bij die herders. Want meestal staken ze in de duisternis van de nacht wel een vuurtje aan om zich te warmen en ook om eventuele roofdieren op afstand te houden, zo alleen als ze daar zitten. Misschien waren de meesten wel ingedommeld.	TRUE	GB	kerst
31	Maar het was geen lampje. Nou ja, er heeft waarschijnlijk wel een vuurtje gebrand bij die herders. Want meestal staken ze 's nachts wel een vuurtje aan om zich te warmen en ook om roofdieren op afstand te houden, als ze daar alleen zaten. Misschien waren de meesten wel in slaap gevallen.	FALSE	GB	kerst
32	Opeens, middenin de duisternis, een helder, krachtig licht: de heerlijkheid van de Heere, het straalt er vanaf. Hier gebeurt wat. Ja, en dat voor de mensen toen. Het grootste licht dat ze kenden in de duisternis was een flink brandend vuur.	TRUE	GB	kerst
32	Opeens, in het donker, een licht: de heerlijkheid van de Heere, het straalt er vanaf. Hier gebeurt wat. Ja, en dat voor de mensen toen. Het grootste licht dat ze kenden in het donker was een brandend vuur.	FALSE	GB	kerst
33	Als de komst van de Redder goed nieuws is, dan is er wat aan de knikker. Dan is er een probleem. Dan moet er wel nood wezen. Ja, en als je dan de boodschap van de engel hoort, dan besef je opeens: 'Ja, dan is kerst dus niet bepaald het verhaal van alleen de gezelligheid'.	TRUE	GB	kerst
33	Als de komst van de Redder goed nieuws is, dan is er wat mis. Dan is er een probleem. Dan moet er wel nood zijn. Ja, en als je dan de boodschap van de engel hoort, dan besef je: 'Ja, dan is kerst dus niet het verhaal van de gezelligheid'.	FALSE	GB	kerst
34	We hebben Hem nodig als Koning. Een Koning die regeert. Onze koning en koningin in onze tijd hebben over het algemeen niet veel macht meer. Hebben weinig meer in de melk te brokkelen. Maar de Koning waar het hier over gaat die bepaalt wat er gebeurt.	TRUE	GB	kerst
34	We hebben Hem nodig als Koning. Een Koning die regeert. Onze koning en koningin hebben niet veel macht meer. Hebben weinig te vertellen. Maar de Koning waar het hier over gaat die bepaalt wat er gebeurt.	FALSE	GB	kerst
35	En nou klinkt heel eenvoudig en heel rijk de heerlijke boodschap van grote blijdschap: de grote Redder is gekomen om je daarvan te verlossen.	TRUE	GB	kerst
35	En nou klinkt eenvoudig en rijk de goede boodschap van blijdschap: de Redder is gekomen om je daarvan te verlossen.	FALSE	GB	kerst
36	Dan komt de grote klap voor Mozes en Aäron. Het volk viel meteen ter aarde in dankbare verwondering. Viel de Heere te voet. Maar de Farao die reageert totaal anders.	TRUE	GB	groen
36	Dan komt de klap voor Mozes en Aäron. Het volk viel op de grond in verwondering. Viel voor de Heere neer. Maar de Farao die reageert anders.	FALSE	GB	groen
37	In Genesis 3 was het al beloofd, dat de Heere die kop van die slang zou vermorzelen. Eeuw in, eeuw uit ging voorbij. Moet je even voorstellen: Generatie voorbij, nog een generatie, 10 generaties voorbij, 50 generaties voorbij, 100 generaties voorbij. Het is er nog niet. En dan wordt de Heiland geboren in een stal.	TRUE	GB	groen

37	In Genesis 3 was het al beloofd, dat de Heere die kop van die slang zou stukmaken. Eeuwen gingen voorbij. Moet je voorstellen: Generaties gaan voorbij. Het is er nog niet. En dan wordt de Heiland geboren in een stal.	FALSE	GB	groen
38	Mozes snapt er geen lor van. Je zit met je handen in je haren en je kunt eigenlijk alleen maar denken: 'Het loopt God uit de hand en Zijn weg is dwaasheid, en we hebben verloren'. 'Nee', zei de Heere tegen Mozes.	TRUE	GB	groen
38	Mozes snapt er niks van. Je weet het niet meer en je kunt alleen maar denken: 'God laat het los en Zijn weg is verkeerd, en we hebben verloren'. 'Nee', zei de Heere tegen Mozes.	FALSE	GB	groen
39	Ook in je leven, mensenkind, als je soms helemaal in het nauw zit en het door de diepste dalen heen gaat en je dus misschien ook wel denkt: 'Heere, waarom en hoe moet de weg nou gaan?'. 'Als je in Mijn hand bent, dan ben je veilig', zegt God.	TRUE	GB	groen
39	Ook in je leven, als je soms in de problemen bent en het misgaat en je misschien ook wel denkt: 'Heere, waarom en hoe moet de weg nou gaan?'. 'Als je bij Mij bent, dan ben je veilig', zegt God.	FALSE	GB	groen
40	'Maar, maar welke dan? Mijn Heere, kan ik, kan ik op u bouwen? En, hoe weet ik nou dat U de ware bent en dat Uw woord ja en amen is en dat ik U dan ook moet gehoorzamen en dat ik een dwaas ben als ik niet naar U luister. Hoe weet ik dat?' Maar de Bijbel maakt ons duidelijk dat de Heere ons dat uiteindelijk openbaart door Zijn Heilige Geest.	TRUE	GB	groen
40	'Maar welke dan? Mijn Heere, kan ik op U bouwen? En, hoe weet ik dat U de ware bent en dat Uw woord waar is en dat ik U dan ook moet gehoorzamen en dat ik dom ben als ik niet naar U luister. Hoe weet ik dat?' Maar de Bijbel maakt ons duidelijk dat de Heere ons dat laat zien door Zijn Heilige Geest.	FALSE	GB	groen
Fragment-id	Fragment-tekst	Intensief	Kerkcode	Kalender
41	De engel heeft het de herders mogen verkondigen. En bij die verkondiging kwamen nog eens duizenden en duizenden engelen die de lof op God bezongen	TRUE	HH	kerst
41	De engel heeft het de herders mogen vertellen. En bij die boodschap hadden zich nog eens duizenden engelen gevoegd die Gof lofzongen.	FALSE	HH	kerst
42	Uit Lucas 1 vers 4 wordt ons duidelijk dat die hele kerstgeschiedenis zich afspeelt in de dagen van Herodes, de koning van Judea. Zo liggen de zaken. En ook die Herodes heeft niet alles te vertellen, want het is die door-en-door heidense Keizer Augustus die zich als een God laat vereren en die enorm veel macht heeft.	TRUE	HH	kerst
42	Uit Lucas 1 vers 4 wordt ons duidelijk dat de kerstgeschiedenis plaatsheeft in de dagen van Herodes, de koning van Judea. Zo is het. En ook die Herodes heeft niet alles te vertellen, want het is Keizer Augustus die zich als een God laat vereren en die heel veel macht heeft.	FALSE	HH	kerst
43	Maar het is toch eigenlijk vandaag aan de dag niet veel anders dan in de dagen van Augustus? Ook nu heeft het er toch alles van dat de macht en de zondige krachten het voor het zeggen hebben in deze wereld en niet de Heere? Je hoeft toch het nieuws maar te volgen. Wat komt er toch niet allemaal naar je toe?	TRUE	HH	kerst

43	Maar het is toch tegenwoordig niet anders dan in de dagen van Augustus? Ook nu lijkt het dat de macht en de zondige krachten de baas zijn in deze wereld en niet de Heere? Je hoeft toch het nieuws maar te volgen. Wat hoor je dan?	FALSE	HH	kerst
44	De wereldgeschiedenis wordt niet bepaald in Moskou of in Washington. God schrijft geschiedenis. Want met Zijn komen in deze wereld is er iets ontzaglijks, iets fundamenteels gebeurd. Zijn komen zet het hele wereldgebeuren in een ander licht.	TRUE	HH	kerst
44	De wereldgeschiedenis wordt niet bepaald in de politieke hoofdsteden. God bepaalt de geschiedenis. Want met Zijn komen in deze wereld is er iets groots gebeurd. Zijn komen maakt alles wat er in de wereld gebeurt anders.	FALSE	HH	kerst
45	Mag ik u wat vragen, mag ik jou wat vragen? Is er dan vanmorgen bij u, bij jou plaats voor deze geboren Zaligmaker? Hij zal toch ook moeten komen in uw hart, in jouw hart, wil het straks eeuwig goed zijn in die ontmoeting met God.	TRUE	HH	kerst
45	Mag ik u en jou wat vragen? Is er dan vanmorgen bij u en jou plaats voor deze geboren Zaligmaker? Hij zal toch ook moeten komen in uw en jouw hart, wil het voor altijd goed zijn in die ontmoeting met God.	FALSE	HH	kerst
46	De Heere wil zo graag dat zondaren Hem leren kennen. Ons eeuwig behoud gaat de Heere zo ter harte. En dat blijkt uit heel dit gedeelte. En daarom horen we de Heere het ook roepen in onze tekst, om Hem dan toch te zoeken. Met klem en met aandrang klinkt het woord.	TRUE	HH	groen
46	De Heere wil graag dat zondaren Hem leren kennen. Ons behoud is voor de Heere belangrijk. En dat blijkt uit heel dit gedeelte. En daarom horen we de Heere het ook zeggen in onze tekst, om Hem te zoeken. Dringend klinkt het woord.	FALSE	HH	groen
47	En u begrijpt vanmorgen toch wel dat het maar niet zomaar een vrijblijvende oproep is. Nee, heel dringend en met de liefde van Zijn hart zegt Hij het tegen ons: 'Zoek Mij dan toch'.	TRUE	HH	groen
47	En u begrijpt vanmorgen wel dat het maar niet maar een oproep is. Nee, dringend en met liefde zegt Hij het tegen ons: 'Zoek Mij'.	FALSE	HH	groen
48	Wat is dat een ontzaglijke waarheid die ons diep mag verwonderen vanmorgen. Dat de Heere te vinden is, die grote en eeuwige God, onze schepper. En dat Hij dan ook een plaats gegeven heeft hier op deze aarde waar Hij te vinden is. Dat was toen in Israël in de tabernakeldienst en in de tempeldienst, maar toch ook vanmorgen hier in Zijn huis.	TRUE	HH	groen
48	Wat is dat een grote waarheid, gemeente, die ons mag verwonderen vanmorgen. Dat de Heere te vinden is, die God, onze schepper. En dat Hij dan ook een plaats gegeven heeft op aarde waar Hij te vinden is. Dat was toen in Israël in de tabernakeldienst en in de tempeldienst, maar toch ook vanmorgen hier in de kerk.	FALSE	HH	groen
49	We kunnen zo door en door godsdienstig zijn, en toch zonder God. Paulus zegt dat wij allen, wij missen, wij missen allen de heerlijkheid van God. Daarom geldt de oproep ons allen dat wij onze weg, u en jouw weg moeten verlaten	TRUE	HH	groen

49	We kunnen heel godsdienstig zijn en toch zonder God. Paulus zegt dat wij allemaal de heerlijkheid van God missen. Daarom geldt de oproep voor ons allemaal dat wij onze wegen moeten verlaten.	FALSE	HH	groen
50	Die berouwvol tot Hem wederkeert, dat wil de Heere hiermee zeggen, die schenkt Hij overvloedig vergeving en als een moeder slaat Hij dan Zijn armen om zulk een heen.	TRUE	HH	groen
50	Die met spijt naar Hem terugkeert, dat wil de Heere hiermee zeggen, die schenkt Hij vergeving en dan slaat Hij Zijn armen om zo iemand heen.	FALSE	HH	groen

Bijlage 3 – *Informed consent*

Onderzoek 'Taal in preken'

Beste heer/mevrouw,

Op dit moment bent ik bezig met een onderzoek naar woordkeuze in preken; een onderzoek dat ik uitvoer aan de Protestantse Theologische Universiteit in het kader van mijn afstudeerscriptie voor de master Theologie.

In het onderzoek krijgt u 25 preekfragmenten te lezen. Elk preekfragment is één tot drie zinnen lang. De preek kan gehouden zijn in uw eigen kerkgemeente, maar hij kan ook in een andere gemeente gehouden zijn. Het is zelfs mogelijk dat het fragment bewerkt is, en daardoor helemaal nooit op deze manier in een preek uitgesproken is.

Het is aan u om het preekfragment te lezen, en het te beoordelen op een vijftal criteria. Deze criteria staan aangegeven bij elk preekfragment. Op deze manier hoop ik een beeld te krijgen van hoe elk preekfragment gewaardeerd wordt. Er zijn hierin geen goede of foute antwoorden mogelijk. Het gaat om uw eigen mening. Het gehele onderzoek zal, afhankelijk van uw leessnelheid, zo'n twintig minuten in beslag nemen, en u blijft volledig anoniem.

Graag hoor ik van u of u mee wilt werken aan dit onderzoek. Als u dat wilt, kunt u zo dadelijk enkele achtergrondgegevens achterlaten, en dan komt de vragenlijst vanzelf in uw mailbox terecht. Het zou fijn zijn wanneer u deze binnen enkele dagen na ontvangst zou willen invullen, maar uiteraard op uw eigen tijd.

Ik hoop op uw medewerking en alvast hartelijk dank!

Met vriendelijk groet, Frank Scholten

Startvraag:

1. Ik ben voldoende geïnformeerd over het onderzoek, ik geef toestemming dat mijn gegevens anoniem worden verwerkt in het onderzoek en ben bereid om aan het onderzoek mee te werken.

Ja

Nee

Vervolg vragen/achtergrondgegevens:

2. Ik ben:

man

vrouw

geen keuze

3. Mijn leeftijd is:

18-30 jaar

31-60 jaar

61 jaar of ouder

geen keuze

4. Tot welke kerk rekent u zichzelf?

PKN XXXXX (geanonimiseerd. In de echte vragenlijst stond hier één van de plaatsnamen van de deelnemende kerken)

PKN XXXXX (geanonimiseerd. In de echte vragenlijst stond hier één van de plaatsnamen van de deelnemende kerken)

PKN XXXXX (geanonimiseerd. In de echte vragenlijst stond hier één van de plaatsnamen van de deelnemende kerken)

Hersteld Hervormde Kerk

Gereformeerde Gemeente

Anders

5.Wilt u uw e-mailadres aan mij doorgeven, zodat ik u een link kan sturen naar de vragenlijst?

(Voer uw antwoord in)

Bijlage 4 – Respondentencodes

Resp. nr.	Inlogcode ²⁷	Kerkcode	Initialen ²⁸	Geslacht
1101	fu3fm	VH	H. A.	M
1102	zjjj8	VH	J. H.	M
1103	gqegh	VH	H. H.	V
1104	6btdq	VH	G. V.	V
1105	1yc7j	VH	H. G.	V
1106	yccby	VH	C. B.	M
1107	mqtr	VH	H. H.	M
1108	lp2v6	VH	D. K.	V
1109	vpl5b	VH	J. E.	V
1110	d4gap	VH	H. B.	M
2101	77318	PG	A. S.	V
2102	4s6ha	PG	E. S.	V
2103	7tqz3	PG	H. S.	M
2104	thi9l	PG	G. D.	M
2105	cnyhx	PG	D. D.	M
2106	qwap3	PG	T. A.	V
2107	6k9ar	PG	H. H.	M
2108	melju	PG	D. H.	V
2109	82rb1	PG	B. R.	m
2110	r5zlc	PG	M. B.	V
3101	rcdsd	GB	J. S.	V
3102	s9hwl	GB	W. M.	V
3103	yndl4	GB	E. O.	V
3104	mybyr	GB	I. E.	V
3105	8evm4	GB	J. B.	V
3106	2fr48	GB	B. A.	M
3107	t68a5	GB	A. S.	V
3108	ew1qe	GB	A. T.	V
3109	6x97w	GB	N. E.	V
3110	ceiay	GB	C. H.	v
4101	gb5k7	HH	M. S.	v
4102	n5u5t	HH	L. R.	v
4103	6ltgm	HH	R. B.	v
4104	dat4e	HH	J. K.	m
4105	hdcin	HH	B. G.	v
4106	ruei4	HH	L. B.	v
4107	ujp2q	HH	H. H.	m
4108	3t1bs	HH	E. V.	v
4109	6nn9t	HH	N. R.	v
4110	tve9n	HH	J. R.	m
test1	aabbc	PG	test	
test2	abbcc	PG	test	
test3	abccc	HH	test	

²⁷ Inlogcodes zijn genereerd met een digitale ‘strong random password generator’, waarbij aangegeven was dat het wachtwoord 5 tekens lang moest zijn, en geen hoofdletters of leestekens moest bevatten (om verwarring tussen hoofdletter-kleine letter te voorkomen)

²⁸ In deze bijlage ziet u om AVG-redenen alleen de initialen. De volledige namen zijn bij mij bekend en opgeslagen in een separaat document.

Bijlage 5 - Voorbeeld

Preekfragment (1 van 25)

Want hoe verblind kunnen wij raken door alle meningen en geluiden die we horen vanuit de wereld, die worden uitgekraamd aan al die talkshowtafels.

Als ik dit gedeelte in een preek zou horen, klonk dit voor mij:

zeker niet ongeloofwaardig 1 2 3 4 5 zeker wel ongeloofwaardig

zeker niet fraai 1 2 3 4 5 zeker wel fraai

zeker niet helder 1 2 3 4 5 zeker wel helder

zeker niet ongepast 1 2 3 4 5 zeker wel ongepast

zeker niet bezield 1 2 3 4 5 zeker wel bezield

(klik hier om door te gaan naar het volgende fragment)

Bijlage 6 - Binnengekomen reacties (geanonimiseerd)

Beste Frank,

Het is gelukt met de enquête.

Een paar opmerkingen:

25 fragmenten "doorworstelen" is best wel veel. Hoe scherp ben je als lezer nog.....?

Persoonlijk vind ik de woordkeuze in een preek niet het enige dat een preek boeiend of aansprekend maakt. Intonatie, spreesnelheid in combinatie met de persoon, maakt dat de boodschap van een preek je raakt of niet.

Tja, aait wat te noäln'..... 😊

Hartelijke groet en goede kerstdagen!

XXXXX

Beste Frank,

Ik heb je vragen ingevuld. Wat ik opmerkte: Ik had een beetje moeite met dubbel negatief: zeker niet ongepast. Moest ik over nadenken.

Fragment 9 bevreesde mij door de zin: Keizer Augustus die belangrijk is. Die zin leek helemaal niet bij dit fragment te horen.

Ik wens je heel veel succes met het afronden van je studie!

Ik vind dat je het erg goed doet in je rol van predikant .

Hartelijke groet,

XXXXX

Dag Frank,

Lastige enquête. Alle getoonde fragmenten zijn voor mij herkenbaar. Roepen bij mij geen weerstand op. Nodigen uit om te luisteren naar wat verder komt in de preek. We zoeken in onze verdwaasde wereld houvast, veiligheid en geborgenheid. Er is meer dan alleen maar de ellende om ons heen. Ook geeft het geloof, de

onderwijzing ons een leidraad voor ons eigen leven. Per saldo passen de fragmenten in mijn geloofsbeleving en geloofsondersteuning vanaf de kansel.

Succes met de afronding van je studie en een passend vervolg erop.

Good goan.

XXXXX